

KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

ŞEFAATTİN DENİZ

722217

OSMANLI DEVLETİ'NDE PADİŞAH VE BÂB-I ÂLİ ARASINDAKİ
İKTİDAR MÜCADELESİ (1808 – 1908)

122217

YÜKSEK LİSANS TEZİ

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

TEZ DANIŞMANI

YRD. DOÇ. DR. HAMİT PEHLİVANLI

KIRIKKALE - 2002

ÖZET

XIX. yüzyıl Osmanlı tarihi açısından son derece önemli bir yere sahiptir. Tezimizin konusu 1808-1908 Padişah ve Babı ali arasındaki iktidar mücadelesi olduğu için Sened-i İttifak'ın imzalanması bizim açımızdan yüzyılın başındaki en önemli olay olmuştur. II. Mahmut başlangıçta Alemdar Mustafa Paşa'nın isteği ile Sened-i İttifak'ı imzalamış fakat akabinde Alemdar Mustafa Paşa'ya karşı Yeniçerilerin isyanına ses çıkarmayarak Alemdar Mustafa Paşa'nın ortadan kaldırılmasına göz yummuştur. Bundan sonra Ayanın ve Yeniçerilerin ortadan kaldırılması ile II. Mahmut imparatorluktaki yegane egemen kişi olmuştur.

Ancak yerine geçen oğlu Abdülmecit babasının otokratik yönetimini devam ettirmemiş ve Tanzimat'ın ilan edilmesini sağlamıştır. Bu dönemde sadrazamlar yerlerinden emin olamamaları da Tanzimat'ın gereği canlarından emin olmuşlardır. Abdülmecit de geleneksel Osmanlı padişahları gibi imparatorlukta yönetimi tam olarak Bâb-ı âli'ye bırakmamak için sık olarak sadrazam değişikliğine başvurmuştur.

Abdülaziz'in tahta çıkışından Âli Paşa'nın ölümüne kadar yönetim Bâb-ı âli bürokratlarının elinde kalmıştır. Âli Paşa'nın ölümünden sonra sadrazam olan Mahmut Nedim Paşa yönetimi Abdülaziz'e bırakarak Bâb-ı âli'nin imparatorluktaki etkisini azaltmıştır. Güçlenen saray egemenliği Abdülhamit döneminde de devam etmiş ve Sultan II. Abdülhamit ülkeyi Yıldız Sarayı'ndan kendi kurmuş olduğu ekiple yönetmiştir. Bu durum II. Meşrutiyet'in ilanına kadar devam etmiştir.

SUMMARY

XIX th Century has a special importance in the view point of Ottoman History, For vs, the agreement of Sened-i İttifak was the main event for the beginning of the century as the subject of our thesis is the struggle for the domination between the Sultan and Bab-ı ali. Sultan Mahmut II, at first, signed Sened-i İttifak under the influence of Alemdar Mustapha Pasha's wish, But later he didn't show any react agins the rebellron of Sanissary and closed his ages Alemdar Mustapha Pasha's being kitled by. Yeniçeri. Then he became the only of horsty es pecsally after the destnuction of sanissarry and the senate.

Abdülmecit who was the son of Sultan Mahmut II become the sultan of otoman after his father but. He didn't continue the otocratic gowemence of his father. He approved Political Reforms and had then declared. During this period however, sune about their life. Thanto to Political Reforms. Abdülmecit, like the provions Sultans, of ten applicad the change of Grand viziers so as not to leave the adminstration.to Bab-ı ali completely.

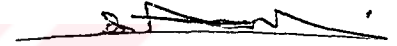
The period from the time that Abdülaziz ascended the thrane to the death of Ali Pahsa the government had been under the control of Bab-ı ali. After the death of Ali Pahsa, The Grand Vizier Mahmut Nedim Pasha left the government to Abdülaziz and by this way he reduced the influence of Bab-ı ali ever the empire Strong Domination Continued during the time of Abdülhamit and Sultan Abdülhamit II dominated the empire from Yıldız Palace with a team that he establohed himself. Until the second constitutional Government this case continued on.

AÇIKLAMA

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “ XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Saray ve Bâb-ı âli Arasındaki İktidar Mücadelesi” adlı çalışmamı, ilmi ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazdığımı ve faydalandığım eserlerin bibliyografyada gösterdiklerimden ibaret olduğunu, bunlara atıf yaparak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu şeref ve haysiyetimle doğrularım.

19./02/2002

Şefaattin DENİZ

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
AÇIKLAMA	III
İÇİNDEKİLER	IV
ÖNSÖZ	VIII
KISALTMALAR	X
GİRİŞ	XI

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE PADİŞAHLIK VE SADRAZAMLIK

A. PADİŞAHLIK ANLAYIŞI VE PADİŞAHIN GÖREVLERİ	1
B. OSMANLI DEVLETİ'NDE SADRAZAMIN YERİ VE ÖNEMİ	8

İKİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ MAHMUT DÖNEMİ

A. II. MAHMUT'UN TAHTA ÇIKIŞI	12
B. SENED-İ İTTİFAK VE ALEMDAR MUSTAFA PAŞA	13
1. Sened-i İttifak İçin Yapılan Hazırlıklar	13
2. Sened-i İttifak ve Değerlendirilmesi	15
3. Alemdar Mustafa Paşa'nın Öldürülmesi	21
C. II. MAHMUT'UN MERKEZİLEŞTİRME POLİTİKALARI	22
1. Ayanlığın Kaldırılması	22

a. Ayanlığın Ortaya Çıkışı	22
b. Ayanlığın Güçlenmesi	24
c. Ayanlığın Kaldırılması	25
2. II. Mahmut'un Merkezîyetçi Reformları	28
a. Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılması	28
b. Ulemanın Durumu ve Vakıfların Merkezîleştirilmesi	30
c. Diğer Reformlar	31
D. SARAY VE BÂB-I ÂLÎ ARASINDAKİ SİYASÎ MÜCADELE	34
1. Bâb-ı âli'nin Doğuşu, İşleyişi ve Gelişimi	34
a. Bâb-ı âli Kavramı	34
b. Bâb-ı âli'nin İşleyişi	35
c. Bâb-ı âli'nin Gelişimi	36
2. Sarayın Bâb-ı âli ile Mücadelesi	38
a. Halet Efendi - Bâb-ı âli Mücadelesi	38
b. Pertev Paşa – Akif Paşa Mücadelesi	40
c. İkinci Mahmut'un İktidar Erkini Sarayda Toplaması	41

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ABDÜLMECİT DÖNEMİ

A. ABDÜLMECİT'İN TAHTA ÇIKIŞI VE SADRAZAM DEĞİŞİKLİĞİ	46
B. TANZİMATIN İLANI	48
1. Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat	48
2. Tanzimat'ın İlanı	50
3. Tanzimat Fermanı'nın Değerlendirilmesi	53
C. SİYASÎ İSTİKRARSIZLIK DÖNEMİ	57
1. Abdülmecit'in Sadrazam Değişiklikleri	57
a. Sadrazam Değişikliklerinde Denge Politikası	57

b. Sadrazam Değişikliklerinde Yabancı Sefirlerin Etkisi	61
2. Saray ve Bâb-1 âli Arasındaki Mücadele	63
3. Bâb-1 âli'deki İç Mücadele	70

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ABDÜLAZİZ DÖNEMİ

A. ABDÜLAZİZ'İN YETİŞME TARZI, KİŞİLİĞİ VE TAHTA ÇIKIŞI	77
B. ABDÜLAZİZ'İN PADİŞAHLIK HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ	79
C. SARAY VE BÂB-I ÂLİ ARASINDAKİ SİYASİ MÜCADELE	81
1. Abdülaziz'in Tahta Çıkışından Âli Paşa'nın Ölümüne Kadar	81
2. Âli Paşa'nın Ölümünden Sultan Abdülaziz'in Tahttan İndirilmesine Kadar İlişkiler	89
a. Mahmut Nedim Paşa'nın Sadrazam Oluşu ve Siyasi Çalkantı	89
b. Sultan Abdülaziz'in Tahttan İndirilmesi	96

BEŞİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ ABDÜLHAMİT DÖNEMİ

A. II. ABDÜLHAMİT'İN TAHTA ÇIKIŞI VE MEŞRUTİYET'İN İLANI	101
1. Abdülhamit'in Kişiliği ve Tahta Çıkışı	101
a. Abdülhamit'in Kişiliği ve Yetişme Tarzı	101
b. Abdülhamit'in Tahta Çıkışı	103

2. Mithat Paşa'nın Sadrazam Oluşu ve I. Meşrutiyet'in İlanı	107
a. Mithat Paşa'nın Sadrazam Oluşu	107
b. Meşrutiyet'in İlan Edilmesi	108
B. ABDÜLHAMİT'İN YÖNETİME EGEMEN OLMASI	112
SONUÇ	120
BİBLİYOGRAFYA	125
EKLER	132
ÖZGEÇMİŞ	

ÖNSÖZ

Osmanlı tarihi üzerine son yıllarda yapılan çalışmalarda büyük bir artış olmuştur. Gerek yerli gerek yabancı yazarların eserlerini kitapçı vitrinlerinde görmek Türk tarihçiliği adına sevindiricidir. Yapılan çalışmalar genellikle; şehir tarihçiliği, iktisat tarihi, Osmanlı yönetim yapısı ile ilgilidir.

Osmanlı tarihi ile ilgili yapılan çalışmalar XIX. yüzyıl üzerinde yoğunlaşmaktadır. Çünkü Osmanlı Devleti'nden sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti tarihini daha iyi kavramak, daha iyi anlamak ve olayları yapılan inkılapları iyi bir şekilde değerlendirebilmek için bu yüzyıl çok iyi bilinmelidir. Genellikle Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ile ilgili hazırlanan eserler hemen hemen Tanzimatın ilanı ile başlar. Bu durum XIX. yüzyılın öneminin çok iyi kavranılması gerektiğini anlatmaktadır.

Araştırmamızda; 1808 – 1908 yılları arasında Osmanlı Devleti'nde Pâdişâh ve Bâb-ı âli arasındaki siyasi ilişkileri seçtik. Bu dönemde sözü edilen kurumlar arasında kıyasıya yetki mücadeleleri yaşanmıştır. Mücadeleler sırasında bazen saray bazen de Bâb-ı âli etkin konumdadır. Burada önemli bir nokta da gerek devlet adamlarının aralarındaki mücadeleler, gerekse pâdişâh ile Bâb-ı âli bürokratları arasındaki mücadeleler devletin kan kaybetmesine neden olmuştur. Ve dolayısıyla devlete büyük bir zarar vermiştir.

Bu konu ile ilgili doğrudan yapılan araştırmalara ne yazık ki çok fazla rastlanmamaktadır. Ancak XIX. yüzyıl bürokrasisi ile ilgili yapılan çalışmalarda bu konulara değinilmiştir. Bu konu ile ilgili doğrudan çalışmaların fazla olmaması bizi böyle bir tez hazırlamaya itmiştir denilebilir.

XIX. yüzyılda Saray ve Bâb-ı âli arasındaki iktidar mücadelesini inceleyen bu tez çalışmasında birinci el kaynaklardan ve tetkiklerden yararlanılmıştır.

Bu tez çalışması çok kişiye çok şey borçludur. Saray ve Bâb-ı âli arasındaki siyasi ilişkileri inceleyen bir çalışma yapacağımı söylediğimde tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Hamit Pehlivanlı bu konunun zor bir konu olduğunu, ancak bana güvendiğini ve benim böyle bir çalışmanın altından kalkabileceğimi söyleyerek bana çok büyük bir destek olmuştur. Ayrıca tezin oluşma safhasında kıymetli fikirleri ile

kafamdaki düşüncelerin oluşmasına yardımcı olmuştur. Özellikle Yüksek Lisans ders döneminde başta bölüm başkanımız Prof. Dr. İsmail Özçelik olmak üzere Tarih Bölümünün değerli öğretim üyeleri yardımlarını esirgemediler. Ayrıca bölümde Araştırma Görevlisi olarak çalışan arkadaşlarım bölüme her gittiğimde beni sıcak bir dostlukla karşıladılar, kendilerine de çok şey borçluyum.

Şefaattin DENİZ

KIRIKKALE - 2002

KISALTMALAR

A.g.e.	Adı geçen eser
A.g.m.	Adı geçen makale
AÜSBFD	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
Bas.	Basımevi
Çev.	Çeviren
c.	Cilt
Der.	Derleyen
Haz.	Hazırlayan
İFAV	İlahiyat Fakültesi Vakfı
Kül. ve Tur. Bak.	Kültür ve Turizm Bakanlığı
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
M.Ü	Marmara Üniversitesi
Red.	Redaksiyon
s.	Sahife
S.	Sayı
Sad.	Sadeleştiren
TDVİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ter.	Tercüme
TTK	Türk Tarih Kurumu
Yay.	Yayınları, Yayınevi
Yay. Haz.	Yayına Hazırlayan
YKY	Yapı Kredi Yayınları

GİRİŞ

“Osmanlı Devleti’nde Pâdişâh ve Bâb-ı âli Arasındaki İktidar Mücadelesi” konusunda hazırlamış olduğumuz bu yüksek lisans tezi yüz yıllık uzun bir süreyi kapsamaktadır.

Bu tez çalışması 1808’de Sultan II. Mahmut’un tahta çıkışından 1908’de II. Meşrutiyet’in ilanına kadar devam etmektedir. Ancak bu kısım ayrı bir araştırma konusu olduğu için çalışmamızın içine alınmamıştır.

Tezin birinci bölümünde Osmanlı Devleti’nin en önemli konumunda bulunan iki kişi olan Pâdişâh ile Sadrazamdan bahsedilmiştir. Önce “Pâdişâh” kavramı açıklanmış, Türk devlet geleneğinde hükümdarın yeri ve öneminden bahsedilmiştir. Bu bilgilerden sonra Osmanlı Devleti’nde padişahın vazgeçilmez konumuna açıklık getirilmiştir. Yine bu bölümde Osmanlı Devleti’nde sadrazamın yeri ve önemi ele alınmıştır.

İkinci bölümde ise; önce kısaca II. Mahmut’un tahta çıkışından bahsedilmiştir. Daha sonra ise, Sened-i İttifak için yapılan hazırlıklar anlatılmış ve Sened-i İttifak hakkında bir takım değerlendirmelerde bulunulmuştur. Ardından ise Sened-i İttifak’ı içine sindiremeyen II. Mahmut’un Alemdar Mustafa Paşa’nın öldürülmesine sessiz kalışı anlatılmıştır.

Bu bölümde, bir başka başlık altında da, II. Mahmut’un merkezileştirme politikalarından bahsedilmiştir. Bu çerçevede Ayanların ortadan kaldırılması, Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılması, Ulemanın durumunun etkisizleştirilmesi ve merkezileştirmeyi amaçlayan diğer reformlar ele alınmıştır. Diğer bir başlık altında ise, tezimizin esas konusu olan Saray ve Bâb-ı âli arasındaki siyasi mücadele anlatılmıştır.

Tezin üçüncü bölümünde ise, Tanzimatın ilanı ve değerlendirilmesi anlatılmıştır. Yine bu bölümde siyasi istikrarsızlığa neden olan sadrazam değişikliklerinden bahsedilmiştir. Son olarak bu bölümde ana temayı oluşturan Bâb-ı âli’nin iç mücadelesi ile saray ile mücadelesinden bahsedilmiştir.

Dördüncü bölümde önce Sultan Abdülaziz’in tahta çıkışından Âli Paşa’nın ölümüne kadarki ilişkiler, daha sonra ise Mahmut Nedim Paşa’nın sadrazam oluşuyla

birlikte siyasetteki çalkantı anlatılmıştır. Bu bölüm Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ile sona ermiştir. Abdülaziz'in tahttan indirilmesinden sonra tahta çıkan V. Murat dönemi çok kısa sürdüğü ve kayda değer bir olay olmadığı için tezin kapsamı içine alınmamıştır. Sadece II. Abdülhamit'in tahta çıkışı konusu içerisinde hastalığından dolayı tahttan indirildiğinden bahsedilmiştir.

Beşinci bölümde ise, II. Abdülhamit'in tahta çıkışındaki tartışmalardan bahsedilmiştir. Mithat Paşa'nın I. Meşrutiyet'in ilanındaki çalışmalarından dolayı sadrazam oluşu, I. Meşrutiyet'in ilanı ve kısa bir değerlendirilmesi anlatılmıştır. Son olarak ise Meclisin tatil edilmesiyle birlikte yönetimin Abdülhamit'in eline geçmesinden ve bütün kontrolü eline almasından bahsedilerek konuya son verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE PADİŞAHLIK VE SADRAZAMLIK

A. PADİŞAHLIK ANLAYIŞI VE PADİŞAHIN GÖREVLERİ:

Padişah Farsça bir kelime olup manası “mutlak hakimdir”. Osmanlı hükümdarları da, diğer birçok Doğu hükümdarları gibi bu unvanı kabul etmişlerdir. Ancak, resmen kullanılan “Han”, “Sultan” ve “Hünkar” unvanları olup, “Padişah” sözü daha ziyade halk arasında söylenir ve hükümdarlara hitapta kullanılırdı. Osmanlı hükümdarları ise, daha sonraki zamanlarda, bu kelimeyi imparator karşılığı olarak Avrupa'nın büyük hükümdarları hakkında kullanmışlardır¹. Batılılarda, Osmanlı hükümdarını “Sultan” olarak tanırdı².

Osmanlı sultanlarının tâbi oldukları gelenekler ve rejim içindeki hukuki durumları esas itibariyle Selçuklu hükümdarlık müessesesinin gelenek ve hukuki durumuna benzemektedir³. Ayrıca Osmanlı rejiminin en önemli yanı dinsel olmasından ziyade geleneksel olmasıdır. Bu durum da Türk devlet geleneğindeki bir devamlılığın ifadesi olsa gerektir.

Hakimiyet veya egemenlik bilindiği üzere buyurma ve yönetme gücüdür. Siyasi egemenlik ise devlet organları içinde en yüksek buyurma ve üstün irade gücünün kime ait olduğu meselesiyle ilgilidir. Eski Türk devlet anlayışına göre bu güç, “Hakan” veya “Kağan” adı verilen devlet başkanına aittir⁴.

Eski Türk devletlerinde karizmatik kişiliğe dayanan kanuni hakimiyet esastır. Buna göre karizma yani insan üstü lütuf ve inayetle donatılmış olma gücü, idare edilenlerce meşruluğun kaynağı olarak kabul edilir. Öte yandan hükümdarın bu karizması ona sınırsız bir güç sağlamamaktadır. Çünkü hakanlar töreye ve bunu gözetici muhtelif kurultayların kararlarına aykırı davranamazlardı. Kağan ülkeyi iyi

¹ Mithat Sertoğlu; *Osmanlı Tarih Lügatı*, İstanbul 1986, s. 275.

² Leslie Peirce; *Harem-i Hümayun*, İstanbul 1998, s. 17.

³ Mustafa Akdağ; *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, c.I, İstanbul 1995, s. 207.

⁴ Mehmet Akman; *Osmanlı Devleti'nde Kardeş Katli*, İstanbul 1997, s. 27.

yönetemediğinde halk uzun süre tahammül edemez ve diğer hanedan üyelerinin de hoşnut olmayan kitleleri kendi yanlarına çekmeleri sonucu tahttan indirilirdi⁵.

Türk devletlerindeki hanedan üyeleri her fırsatta şanslarını deneyip tahta geçmek istemekteydi. Padişahlar diğer sebeplerin yanı sıra kendi kutlarının devam etmesi ve diğer hanedan mensuplarının kutlarının parlamaması için kardeş katli uygulamasına gitmişlerdir. Kardeş katli olgusunu ortaya çıkaran temel sebep, her ne sebeple olursa olsun, iktidara ortak kabul etmeme, siyasi iktidarı elinden kaybetmeme, veya onu ele geçirme düşüncesidir. Yine önemli sebeplerden biri de iktidarı kendi oğullarına bırakabilme kaygısıdır. Bu itibarla kardeş katli uygulaması Osmanlı devletine mahsus olmayıp Bizans ve İran gibi büyük devletlerde de sıkça başvurulmuş bir uygulamadır⁶. Ancak Osmanlı Devleti daha önceki Müslüman Türk devletlerinin aksine, iktidarın ve hükmedilen toprakların erkek hanedan üyeleri arasında birbiri ardına bölünmesi yüzünden ortaya çıkan parçalanma ve çöküş tuzağına düşmemiştir.

Osmanlı Devleti'nde önemli noktalardan biri de, tebaanın devletine olan bağlılığıdır. Bu tebaa, bir padişahı tahttan indirebilir, hatta idam edebilir ve Osmanlı soyundan geldiğini ileri sürerek tahtta hak iddia eden birinin mücadelesini destekleyebilirdi. Ama Osmanlı hanedanının kendi üzerindeki hükmetme hakkını sorgulayamazdı⁷. Osmanlı halkının tebaasının zihninde sultanlık ikametgahının bir dokunulmazlığı vardı. İyi korunmamasına rağmen, bizzat sultanların zorla tahttan indirilmeye ve hatta öldürülmeye başlandığı XVII. yüzyılda bile çok ender saldırıya uğramış olması bunu göstermektedir⁸.

Osmanlı Devleti'nde padişah ile tebaası arasındaki ilişki Doğu toplumlarına has bir ilişkidir. Batı toplumlarında hükümdar ile halk arasındaki ilişki daha farklı bir durum arz etmektedir.

Gerek İtalya şehir devletlerinde, gerek ilk Batı millî devletlerinin düşüncesinden ve günlük yaşamından aldıkları ilhamla Osmanlı İmparatorluğu'na bakan kişiler, padişahın köleleşmiş bir bürokrasi yoluyla hükümranlık ettiklerini

⁵ Reşat Genç; *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, İstanbul 1981, s. 74.

⁶ Akman; *a.g.e.*, s. 15-31.

⁷ Peirce; *a.g.e.*, s. 17.

⁸ Peirce; *a.g.e.*, s. 3, Berkes; *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul 1978, s. 30.

anlatırlar. Bu fikri değişik fikri kalıplarına rağmen Makyavel, Bodin, Montesquieu'de bulabiliriz. Burada vurgu padişah otoritesiyle tebası arasında bir aracı olmadığından dolayı otoritesinin "Doğu Despotizmi" şeklini aldığıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nda Batıda devletin merkeziyle tebaa arasında bir köprü ya da tampon vazifesini gören kurumları yoktur⁹.

Osmanlı İmparatorluğu'nda "Kul" statüsünde olanların gerek hayatları gerek malları açısından padişah iradesine bağlıdırlar. Bunun karşısı padişahın beğenmediği devlet adamlarının idam hükmüne ya da mallarının müsaderesine ne kadar kolayca karar verdiği¹⁰.

Osmanlı saltanat rejimi, benzeri geçmiş rejimler gibi, meşruiyetini mekan, zaman ve toplum dışında, yani mutlak bir toplum ötesinde bulur. Bu rejimin egemenliği altında bulunan beldelerin, anarşik bir düzenle idare edildiği anlamına gelmez. Bu düzen anlayışının, "düzenleme" veya "adam etme" kavramlarının çok dışında olduğunu gösterir. Sultan hükmünü kabul ettirdiği andan itibaren toplumun üzerine gitmez ve hükmünün kabul edilmesiyle gerçekleşen statükoyu devam ettirir. Bu anlamda kul-hükümdar ilişkisi tek taraflı değildir. Kul hükümdarın hükmünü kabul ettiği gibi, hükümdar da hükmü altında bulunan kulun özelliğini kabul eder. Onu türdeşleştirmekten korur ve onu olduğu gibi kabullenir¹¹. Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki fetihlerden sonra bölge halklarını herhangi bir asimilasyona tabi tutmaması bu durumu daha da açıklayıcı hale getirmektedir.

Osmanlı padişahı herkesin padişahıdır. Ama, aynı zamanda da kimsenin, hiçbir farklı grubun padişahı veya temsilcisi değildir. Osmanlı padişahı, meşruiyeti herhangi bir farklılıktan kaynaklanmadığı ölçüde, bütün kulların padişahıdır.

Padişah, kudretli ve kuvvetli olduğu vakit kendisini ulemaya saydırır ve ocağa sevdirebilir. Fakat padişah iradesiz ve kudretsiz olduğu ve otoriter, hamiyetli bir veziri olmadığı takdirde ulema ile yeniçeri ocağının oyuncağı oluyordu. Tabiatıyla bu son durumda gerek hükümet merkezinde, gerekse eyaletlerde devlet otoritesi

⁹ Şerif Mardin; *Türkiye 'de Toplum ve Siyaset Makaleler I*, İstanbul 1994, s. 22-23.

¹⁰ *A.g.e.*, s. 23.

¹¹ Cengiz Aktar; *Türkiye 'nin Batılılaştırılması*, İstanbul 1993, s. 109; Erik Jan Zürcher; *Modernleşen Türkiye 'nin Tarihi*, İstanbul 1996, s. 29.

yerine bölgesel kuvvetlerin zorbalığı geçerdi. Her türlü haksızlık ve adaletsizlik kuvvetli bir hükümdarın ve vezirin iş başına geleceği zamana kadar sürerdi¹².

Osmanlı düzeninin temel taşı şüphesiz padişahlıktı. Yönetenlerin ve yönetilenlerin ortak bağlılık duydukları nokta yalnızca oydu. Osmanlı düzeni içindeki her unsurun bağlılığını elde etmesinin belirli bir yolu vardı. Padişah yönetici sınıf üyeleri için efendiydi. Dolayısıyla onların hayatları ve malları kendisine aitti¹³.

XVII. yüzyılın ilk yıllarına kadar padişahlık babadan evlada geçerdi. Bu tarihten başlayarak hanedanın en yaşlı evladına geçmeye başlamıştır. Osmanlı padişahı, bütün tebaasının hükümdarı olduğu gibi, Yavuz Selim'in Mısır'ı aldığı yıldan başlayarak, bütün Müslümanların da halifesi idi. Osmanlı padişahları, yakın çağların başında hükümdarlığı ve halifeliği bir aile mirası olarak kabul ediyorlardı. Bu Selim III.'ün tahta çıkışını imparatorluk halkına bildirmek için yayınladığı fermanın şu satırlarından anlaşılmaktadır: “*Malumunuz olsun ki, Tanrının emriyle amcam Sultan Abdülhamit Han hayatını tamamlayarak cennete gitmekle saltanat ve hilafet nöbeti irs ve istihkak yoluyla bana geçti ilh.*” Osmanlı İmparatorluğu'nda padişahın hak ve yetkileri hudutsuz gibi görünürse de gerçekte böyle değildir. Yakın çağların başında padişah, imparatorluğun en az hür olan adamıdır. Çünkü hayatını saray geleneklerine, çalışmalarını da Şeriat kaidelerine göre ayarlamak zorundadır¹⁴.

Osmanlı Devleti'nin başlangıcından bu vakte gelince hilafet, saltanat ve memleketin ziyneti olan Osmanlı hükümdarlarının her biri buldukları yüzyılda eşleri az bulunur kimselerdi. Hiçbir devlette böyle on büyük adamın birbiri peşinden hüküm sürdüğü olmamıştır. Bu silsileden gelen hükümdarların geri kalanı daha da hayret verici bir yeteneksiz, dejenere ve uygunsuz adamlar serisi teşkil eder. Sonuncusu gibi bir seri, bir rastlantının sonucu değildir ve etkili bir hükümdarın ortaya çıkmasını filen engelleyen bir yetiştirme ve seçme sistemiyle açıklanabilir¹⁵.

Şehzadeler sancağa çıkma usulünün kaldırılmasından sonra saraydaki özel dairelerde, diğer bir deyişle kafeslerde tutuluyorlardı. Ancak harem kadınları ve hadımağaları tarafından kısıtlı bir eğitim görüyorlardı. Böylece iyi niyetli ve zeki bir

¹² Enver Ziya Karal; *Osmanlı Tarihi c. V*, Ankara 1996 s. 5.

¹³ Stanford Shaw; *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, c. I, İstanbul 1994, s. 231.

¹⁴ Karal; *a.g.e, c. V*, s. 2-3; Halil İncelik; “Osmanlı Padişahı”, *AÜSBFD, c. XIII, sayı 4, 1958*, s. 73.

¹⁵ Ahmet Cevdet; *Tarih-i Cevdet c. I*, Sad. Dünder Günday, İstanbul 1994, s. 48; Bernard Lewis; *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara 1993, s. 23.

şehzade tahta çıkma fırsatına kavuşsa bile, düzeni iyiye götürecek eğitim ve tecrübeden yoksun bulunuyordu. Bunun yanı sıra hanedan çatışmalarını önlemek için hükümdarın kardeşlerinin öldürülmesi yöntemi de terkedilmişti. Padişahın en yetenekli şehzadesinin tahta geçmesi yöntemi bir yana atılmıştı. Artık ya yaşamakta olan en yaşlı erkek akraba ya da o sırada en çok güce sahip grubun tuttuğu bir hanedan üyesi tahta getirilmekteydi. Bunun kaçınılmaz sonucu da sarayda padişahın kardeşleri ve oğulları arasında iktidar çatışmasına dönmek oluyordu. Bunlar genellikle anneleri ya da karılarının başlarında bulunduğu haremın siyasal gruplarını kullanarak tahtı ele geçirmeye çalışıyorlardı. Yıllar geçtikçe saray içindeki ileri gelen harem grupları ile saray dışındaki devşirme grupları arasındaki koalisyon en uzun süreli başarılarla sahip oluyordu¹⁶.

Padişahlık ve halifelik için gerektiği gibi hazırlanmadan tahta çıkan bir veliaht, dünyayı ve imparatorluğu tanımak şöyle dursun, çok kere başkenti bile doğru dürüst bilmezdi. Bu sebeple idare edeceği devleti en az tanıyan, en az bilen ve onun için en az çalışmış bir insan durumunda kalırdı. Padişah bu yetersizliği yüzünden, hükümdarlık ve halifelik yetkilerini sadrazam ve şeyhülislama devretmek zorunda kalırdı¹⁷. Veraset sorunu bir kısır döngüydü; tahtın sık sık zayıf duruma düşmesinin kızıştırdığı belirsizlik, tebaanın bir padişahı indirip yerine bir başkasını çıkarmaya istek duymalarına yol açtı. XVII. yüzyıldan önce hiçbir sultan tebaa tarafından tahttan indirilmemişti. Oysa XVII. yüzyılın ilk yarısındaki beş padişahın sadece ikisi – I Ahmet ve IV. Murat – tahtta iken öldü. Sonuçta, şehzadeler tahta çıkarılmadan önce yetişkinliğe erişme fırsatı bulamadılar. Bu istikrarsız ortamda hanedanı bir arada tutan unsur, annelerin politikaya girmeleri oldu¹⁸.

Osmanlı padişahları, Mısır'ın Yavuz Sultan Selim tarafından fethedilmesinden sonra, artık dünya Müslümanlarının halifesi olarak da anılmaya başladılar. Bundan sonra dünyevi vazifeler yanında dini vazifeler de, Osmanlı padişahlarının sorumlulukları altına giriyordu.

Halife, şeriatın uygulanmasıyla görevli Tanrı tarafından vazifelendirilmiş bir şahıs olarak tebaa üzerinde mutlak bir otoriteye sahipti. Padişah halife sıfatıyla

¹⁶ Shaw; *a.g.e.*, c. I, s. 237; İnalcık, *a.g.m.*, s. 73.

¹⁷ Karal; *a.g.e.*, c. V, s. 3.

¹⁸ Peirce; *a.g.e.*, s. 135.

müminleri öteki dünyada ebedi selamete erdirtmek üzere, bu dünyada her türlü amellerini şeriatla göre düzenlemek vazife ve yetkisine sahipti. Gaye gerçek dünyaya, Tanrı'nın dünyasına ulaşmaktır. Adaletli devlet reisi, halkı bu yola götürürdür¹⁹.

Padişah da, tebaanın bütünü, kendisine idare etmek için verilmiş "Vedia-i İlahiye" (İlahi emanet) kabul etmekte ve onu adaletle idare etmek mecburiyetinde olduğuna inanmakta idi. Adaletin mahiyeti şeriatla belirtilmiş olmasına rağmen, yürütülmesi bir çok hususlarda takdirî ve keyfî idi. Bu sebeple Müslüman olan ve olmayan halkın can ve mal güvenliği ve sınırlı olan hürriyeti teminatsız kalmıştır²⁰.

Türkiye hükümeti şekilde mutlak, fakat gerçekte ılımlı ve ölçülü bir monarşidir. İlimlidir, çünkü hükümdarlığın belli müesseseleri ve şartları vardır; sonra yönetimin tutumunu belli bir noktaya kadar sınırlayan ve değiştiren her yerde ve her anda onun karşısına çıkan esaslı gelenekler vardır. Bütün bunlar mutlak monarşinin etkisinin çok fazla olmadığını açıkça gösterir. Hükümdar, "Osmanlıların İmparatoru", "padişahı" adını alır. Şeriatın hakimi ve muhafızıdır. Fakat sahibi değildir ve daima şeriatın emri altındadır. Onun tatbik edilmesini teminle görevlidir. Özünü ve temelini bozmadıkça, şeriatın bazı detaylarında değişiklik yapabilir. Gerek doğrudan doğruya, gerekse baş vezir veya yardımcıları ile bu iki vazifeyi (Şeriatı tatbik ve gerektiğinde bazı değişiklik yapma) bir arada yürütmeye çalışır. Başbakana "Sadrazam" veya "Baş Vezir" denilir. Sadrazam icra organının şefidir, ancak o bunu sultan namına ve bir temsilci olarak icra eder²¹.

Padişah, daha sonraları Dîvân-ı Hümâyûna, baş vezire ve diğerlerine verilen bir yetkiyle onlar tarafından yazılmış olsa bile, kendi ağzından çıkmış gibi yazılan fermanlarla yasama hakkına sahipti. Padişah ve emrindeki memurlar yalnız yönetici sınıf üyelerini, onlara ayrılmış olan mevkilere atamakla kalmayıp hakimiyeti altındaki milletlerin liderlerini onaylarlar ve gerektiğinde bunları yerlerinden alabilirlerdi. Şu halde kuramsal olarak padişahın, özellikle yönetici sınıf ve bunun aracılığında hükümet ve uyrukları üzerinde mutlak bir iktidarı bulunmaktaydı. Yetkisinin sınırları imparatorluğun servetini geliştirmek, İslamlık ve uyruklarının

¹⁹ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi* İstanbul 1996, s. 356; Tarık Zafer Tunaya; *Batılılaşma, Hareketleri*, İstanbul 1996, s. 9.

²⁰ Karal, *a.g.e*, c. V, s. 197.

²¹ M.A. Ubicını; *Türkiye Üzerine Mektuplar*, çev. Cemal Aydın, İstanbul 1998, s. 39.

diğer dinlerinin kurumlarını ve uygulamalarını sağlamak, imparatorluk topraklarını genişletip savunmak ve imparatorluk içinde düzeni korumakla belirleniyordu. Bu yüzden Osmanlı yaşamının önemli bir bölümü milletler, loncalar, dini toplumlar ve Osmanlı toplumunun birleşik yapısını oluşturan öteki gruplarca özerk olarak sağlanıyordu. Yönetici sınıf içinde bile, düzenin çok karmaşık olması sebebiyle, kuramsal olarak ne kadar otokratik olsa da bir tek adamın, bürokratlardan ne isteyeceğini bilmesi ve bunu yapmalarını sağlaması için tüm ayrıntılar konusunda bilgi sahibi olması olanaksızdı. Padişahın Osmanlı toplumunun çeşitli unsurlarını bir araya getirmesi girişken ve güçlü bir yöneticilikten çok bir simge oluşuna bağlıydı. Batı etkisiyle ancak XIX yüzyılda Osmanlı hükümeti, Avrupa'nın kendisinde var olduğuna inandığı türden bir otokratlığa ve merkezi iktidara sahip olabildiği²².

Padişah, sadrazam ve şeyhülislam arasında yetkilerin paylaşılması göz önünde tutulunca, padişahın yetkilerinin sadrazam ile şeyhülislama kaydığı görülmektedir. Fakat padişah, sadrazam ile şeyhülislama atamak, sürgüne göndermek ve hatta ölüme çarptırmak hususunda yetki sahibidir. Bazı hukukçular, bu ciheti göz önünde tutarak, padişahın hareketlerinden dolayı ancak Allah'a karşı mesul olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Padişah, devlet işlerini yürütmeye sadrazamı ve şeyhülislama görevlendirmekle Batı devletlerinde çok kullanılan bir formülü gerçekleştirmiş oluyordu: Yani "Kral saltanat sürer, fakat hükümeti idare etmez"di. Gerçekte Türk devletinde padişah saltanat sürmekte, sadrazam ile şeyhülislam da onun emriyle hükümeti idare etmektedirler²³.

²² Shaw; *a.g.e.*, c. I, s. 231-232; Roderic Davison; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform* c. I, İstanbul 1997, s. 21.

²³ Karal; *a.g.e.*, c. V, s. 4; Yusuf Halaçoğlu; *Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara 1996, s. 2.

B. OSMANLI DEVLETİ'NDE SADRAZAMIN YERİ VE ÖNEMİ:

Sadrazam, padişahın sonra devletin en büyük adamıdır. Teşrifatta şeyhülislamdan önce gelmektedir. Bütün tebaanın padişah yanındaki mümessili, padişahın da tebaa önünde mutlak vekilidir. Mutlak vekillik işareti, padişahın kendisine verdiği mührüdür. Bütün devlet işlerinde en yüksek makam sadrazamlıktır. Harp olduğu vakit "serdarı ekrem" unvanıyla yanına, o devrin bakanları sayılan, yüksek memurları da alarak, ordunun başına geçerdi. Padişah, sadrazamın devlet işleri hakkında ileri sürdüğü teklifleri kabul etmek zorundadır. Yabancı hükümetlerin Osmanlı Devleti ile görüşme ve haberleşmeleri sadrazam ile yapılırdı.

Sadrazam, padişahın kendisine geçen yetkilerini dilediği gibi kullanmakta tam manasıyla serbest değildi. Bütün büyük işlerde divanın, bazen de özel meclislerin düşüncesini öğrenmek zorunda idi. Yüksek rütbeli devlet adamlarından kurulan ve bir nevi bakanlar kurulu karakterini taşıyan divan, sadrazamın danışma kurulu idi. Divanın düşüncelerine göre hareket edip etmemekte serbestti²⁴.

Kanuni Sultan Süleyman zamanında sadrazam unvanı ortaya çıktı. Padişahın mutlak vekili olduğunu belirtmek için sadrazamlara mührü hümayun verilmesinde Abbasi Halifeleri taklit edilmiştir. Sadrazamlara sorulması gereken işleri ve büyük memurların tayinlerini sormakla beraber mutlak vekil olduklarından Birun'da devlet ve memleketin genel yönetiminde başlarına buyruk sayılır. İş yapmaya ve tayin etmeye yetkili idi²⁵.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde vezir sayısı bir iken bu sayı devletin büyümesiyle birlikte arttırılmıştır. Diğerlerinden ayırabilmek için de birinci vezire "veziriazam" adı verilmiştir. XVIII. yüzyıldan itibaren de "sadrazam" adı daha yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bir kese içinde koynunda taşıdığı mührü hümayûnun geri istenilmesi sadrazamın azledildiği anlamına gelmektedir.

Çandarlı Halil Hayrettin Paşa, hükümet işleri ile ordu kumandanlığını şahsında birleştirerek kendinden sonra gelen veziriazamların da bütün işlerde padişahın mutlak vekili olmaları geleneğini oluşturdu. İlk devirlerde genel olarak

²⁴ Ahmet Cavid; *Hadika-i Vekayi*, haz. Adnan Baycar, Ankara 1998, s. 112-116-230; Karal; *a.g.e.*, c. V, s. 3

²⁵ Abdurrahman Şeref; *Tarih Musahabeleri*, İstanbul 1339, s. 258.

ilmiye sınıfından ve Türklerden atanan veziriazamlar, daha sonra devşirmelerden tayin edilmeye başlanmıştır²⁶.

Bab-ı Âsafi döneminin sadrazamlar adına getirdiği önemli bir yenilik onların devlet işlerinde tam bağımsızlıkla icra yapabilmelerinin bizzat padişah tarafından sağlanmasıydı. Ancak bu padişahın yetkilerini vekiline tamamen verdiği anlamına gelmiyordu. Bu da belki de devletin önemsiz işlerinin bile padişahın kontrolünden geçmesi gereğini veya onun adına sarayda başkalarının kontrolünden geçmesi gereğini ortaya koyuyordu. Merkezîyetçi bir devlette bütün işlerin merkez kontrolünde halledilmesi, padişahın ve bu işlerden anlayan saray ricalinin üstesinden gelemeyeceği bir hacme bürünüyordu. Dolayısıyla devletin meselelere el koyması gecikiyordu. Oldukça seri çalışmaya alışmış taşra idarecileri ve reaya, işlerin gecikmesinden zarar gören kesimleri oluşturuyorlardı. Bu sebeple padişaha en yakın kişi konumunda bulunan sadrazamın padişahla halk arasındaki bağlantı noktasında bulunması onun görevinin ağırlığını koyması bakımından da önemlidir²⁷.

Söz konusu seçkinler halk kitleleriyle karşılaştırıldığında son derece ayrıcalıklı olmalarına rağmen, bir sonraki yüzyılda gerçekleştirebilecekleri gibi, az çok özerk olan bir bürokrat / asker seçkinler sınıfı oluşturamamıştı. Bu seçkinler adeta saltanat yönetiminin, padişahın isteği üzerine yerleri değiştirilecek, azledilecek ya da idam edilecek olan araçlarıydılar. Bu durum makamca hepsinin en üstünde olan, padişaha en yakın kişi sayılan ve makamını elinde tuttuğu sürece hükümdarın bütün yetkileri kendisine verilmiş olan, ama yine de padişahın değişken isteklerine tamamıyla bağımlı kalan sadrazam için de geçerliydi²⁸.

Sadrazam, mutlak yetkisini kullanmak bakımından yalnız padişaha karşı mesuldü. Bu itibarla da, memuriyetinin devamlı olacağı hususunda hiçbir güveni ve garantisi yoktu. Kısacası yarınından emin değildi. Her an sadrazamlıktan uzaklaştırılması padişahın takdirine kalmıştı. Padişah bir sadrazamı uzaklaştırırken herhangi bir sebep göstermek mecburiyetinde değildi.

²⁶ Ali Akyıldız; *Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, İstanbul 1993, s. 25, İsmail Hakkı Uzunçarşılı; *Osmanlı Tarihi*; c. II, Ankara 1996 s. 11

²⁷ Hezarfen Hüseyin Efendi; *Telhisü'l Beyân Fî Kavânîni-î Âl-i Osmân*; Haz. Sevim İlğürel, Ankara 1998, s. 83-84.

²⁸ Zürcher; *a.g.e.*, s. 27

1566 yılında Kanuni Sultan Süleyman ölünce, yerine oğlu Sultan İkinci Selim geçti, fakat sadaret makamında bulunan Sokullu Mehmet Paşa, tedbirli bir kişi olduğundan Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümünü hissettirmeden devleti güzelce idare etti. Bu durum II. Selim zamanının büyük sorunlar çıkmadan halledilmesini sağladı²⁹.

Sokullu Mehmet Paşa'dan sonra divanında önemi kalmayınca kanun ve nizamlara riayet olunmaz ve az çok nüfuz bulan padişah yakınları her işe karışır oldu. Devletin düzeni bozuldu³⁰.

Osmanlı Devleti'nde yakın zamana kadar haftada iki gün divan toplantısı olurdu. Padişah kafes gerisinden bakardı. Mutlak vekili hükümet icraatına ve haklıya hak verilmesine riayet eder ve kendi özel sarayında da her gün halk işlerini görürdü. Her şahsın davası adalet üzere yürütülür, mazlumun hakkı zalimden alınarak adalet sağlanırdı.³¹

Köprülü Mehmet Paşa bağımsız sadrazam olup işlerin başına geçince derhal mali işleri ve askeri yoluna koydu ve hasta devlet yeniden sıhhatine kavuştu. Çünkü Mehmet Paşa sadarete geldiğinde yaşı doksana yakın, yürüyemeyecek halde bir ihtiyar olmasına rağmen azimli ve kararlı tavırlar sergilemesi az zamanda devlete yeniden can vermişti. Ölünce oğlu Fazıl Ahmet Paşa sadrazam olup, genç yaşta olmasına rağmen akıllı hareket edip on beş sene süren sadareti zamanında Osmanlı Devleti'ne pek büyük hizmetler etmiştir. Yeniden Girit gibi yerler ve kaleler Osmanlı topraklarına katılmıştır³².

Fazıl Ahmet Paşa'dan sonra sadrazam olan Kara Mustafa Paşa, Köprülü Mehmet Paşa'nın yanında yetişmiş ve uzun zaman sadrazam kaymakamlığı yapmıştır. Sadrazamlığı sırasında devleti iyi idare etmiştir. II. Viyana Seferinin bozgunla sonuçlanması üzerine liyakat ve kabiliyetine bakılmadan ve yerine kimin geçeceği düşünülmeden idam edildi. İdamında şahsî menfaat ve kaygıların olduğuna dair iddialar da bulunmaktadır³³.

²⁹ Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l-Vukuat, c. I-II*, Ankara 1992, s. 115

³⁰ *A.g.e, c. I-II*, s. 116, *Uzunçarşılı; a.g.e, c. III/1*, s. 52

³¹ Ahmet Cevdet; *a.g.e, c. I*, s. 51-52

³² Mustafa Nuri; *a.g.e, c. I-II*, s. 261, *Uzunçarşılı; a.g.e, c. III/1*, s. 306

³³ Ahmet Cevdet; *a.g.e, c. I*, s. 56, Mustafa Nuri; *a.g.e, c. I-II*, s. 268

Osmanlı Devleti'nde vezirler uzun zaman sancak beyliği ve beylerbeylik yaptıktan sonra seçilir ve seçimde de liyakat ve kifayete dikkat edilirdi. Ancak Kanuni Sultan Süleyman bu geleneği bozarak Has odabaşısı İbrahim Ağa'yı veziriazam yapmıştır. Bu da bize artık sistemin yavaş yavaş değiştiğini göstermektedir³⁴. Sonraları durum daha da kötüye gitmiş padişahın yakınında bulunan kimseler kendileri ile işbirliği yapmayan sadrazamları padişahın yanında kötülerler ve ortadan kaldırılmasını sağladılar. Bu da devlet yönetiminde tamiri mümkün olmayan sonuçlara neden olmuştur.

³⁴ Ahmet Cevdet; *a.g.e*, c. I, s. 88-89

İKİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ MAHMUT DÖNEMİ

A. İKİNCİ MAHMUT'UN TAHTA ÇIKIŞI:

29 Mayıs 1807'de Sultan III. Selim tahttan indirilmiş, Nizam-ı Cedit ordusu dağıtılmış ve pâdişâhın Osmanlı İmparatorluğu'nu modernleştirme çabaları engellenmişti. Osmanlı yönetici sınıfı arasında eskiye dönüş merakı yine almış yürümüştü. IV. Mustafa'nın kısa süren hükümdarlığında (1807-1808) yeniçeriler ve yandaşları eski düzene karşı çıkmak cüretinde bulunan herkesi ortadan kaldırmaya çalıştılsa da bunda başarılı olamadılar¹. Sultan Selim'i tekrar tahta çıkarmak isteyenler de Alemdar Mustafa Paşa'nın önderliğinde birleştiler.

Alemdar Mustafa Paşa'nın yanında toplanmış olan Refik, Galip, Tahsin, Behiç ve Ramiz Efendiler, Sultan Selim'in iyiliklerini görmüş kimselerdi. Alemdar Mustafa Paşa'ya, tahtından indirilmiş III. Selim'in iyiliklerini ve iyi ahlakını anlattılar. Sultan Selim'in tahttan indirilmesiyle Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü karışıklıkları anlatarak sonunda onun yeniden tahta geçirilmesine inandırdılar².

1808 Temmuzunda Ruscuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa on beş bin askeri ile İstanbul'da idi. IV. Mustafa'yı İstanbul'daki yeniçeri zorbalarının elinden kurtarmak için gelmiş imajını verdi. Gerçek amacı ise; sarayda mahpus olan reformcu pâdişâh III. Selim'i tekrar tahta çıkarmak, yeniçeri zorbalarının ve mutaassıp ulemanın yok ettiği Nizam-ı Cedit'in yeniden kurulmasını sağlamaktı. IV. Mustafa'nın tahttan çekilmesini ve yeni düzen getiren III. Selim'in saltanatının devamını istiyordu. İsteklerini zorla kabul ettirmek için sarayın kapılarına dayandığında, IV. Mustafa saltanatını kurtarmak için amca oğlu III. Selim'in ve kardeşi veliaht şehzade Mahmut'un idamını emretti. Dışarıda Rumeli askeri kapıları zorlarken sarayın içinde kovalamaca başlamıştı, olayların sonucunda III. Selim katledildi. Şehzade Mahmut ise saraydaki fedakar kadınlar tarafından kurtarıldı. Alemdar Mustafa Paşa saraya

¹ Stanford – Ezel Kural Shaw; *a.g.e*, c. II, s. 25.

² Mustafa Nuri; *a.g.e*, III-IV, s. 224; Ahmet Cevdet; *a.g.e*, c. IV, s. 2103.

girdiğinde Sultan III. Selim'in cesediyle karşılaştı³. Bundan sonra tahta çıkacak kişi II. Mahmut idi.

II. Mahmut, Alemdar Mustafa Paşa'yı Hırka-i Saadet Odası'na çağırarak bir müddet gizli görüşmede bulundu. II. Mahmut tahta oturduktan sonra Alemdar Mustafa Paşa'yı sadaret makamına getirmiştir⁴. II. Mahmut hayat ve saltanatını Alemdar Mustafa Paşa'ya borçlu olmasına rağmen bir yılgınlık örneği göstermemiştir. Bu durum Tarih-i Cevdet de şu şekilde anlatılmaktadır: "*O vahşi asker topluluğunun Alemdar'a bu derece itaatleri ve nizami asker gibi bir işaretle padişahın emrine uymaları o zamana göre hayret edilecek bir husus ise de daha önemlisi yirmi dört yaşında olduğu halde o zamana kadar değil böyle bir kalabalık ile karşılaşmak özel hizmetçilerden başka kimse ile görüşürülmeyen Sultan Mahmut'un cellat elinden yeni kurtulmuşken şaşırması gerekirken asla yılgınlık göstermemiş, yaralarına ehemmiyet vermeden aslan gibi meydana cesaretle atılması ve Alemdar gibi söylediğini yerine getiren birine karşı birdenbire askeri dağıt, silahlarını çıkar diye emir vermesi fevkalade bir yaratılışın delili idi. O zaman Osmanlı Devleti'nin böyle cesur bir padişaha şiddetle ihtiyacı vardı. Alemdar Paşa'dan rivayet edildiğine göre : Padişahın bu ilk emri beni o kadar korkuttu ki ömrümde böyle korktuğumu hatırlamıyorum dermiş*".

II. Mahmut Alemdar Mustafa Paşa'nın tasarrufu ile tahta çıkmasına rağmen onun karşısında bir mihnet göstermemiş ve kararlı bir pâdişâh gibi tavır göstermiştir.

B. SENED-İ İTTİFAK VE ALEMDAR MUSTAFA PAŞA:

1. Sened-i İttifak İçin Yapılan Hazırlıklar:

Alemdar Mustafa Paşa; ilk iş olarak III. Selim'in katillerinin yakalanıp cezalandırılmasını sağladı. Bu arada Selim'in tahttan indirilmesinde rol oynamış olan Köse Musa Paşa ve Tayyar Paşa idam edildi⁵. Sultan Selim'in tahttan indirilişi

³ İlber Ortaylı; *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul 1995, s. 27-28.

⁴ Ahmet Cevdet; *a.g.e*, c. IV, s. 2207.

⁵ Kemal Beydilli; "Alemdar Mustafa Paşa", *TDVİA*, c. II, İstanbul 1989 s. 365; Abdurrahman Şeref; *Tarih-i Devlet-i Osmaniye*, c. II, İstanbul tarihsiz. s. 311.

olayında At Meydanı'nda toplananların ileri gelenlerinden olan eski Şeyhülislam Ataullah Efendi ile Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri sürgün edilerek İstanbul'dan uzaklaştırıldılar⁶.

Alemdar Mustafa Paşa bu işleri yaparken, beraber çalışacağı ekibi de seçti. Salih zade Ahmet Esat Efendi Şeyhülislam oldu. Rusçuk yaranından Ramiz, uhdesine vezâret verilerek Kaptan-ı Deryalığa, Tahsin Efendi Defterdarlığa, Mustafa Refik Efendi Sadâret Kethüdâlığına ve Mehmet Seyyid Galip Efendi Reisülküttaplığa getirildiler. Bu suretle yenilik taraftarları yeniden iktidara geçmiş oldular⁷.

Alemdar Mustafa Paşa'nın yükselmesi taşra ayanının görmezlikten gelinemeyeceğini kanıtlıyordu. Bunların muhalefeti Nizam-ı Cedit'in yok edilmesine katkıda bulunmuştu, reform hareketini yeniden baltalayabilirdi. Bu yüzden onların reformları benimsemeleri için Alemdar Mustafa Paşa kendi kişisel prestijini kullanmak zorunda kaldı. Önemli ayanı İstanbul'a imparatorluk sorunları üzerinde genel bir görüşmeye çağırdı. Belki de o dönemde büyük bir ölçüde bağımsız ve bölünmüş olan ayanı ondan başka hiç kimse İstanbul'a getiremezdi⁸.

Alemdar Mustafa Paşa ayan ve hanedanların kontrol altına alınmaları için oy birliği ile ıslahata girişilmek üzere Cebbar zade, Kara Osman zade ve Sirozi İsmail Bey ile Çirmen mutasarrıfına; ayrıca Kalyoncu Mustafa ve Şible Ayanı Ahmet Ağa gibi şöhretli ayan ve ağalara davetiyeler gönderdi. Sened-i İttifak'ın devamlı olabilmesi için Kara Osman zade, Sirozi İsmail Bey, Cebbar zade gibi ayanların kendi davalarından vazgeçmeleri gerekiyordu. Ancak bu durum kendileri için tehlikeli olabilirdi. Çünkü daha evvel olduğu gibi Osmanlı saltanatının güçlendiği zaman kendilerini ortadan kaldırma tehlikesi ile karşı karşıya idiler. Bu yüzden Osmanlı Devleti'ne itimat etmekte tereddüt ettiler. Fakat hepsi de Alemdar Mustafa Paşa'dan yılmış ve gözleri korkmuştu⁹. Sadrazamın çağrısı gerçekten etkili oldu. Kalyoncu Mustafa beş bin askeri ile gelerek Çırpıcı'daki karargaha kondu. Çapan zade ve Kara Osman zadeler de İstanbul'a gitmek üzere yola çıktılar. Sirozi İsmail

⁶ Mustafa Nuri; *a.g.e.*, II, s. 229.

⁷ Karal; *a.g.e.*, c. V, s. 89.

⁸ Shaw; *a.g.e.*, c. II, s. 26; Ahmet Cevdet; *a.g.e.*, c. V, s. 2239.

⁹ Ahmet Cevdet; *a.g.e.*, c. V, s. 2239-2241.

Bey on iki bin askeri ile gelip Davutpaşa'da yerleşti. Yaygın kanaate göre; bunların çağrını kabul edip gelmeleri padişaha değil, Alemdar Mustafa Paşa'nın sözüne güvenmelerindendi. Devlet yöneticilerinin böyle bir genel danışma ve görüşme ile güttükleri amaca gelince: " Osmanlı Devleti'nin etkinliğinin her yerde engelsiz ve zahmetsizce geçerli olması", yani padişahın kutsal haklarının her yanda tanınması idi. Şu halde ayanların kendi haklarından vazgeçmeleri gerekiyordu¹⁰. Aynı zamanda kendisi de bir ayan olan Alemdar Mustafa Paşa, kurultayı açarak eğitimli ordu gerekliliğini anlattı. Uzlaşma sağlanırsa Nizam-ı Cedit'in başlattığı reformların devam edeceğini belirtti. Ciddi ve sert tartışmalardan sonra Sened-i İttifak adı ile tanınan anayasa taslağı diyebileceğimiz bir belge ortaya çıktı¹¹.

Alemdar Mustafa Paşa'nın davetine uymayanlar da vardı. Mısır valisi Mehmet Ali Paşa bunların en ünlülerindendir.

2. Sened-i İttifak ve Değerlendirilmesi:

Sened-i İttifak şu maddelerden ibarettir:

"1. Padişahın kendisinin ve egemenliğinin dokunulmazlığı hepimizin taahhüdü ve kefaleti altındadır. Vezirler, bürokrasi, ulema, ocaklar ve hanedanlarca ona karşı bir ihanet ve itaatsizlik eylemi işlenirse, buna kalkışanı hep birlikte bastırmaya çalışacağız; bu karara katılmayanları buna katılmaya zorlayacağız. Hayatta oldukça kendimiz, olmadıkça evlatlarımız ve hanedanlarımız ! saltanatın korunması ve bozulmasının önlenmesi sorumluluğunu üstümüze alıyoruz.

2. Devletin yaşaması, güçlenmesi kişi ve hanedan olarak bizlere bağlı olduğuna göre, hepimiz arasında tartışma ile verilecek kararlarla hakanlık ülkelerinde yazıyla derlenecek askerlerin, müzakere meclislerinde kararlaştırılacak bir düzene göre devlet askeri olarak derlenişine birlikte çalışacağız. Bu asker derlenmesi maddesine oy birliği ile karar verildiğinden bunu zamanın değişmesi ile bozmak isteyen olursa ya da ocaklar buna karşı gelirse hepimiz buna kalkışanı hain sayarak cezalandıracağız.

¹⁰ Ahmet Rasim; *Osmanlı İmparatorluğu'nun Reform Çabaları İçinde Batış Evreleri*, İstanbul 1987, s. 111-112.

¹¹ Berkes; *a.g.e*, s. 132-133.

3. Hazine ve devlet gelirlerinin korunmasını taahhüt ederiz. Bunların toplanmasına, korunmasına, padişahın emirlerinin uygulanmasına kim karşı gelirse birlik olarak hepimiz, onu önleme görevi ile yükümlü olacağız.

4. Devletin geleneksel düzen kanununa göre pâdişâh emirleri ve yasakları onun mutlak vekili yolu ile geldiğinden bundan sonra herkes bu makamın (sadaretin) üstünlüğünü tanıyıp ödevi dışı işlere karışmayacak, emir ve yasaklar bu makamdan gelecektir. Bunlar padişahın emir ve yasakları olduğundan kimse bunlara karşı bir eylemde bulunmayacaktır; fakat uygulamalarını önleyenlere hepimiz karşı geleceğiz. Ancak bu makamdan (sadrazamlık makamından) kanuna aykırı rüşvet, yolsuzluk ve devlete zararlı işlemler çıkarsa hepimiz birlikte ona karşı gelip onu önleyeceğiz. O mutlak vekil bu yüzden herhangi birimize karşı bir eyleme kalkışırsa, onu yasaklamayı üstümüze alırız.

5. Nasıl hepimiz padişahın kişiliğinin, egemenlik gücünün, devlet düzeninin korunmasına kefil oluyorsak, ülkeler hanedanlarının önderlerinin devletten ve devlet adamlarının da birbirlerinden güvenlik içinde bulunmaları en büyük şarttır. Bu, bütünümüzün birilerimize kefil olması demektir. Yani sözleşmeye katılmış hanedan, ayan, bakanlar ve bürokrasi birbirlerinin kişiliklerinin ve hanedanlarının güvenliğini taahhüt ederler. Hanedanlardan birinin bu sözleşme koşullarına aykırı bir hareketi görülmedikçe devlet tarafından ya da taşra vezirlerinden ya da öteki hanedanlardan bir saldırıya, bir ihanete, suikasta uğrarlarsa, hepimiz ona karşı gelip birlikte cezalandıracağız. Hanedan önderleri hayatta oldukça kendilerini, öldüklerinde hanedanlarının kalmasını ve sürmesini bütün devlet bakanları taahhüt edeceklerdir; hanedanlar da kendi yönetimlerindeki ayan ve ileri gelenleri korumakla sorumlu olacaklardır. Hanedanlardan biri bunlara karşı el uzatacak olursa padişahın mutlak vekilinden izin alındıktan sonra, güçten yoksunlaştırılıp yerine başkası seçilecektir. Her hanedan kendisine verilen toprakların bir karış bile dışına el atmayacak; buna kalkışan, uzakta olsun, yakında olsun, hepimizce birlikte önlenecektir. Hanedan ve ülke ileri gelenleri, ve ayan tek bir gövde olup anarşi ve eşkıyalığı önleyeceklerdir. Fakir halka zulmedenler birlikte cezalandırılacaktır. Nasıl hepimiz hanedan ve ayanın sorumlusu ve kefil oluyorsak, suç işlemedikçe bakanlara, ulemaya, bürokrasiye ve devlet görevlilerine, gerek kişi ve gerek aile olarak kötülük yapılmasına karşı bütün hanedanlar ve ileri gelenler kefil olacaklardır. Bunların

suçu meydana çıkarsa, bu suç hepimizce belirlendikten sonra, Sadrazamlık makamınca, suçuna göre, cezalandırılacaklardır.

6. Başkentte ocaklarda bir ayaklanma olursa, bütün hanedanlar izin almadan gelerek o ocağın kaldırılmasına girişecektir. Bunu yapanlar askeri göreve verilmiş bir birlik ise o birlik yok edilecek, dirlikleri ve esame tezkireleri kaldırılacak; sadece kişi olarak böyle bir işe kalkışanlar idam edilecektir. Bunu yapma işi ile hanedanların hepsi yükümlü olacaktır.

7. Fakir reyanın korunması ve güvenliği gerekli olduğundan, hanedanlar ve ileri gelenlerce kendi yönetimlerindeki kazaların güvenliğini sağlamak, fakirlerin ve reyanın vergilerinde aşırılığa gitmemek gerekli olduğundan halka zulüm kaldırılacak, bunun için bakanlar ile hanedanlar arasında yapılacak görüşmelere ne karar verilirse ona uyulacaktır. Hanedanlar birbirinin tutumunu gözetleyecekler, hükümdar emrine ve şeriata aykırı olarak zulüm işleyenler devlete bildirilecek, tutumları hep birlikte önlenecektir.”¹²

Bu anlaşma belgesi Sadrazam, Şeyhülislam, Kaptan-ı Derya, Bakanlar, Nakibüleşraf, İstanbul Kadısı, Sadaret Kethüdası, Yeniçeri Ağası, Defterdar, Reisülküttap, Üzengi Kethüdası, Deniz işleri Bakanı, Divan-ı Hümâyûn Başçavuşu, Birinci Ruznameci ile Çapan zade Süleyman, Sirozlu İsmail, Kara Osman zade Ömer, Birinci Muhasebeci, Sipahiler Ağası, Beylikçi, Divan-ı Hümâyûn Başkatibi, Çirmen mutasarrıfı taraflarından Tanrı ve Peygamber üzerine yemin edilerek de imzalanıp mühürlenmiştir¹³. (Ekim 1808)

Sultan Mahmut bunu Enderun ileri gelenlerinden bazıları ile görüştükten sonra Başçuhadar Eğri Boyun Ömer Ağa; “*Bu senet sizin istiklali saltanatınıza dokunur. Lakin reddi dahi kabil değildir. Şimdilik, çaresiz tasdik olunuz da sonra bunu fesh ve ilgası çaresine bakılmalıdır*” demesi üzerine Sultan Mahmut her ne kadar bu sözleşmenin üzerini süslü yazı ile tasdik etmiş ise de bu madde kendisine bir iç yarası olup o günden itibaren ayan güruhuna ve onlardan yana olanlara karşı kin beslemeye başladı¹⁴.

¹² Ahmet Rasim; *a.g.e*, s. 113-116.

¹³ Berkes, *a.g.e*, s. 133-135; Ahmet Rasim; *a.g.e*, s. 113-116.

¹⁴ Ahmet Cevdet; *a.g.e*, c. V, s. 2243.

Sened-i İttifak, bir harp ve ihtilal ortamı içinde iktidarı ele alan ayanlar tarafından, pâdişâhın mutlak otoritesi karşısında açıkça kendilerinin durumlarını garanti altına almak gayesi ile kabul ettikleri bir vesikadır. Vesikaya bu ruh hakimdir¹⁵.

Sened-i İttifakın, pâdişâhın mutlak otoritesini sınırlamak gayesini güden bir vesika olmak hasebiyle modern Türk devletinin gelişme tarihinde "ilk amme hukuku kaidesi" sayılabileceği ileri sürülmüştür¹⁶.

Sened-i İttifak ile pâdişâh, feodal beyleri bir taraf olarak tanımıştır. Adeta taşradaki yetkilerine onları ortak etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda, hukuk fikrine bağlı devletin kaynağı olmak bakımından bu vesikanın önemi vardır. Pâdişâh II. Mahmut Alemdar Mustafa Paşa'nın bu teşebbüsünü hükümlerlik haklarına bir darbe saymıştır¹⁷.

Bu gelişmeleri, siyasi bakımdan, imparatorluk içinde teşkilatlı gerçek kuvvetlerin, yani ocak, ulema ve taşrada hakim ayanın, devletin karar verme yetkilerini fiilen ele geçirme mücadelesi şeklinde yorumlamak mümkündür¹⁸. Bir anayasa belgesi olarak bu eksikliklerine karşın, Sened-i İttifak'ı önemli bir belge olarak tanımlamamızın nedeni, içindeki çelişkilerin özelliğindedir. Bu belge yeni bir devlet rejimi kurulması sorununda yatan güçlükleri yansıtır. Sözleşmeyi hem ayanlar tarafının, hem pâdişâh tarafının kabul etmekte gösterdiği tereddüt bunun bir görüntüsüdür. Sözleşmeye karşı iki tarafın gösterdiği isteksizlik, daha sonra ittifak yerine çatışmaya girişmeleri sözleşmede iki yanın da çıkarlarına uymayan kuralların yan yana bulunması, bunların birbirleriyle uyumsuzluğunu gösterir.

Görünüşte güdülen amaç; Osmanlı egemenliğini karşılıklı uzlaşmaya dayamaktı. Fakat bunun garantörü ayanlar oluyordu. Hükümdar iradesini, kendine bağımlı güçlerin dışındaki bir güçle paylaşmak, hatta ona bağlamak despotik rejimin baş ilkesine aykırıdır. Hanedanların dokunulmazlığından devletin sorumlu olması,

¹⁵ İncalcık; *Toplum ve Ekonomi*, s. 346.

¹⁶ İncalcık; *Toplum ve Ekonomi*, s. 343.

¹⁷ Tunaya; *a.g.e.*, s. 26.

¹⁸ İncalcık; *Toplum ve Ekonomi*, s. 343.

hatta evlatlarının bu hakkı miras olarak almalarının tanınması geleneksel ilkeden çok radikal bir ayrılış olacaktı¹⁹.

Sened-i İttifak geleneksel bir feodal hukuku yazılı hale getirme girişimi olmaktan ziyade feodal haklar tanımayan bir gelenekte pâdişâh adına Sadrazam, Şeyhülislam, Yeniçeri Ağası ile feodalleşmeye yönelmiş ayan arasında bir uzlaşma yaparak bunun koşullarına uymada ve uygulamada karşılıklı yetkiler tanıma girişimidir. Burada önemli bir nokta vardır: Pâdişâhlık makamının hâlâ kul ordusu saydığı yeniçeriliğin pâdişâhın isteği olmadan ayanlar tarafından kaldırılması yetkisinin tanınmasıdır. Görüşmelerde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması söz konusu olduğu zaman pâdişâh tarafı bunu kabul etmemiştir. Çünkü pâdişâhın Yeniçeri Ocağı'ndan başka askeri gücü yoktur. Yeniçeri Ocağı kaldırıldığı takdirde etkin güç olarak Alemdar Mustafa Paşa'nın ordusu kalacaktır. Padişahın da Alemdar Mustafa Paşa'nın ordusunun gücü altına girmek istemesi mümkün değildir.²⁰

Sened-i İttifak'ın birinci maddesinde; saltanatın, devlet kurumlarından birinin ihanetine uğramasına karşı ayanlar tarafından korunacağını belirtmesi ilginç bir durumdur arz etmektedir.

İkinci maddesinde ise; devletin güçlenmesinin koşulu olarak ayanlar kendilerini görmektedirler.

Üçüncü maddede; pâdişâhın emirlerinin uygulanmasında kendilerini yetkili görmeleri ise varlıklarının tasdik edilmesi anlamına gelmektedir. Zaten bu toplanmanın gerçekleşmesi bunların varlığını teyit etmektedir.

Ayanlar dördüncü maddede; sadaretin herhangi bir olumsuzluğunu gördüklerinde onu engelleyeceklerini belirtmişlerdir. Halbuki rüşvet, yolsuzluk gibi durumların cereyan etmesi durumunda pâdişâh Bâb-ı âli'ye Hatt-ı Hümayûn gönderir ve bu durumun önlenmesini sert bir şekilde bildirirdi. Ayanların böyle bir işe karışması pâdişâhların yetkilerini ihlal etmekten başka bir şey değildir.

Beşinci maddede ise; pâdişâh, bürokrasi ve ayanlar birbirlerine karşı güven tazelemişlerdir. Böyle bir şeye ihtiyaç duyulması bu grupların birbirlerine karşı güvenlerinin olmadığını göstermektedir. Aynı maddede ayanlar kendilerine karşı

¹⁹ Berkes, *a.g.e.*, s. 137.

²⁰ Berkes, *a.g.e.*, s. 137-138.

devletin olumsuz bir tavır takınması durumunda birleşerek devlete karşı geleceklerinden bahsetmektedirler. Yani açıkça devleti tehdit etmekte ve devlete göz dağı vermektedirler. Ayrıca yine bu maddede; ayanların devamlılığının devlet garantisi altına alınmasından bahsedilmektedir. Ayanlar birbirlerine karşı da güven tazelemektedirler. Sened-i İttifak'ta hem merkezin hem de ayanın kazançları vardır.

Merkezin sağladığı avantajlar; padişahın ve devletin otoritesine herkesin boyun eğmesi (madde 1), sadrazama itaat (madde 4), mali ve vergisel buyruklara uyma (madde 3), Yeniçeri Ocağı'nın padişaha itaati (madde 1 – 2 ve 6), ayanın kendi toprakları dışına el atmaması (madde 5) şeklinde özetlenebilir.

Ayanın kazanımları; sadrazamın keyfi eylemlerinin önlenmesi (madde 4), suçsuz yerel hanedanlara haksızlık edilmemesi, bunların sürekliliğinin korunması ve kendi yönetimleri altındaki hanedanları koruma haklarının korunmasıdır (madde 5). Büyük ayanların yönetim ve etki alanlarının korunması, hanedan haklarının babadan oğula geçmesinin kabul edilmesi ve bunların kendilerine bağlı küçük ayanlar üzerindeki egemenliklerinin onaylanması, fiili statülere süreklilik ve hukukilik kazandırmaktı²¹.

Çok geçmeden senette imzası olmayan derebeylerin isyanları ve bağımsızlaşma çabaları başladı. Arnavutluk'ta Tepedelenli Ali Paşa, Suriye'de Genç Yusuf Paşa, daha sonra Mısır'da Mehmet Ali Paşa, Baban taraflarında Abdurrahman Paşa, Osmanlı egemenliğinin bütünlüğüne aykırı tutumlarını artırdılar. Pâdişâh bunlara karşı yeniçerileri kollama yoluna gitti. Sekban-ı Cedit karşısında bunları huylandırmayacak tedbirler alınıyor; örneğin elinde yeniçeri esâme tezkireleri olanları zarara sokmamak için esâmelerin satın alınmasına karar veriliyordu. Bu koşullardan ötürü Sened-i İttifak ölü doğmuş bir belge olarak kaldı²².

II. Mahmut ayanların, saltanatına gölge düşüren Sened-i İttifak'ın hazırlanmasındaki rollerini bildiği gibi Nizam-ı Cedit'e son verilmesindeki faaliyetlerini de unutmamıştı. Bu bakımdan o hem Sened-i İttifak niteliğinde ve özelliğindeki belgelerle bir daha karşılaşmamak, hem de yenileşme hareketleri karşısında muhalif bir güç olarak gördüğü ayanı her bakımdan kendisine bağlamak

²¹ Bülent Tanör, *Osmanlı – Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul 1998, s. 46 –47.

²² Berkes, *a.g.e.*, s. 140.

ve onların taşradaki üstünlüklerine son vermek üzere merkezîyetçilik siyasetine yöneldi. Padişahı bu siyasetinde saray, ulema ve Bâb-ı âli bürokrasisi de destekledi. Çünkü bu siyasetin başarısı, merkezin vilayetlere hakim olması ve adı geçen zümre mensuplarının nüfuzlarının taşrada artık geçerli olmaması demektir. II. Mahmut, asi ayanın üzerine ordu göndermek ve bazen de onları birbirine düşürmek suretiyle merkezi otoriteyi hakim kılmaya çalıştı. Pâdişâh itaatkar ve güçlü olan ayana kuvvet kullanmadı, onların ölümlerini bekledi ve sonra yerlerine varislerini değil de Bâb-ı âli'nin temsilcilerini tayin ederek taşradaki etkilerini azaltmaya çalıştı²³.

3. Alemdar Mustafa Paşa'nın Öldürülmesi:

Pâdişâh Sened-i İttifak'ı imzaladığı için, ulema kendilerine itibar edilmediği ve nüfuzlarının kırıldığı için, Yeniçeri Ocağı da Sekban-ı Cedit Ocağı kurulduğu ve talim ve terbiyeye mecbur edildiği için Alemdar Mustafa Paşa'ya kin beslemeye başladılar²⁴.

Alemdar Mustafa Paşa'nın etrafını saranlar menfaat düşkünü kimseler olduğu için her grubun tepkisini almaya başladı. Bu durum pâdişâhın da dikkatinden kaçmıyordu. Alemdar Mustafa Paşa'nın iyi bir eğitim almamış olması devlet işlerinden habersiz olması menfaat sahipleri için bir avantaj, ancak Alemdar Mustafa için ise bir dezavantaj idi. Sadrazamın bu zaafını bildiklerinden dolayı işleri kendi menfaatleri doğrultusunda devam ettirdiler. Fakat zaman Alemdar Mustafa Paşa'nın aleyhine işliyordu, dostları da yavaş yavaş sadrazamın etrafından uzaklaşıyorlardı.

Ayanın da teker teker memleketlerine gitmeleriyle Alemdar Mustafa Paşa'nın gücü zayıfladı. Buna rağmen "vükelâ gafletin kucağına düşmüş, kayıtsız ve korkusuz yatmakta, ocaklı ise el altından fitne kazanını kaynatmakta idi. Çünkü ocaklı Alemdar Paşa'yı Yeniçeri Ocağı'nın üzerine koymuş bir bela baykuşu gibi görmekte, onu buradan kolayca, uçuramayacaklarını anlayarak bir desise tuzağına düşürmek düşüncesiyle ayanın gidişlerinden memnun olup Alemdar Mustafa Paşa'nın kuvvetinin günden güne azalmasını temenni ediyorlardı"²⁵.

²³ Özcan Mert; "Ayan", *T.D.V.İ.A.*, c. IV, İstanbul, 1991, s. 197.

²⁴ Karal; *a.g.e.*, c. V, s. 94.

²⁵ Ahmet Cevdet; *a.g.e.*, c. V, s. 2248-2250.

Kısaca; İstanbul'da her şeye hakim görünen Alemdar Mustafa Paşa ve "yârân"ının büyük bir gaflet göstererek her türlü tedbiri elden bırakmaları ve yeniçerilerle diğer muhaliflerden gelebilecek tehditleri küçümsemeleri, kendilerini aniden patlayan ve umulmadık bir şekilde gelişen büyük bir ayaklanma ile karşı karşıya bıraktı. 15 Kasım 1808 gecesi başlayan ayaklanma neticesinde Alemdar Mustafa Paşa Bâb-ı âli'de basıldı ve konağı kuşatıldı. Kendisine yardıma gelineceğini düşünen Alemdar Mustafa Paşa buradaki direnmesini büyük bir cesaret ve metanetle sürdürdüyse de beklediği yardım vaktinde yetişmeyince, yeniçerilerin içeri girmek üzere oldukları bir anda cephaneliği ateşe vererek yüzlerce yeniçeri ile birlikte kendisini de öldürdü (16 Kasım 1808). Alemdar Mustafa Paşa'nın ölümünden sonra da süren isyan sırasında "yaran"dan Refik, Tahsin ve Galip efendiler öldürüldü.

Pâdişâh II. Mahmut, bu olaya kayıtsız kalarak hem tahta çıkmasında yardım etmiş olduğu için minnet duyduğu Alemdar Mustafa Paşa'dan, hem de kendisine zorla imza ettirildiğine inandığı Sened-i İttifak'tan kurtulmuş oluyordu.

C. İKİNCİ MAHMUT'UN MERKEZİLEŞTİRME POLİTİKALARI:

1. Ayanlığın Ortadan Kaldırılması

a) Ayanlığın Ortaya Çıkışı:

Ayanların ortadan kaldırılması konusuna geçmeden önce kısaca ayanlığın ortaya çıkışı ve gelişmesinden bahsedeceğiz. Ayaklanan valilerle sekban bölüklerinin ve eşkıyalık hareketlerinin bitip tükenmek bilmeyen taleplerine karşı, Anadolu ve Balkanlar'daki kentli nüfus ve köylüler kendilerini koruyabilecek toplumsal güçlerin arayışı içindeydiler. Genel güvensizlik ortamı tarımsal üretimi, zanaatları ve ticareti de olumsuz etkilemekteydi.

Öte yandan, ortaya çıkan iktidar boşluğu merkezi devletin çıkarlarına da darbe vurmaktaydı. Taşradaki güçsüzlüğü nedeniyle merkezi devlet, özellikle tarımsal kesimden vergi toplayamaz duruma gelmişti. Bu durum, sürüp giden mali bunalımı daha da ağırlaştırıyordu. Ayrıca devlet, savaş dönemlerinde asker

toplamakta güçlük çekiyordu. Kısacası, merkezi yönetimde sık sık başkaldıran valilerin yerine mali, askeri ve siyasal konularda işbirliği yapabileceği, yerel koşulları iyi bilen, yerel kökenleri güçlü toplumsal kesimlerin arayışı içindeydi. XVII. yüzyılın sonlarından itibaren Anadolu ve Balkanların kent ve kasabalarında ayanın yükselişi işte bu koşullarda gerçekleşmiştir.

Kullanıldığı biçimiyle “ayan” sözcüğü bir kasabanın, bir kentin ya da bir bölgenin hem ileri gelenleri, etkili ve nüfuzlu kişileri, hem de halkın temsilcileri anlamına gelmekteydi. Ayan, yerel kökenli veya yöre dışından olabiliyor, hem reaya hem de askeri sınıf arasından gelebiliyordu. Her yörenin önde gelen tüccar ve diğer sermaye sahiplerinin arasından, molla, müftü, müderris gibi ulema kesiminden, yörenin vakıf gelirleriyle yaşayan eski ailelerinden , yada devletin atadığı vali, kadı veya askeri birlik komutanları arasından ayan çıkabiliyordu²⁶.

Bunlar XVIII. yüzyıl başlarında fiili özerklik kazanmışlardı. Zamanla padişahın vasalları haline geldiler. Ayanlar, Arap ülkelerindeki paşalardan farklı olarak, idare ettikleri halk içinde kök salıp ondan kuvvet almışlar ve kuvvetli mahalli gelenek ve bağlılıkla gerçek mahalli sülaleler teşkil etmişlerdi. Bunların devlete olan mali ve askeri yükümlülükleri iyi tanımlanmış ve düzenlenmiş ve düzenli bir hükümranlık ve vasallık sistemi haline gelmişti. Bunların toprakları ve haklarıyla olan yakın ve içten ilişkileri her iki taraf üzerinde de olumlu etki yapmış görünüyor. Hala imparatorluğun esas merkezi ve kalesi ve idareci elitinin vatanı olan Rumeli’de merkezi hükümet bazı doğrudan kontrol imkanlarını koruyabiliyordu. Fakat buradan da, yeni “ eşraf ” aristokrasisi olan ayan, durmaksızın devlet görevlerini üzerlerine alarak, XVIII. yüzyıl sonlarında kendi özel orduları, hazineleri ve mahkemeleriyle, Anadolu derebeylerinin bağımsızlığıyla rekabet eder hale gelmişlerdi²⁷.

²⁶ Şevket Pamuk; *100 Soruda Osmanlı – Türkiye İktisadi Tarihi 1500 – 1914*, İstanbul 1993, s. 122-123.

²⁷ Lewis; *a.g.e.*, s. 38.

b) Ayanlığın Güçlenmesi:

XVIII. yüzyıl ortalarına doğru, Bâb-ı âli'nin taşradaki gücünün giderek azalması ve bir ayan ailesinin kendi bölgesinde devamlı olarak yöneticilik yapması sonunda adeta bir hanedan hüviyeti taşıyan büyük aileler ortaya çıktı²⁸.

1798 – 1804 yılları arasında Anadolu ve Rumeli hemen hemen baştan başa ayan ve derebeylerin hükmü altına girmiş bulunuyordu²⁹.

Merkezi otoritenin zayıf oluşundan faydalanan ayanlar, bir yandan görevlerini yürütürken çok defa da haklı veya haksız kendi menfaatlerini gözetmişlerdir. Taşradaki otorite boşluğunu dolduran ayan, eşraf, hanedan veya derebeyi aileleri memleketin birçok yerinde varlık ve üstünlüklerini kabul ettirmişlerdi³⁰.

Asi valilerle ayanlar yüzünden o sırada merkezin mülhakat üzerinde nüfuzu kalmamış, adeta bir “Tevâif-i Mülük” feodalite sistemi vücuda gelmiş ve devlet bu yüzden inhilal alametleri göstermeye başlamıştır³¹.

Bu ayanlardan Silistre’de Başvezir Alemdar Mustafa Paşa’nın öncüsü sayılan Tirsinikli oğlu, Bulgaristan’ın ileri kesiminde Pazvandoğlu, Sırbistan’da dayılar, Edirne’de Dağdeviren, Hüdavendigâr’da Kalyoncu, Yozgat’ta Çapanoğlu Cihangir’in Anadolu ve Rumeli’de sözü geçiyordu. Ayrıca Saruhan ve Menteşe’de Kara Osman oğullarını ve Davazlıları, Çukurova’da Küçük Ali, ayrıca Mezopotamya beylerini Bağdat’ın seçkin paşalarını ve Mısır’ın kölemenlerini sayabiliriz. Bu derebeyleri sayı bakımından merkezi idarenin gücünü yıpratacak derecede artmışlar ve imparatorluk arazisinin dörtte üçünü ellerine geçirmişlerdi³².

Eski Yunan’ın küçük zorbaları ve Ortaçağ derebeyleri gibi, surların arkasına saklanan bu derebeyleri Bâb-ı âli’nin fermanlarına karşı meydan okuyorlar, Türk ve reayadan oluşan halkları eziyorlardı³³.

Ayanlar, imparatorluğun başkenti İstanbul’da kendilerine yakın kişilere hediye vermek suretiyle başkentteki işlerini yürütüyorlardı.

²⁸ Mert; *a.g.m*, s. 196.

²⁹ Berkes, *a.g.e*, s. 108.

³⁰ Mert; *a.g.m*, s. 196.

³¹ İsmail Hami Danişment; *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul s. 94.

³² Ubicini; *a.g.e*, s. 21.

³³ Ubicini; *a.g.e*, s. 21.

Orduda zaman zaman görevlendirilen derebeyleri, Osmanlı Devleti idarecileri ile samimi olmuşlardı. Vezirlerin içine düştükleri iktidarsızlık ve başarısızlıklarından dolayı ordu yanında değerleri kalmamıştı. Bu bakımdan ayanlar bazen vezirleri hiçe sayarak müracaatlarını doğrudan doğruya İstanbul'a yapıyorlardı³⁴.

c) Ayanlığın Kaldırılması:

Osmanlı Devleti mütegalibenin yok edilmesine, sözü her yerde geçen nüfuzlu ve kendini tanıtmış kimselerin nüfuzlarını kırmağa uğraşıyordu. Taşradaki mütegalibeyi ezip halkı onların zulüm ve baskısından kurtarmak için valilere ve mutasarrıflara tam yetki verilmişti. Ancak padişahların isteklerine uyup içtenlikle görevlerini yerine getirmedikleri için vezirlere ve mirmiranlara tehdit dolu fermanlar yazıldı.

Ayanların ortadan kaldırılması kararını aslında III. Selim çok önceleri vermişti. III. Selim tahta geçtiği gibi zulmün kaldırılmasını, beldelerin imar edilip halkın refahını ön plana aldığından Kaymakam Paşa'ya hitaben Bâb-ı âli'ye gönderdiği bir Hatt-ı Hümayûnda "Zulmün artmasından her yer harap oldu. Reayada takat kalmamıştır. Kadılar, Naipler, Voyvodalar, Ayanlar ve Cizyedarların etmedikleri zulüm yok. Bunlar hep işin ehline verilmeyişinden doğmuştur" diyerek devletin kendi görevlilerinin dahi ülkenin bu gidişatına engel olmadığı hatta yaptıkların zulümlerle müsebbibi olduklarını ortaya koymaktadır.

II. Mahmut ayanların bu yetkilerini ve imtiyazlarını kaldırmaya kararlıydı. Sonradan bir çok gözlemcilerin de katıldığı onun görüşüne göre, kaynağı kendisi olan yetkilerin dışında, veraset, gelenek veya halk desteğinden gelen³⁵ diğer bütün yetkiler ortadan kalkmadıkça ve sultanın iradesi başkentte olduğu kadar eyaletlerde de tek otorite kaynağı kılınmadıkça, reform yolunda hiçbir gerçek ilerleme mümkün olamazdı³⁶. Devlet mantığında ayanın, kendisine ait olmayan ancak kendisine bahşedilmiş yetkiyi aştığından dolayı ortadan kaldırılması zorunludur³⁷.

³⁴ Ahmet Cevdet; *a.g.e*, c. IV, s. 1820.

³⁵ Lewis; *a.g.e*, s. 90.

³⁶ Lewis; *a.g.e*, s. 79.

³⁷ Aktar, *a.g.e*, s. 28.

Daha önce de belirtildiği üzere Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa ayanları başkente getirterek Sened-i İttifak'ı hazırlatmıştı. Fakat Alemdar Mustafa Paşa'nın öldürülmesinden sonra Rumeli'de ve Anadolu'da ayanlar, başkenti hiçe sayarak hareketlerine devam ettiler. Hükümet, otoritesini imparatorluğun her tarafında geçirmek için ayanlara karşı ciddi bir hareket başlattı³⁸.

Bükreş Barışı ve Napolyon'un Rusya seferi II. Mahmut'a soluk aldırılmıştı. Pâdişâh bu süreyi değerlendirerek vilayetlerdeki hükümet otoritesini güçlendirme yoluna gitti³⁹. Bunlardan "Tekeli oğlu, Kalyoncu, Dağdeviren oğlu ve daha adları belli kişiler, üzerlerine görevlendirilen vezirler ve komutanların elleri ile asılarak şerhleri ve fesatlıkları ortadan kaldırıldı"⁴⁰. Bu şekilde Trakya, Makedonya, Tuna kıyıları ve Eflak'ın büyük bir bölümü ayandan temizlenip 1814 – 1820 arasında yine doğrudan doğruya Osmanlı denetimine geçti.

Anadolu'da ise Hurşit Ahmet Paşa, Balkanlarda gayet başarılı olan aynı yöntemlerle Anadolu ayanını da baskı altına almış bulunuyordu. Trabzon valisi 1812 ve 1813'te Karadeniz kıyısındaki belli başlı ayanı ortadan kaldırdı. Çapan oğlu Süleyman Bey'in ölümüyle (1814) yöresel valiler Çapanoğlu'nun kuzeydoğu ve Doğu Anadolu'daki topraklarını işgal ettiler. 1816 başlarında Kara Osman oğlu Hüseyin Ağa'nın ölümü Saruhan ve Aydın çevresinde aynı işlemin tekrarlanmasını sağladı. Ancak burada Çapan oğlu topraklarında olduğundan çok fazla kan dökülmüştü. Böylece 1817 sonunda Anadolu'nun yaklaşık olarak tümü yine doğrudan doğruya merkezi denetim altına alınmıştı⁴¹. II. Mahmut'un kolu eyaletlere de uzandı. Askeri seferlerle Irak gibi bölgeleri bir kez daha İstanbul'un denetimine soktu. Diploması ve gücün birleşmesiyle, derebeylerinin kudreti büyük ölçüde kırıldı. En ünlü isyancı olan Tepedelenli Ali Paşa öldürüldü⁴². Ancak Mehmet Ali Paşa karşısında tam bir başarısızlığa uğrandı.

II. Mahmut 1810 ve 1820'li yıllarda ayan ve derebeylerini ortadan kaldırmak için farklı stratejiler kullanmıştır. Bu yolların başlıcaları onları birbirine düşürmek,

³⁸ Karal; *a.g.e*, c. V, s. 154.

³⁹ Shaw; *a.g.e*, c. II, s. 40.

⁴⁰ Mustafa Nuri; *a.g.e*, c. III-IV, s. 248.

⁴¹ Shaw; *a.g.e*, c. II, s. 41.

⁴² Davison; *a.g.e*, c. I, s.38.

zor kullanmak, ölen ayanın yerine merkezden idareci göndermek, böylece merkezi idareyi kuvvetlendirme yolunu tercih etmiştir⁴³. II. Mahmut, bazı ayanları kendi bölgelerinden uzak yerlere sürgün ederek veya İstanbul'da görevlendirip gözetim altına alarak büyük ölçüde pasif duruma düşürdü. Uygulanan merkezileştirme politikasında ayanlar, genel olarak siyasi, askeri ve idari güçlerini kaybetmiş görünmektedirler. Bütün bunlara rağmen II. Mahmut döneminde ülkede ayanlar ve ayanlık iddiaları mevcuttur⁴⁴.

Stanford - Ezel Kural Shaw'a göre II. Mahmut; mümkün olan durumlarda ayan sayısının barışçı yollarla azaltmıştır. Resmi memuriyeti olan bir ayan ölünce bu memuriyeti mirasçılara değil de İstanbul'dan gelen yeni memurlara kalıyordu. Ayanın akraba ve yandaşlarına imparatorluğun başka yerlerinde görevler veriliyordu⁴⁵. Bazı derebeyleri topraklarından uzaklaştırılıp çeşitli şehirlerde mecburi ikamet yoluyla sarayın gözetimi altına alındılar.

Ancak bunun dışında zorlayıcı tedbirlere başvurulduğu da oluyordu. Taner Timur ve Uriel Heyd'e göre gerek yeniçerilerin, gerek bir kısım derebeyinin tasfiyesinde kullandığı acımasız yöntemler, II. Mahmut'u adeta Osmanlı tarihinin en zalim hükümdarlarından biri haline getirmiştir⁴⁶.

II. Mahmut ayanları ortadan kaldırma çalışmalarında büyük ölçüde başarılı olmuştur. İki yerde başarısızlığa uğramıştır: Ülkeye hakim olan maceracı bir Osmanlı askerine özerk bir statü tanımak zorunda kaldığı Mısır'da; ve diğer devletlerin müdahalesiyle Yunanlılara hürriyet tanımak zorunda kaldığı Mora'da. Bununla beraber imparatorluğun diğer yerlerinde, özellikle Rumeli ve Anadolu'da asi paşaların, mahalli sülalelerin ve eşrafın hakkından gelmeyi ve eyaletleri İstanbul'daki hükümetin etkili kontrolü altına koymayı büyük ölçüde başardı⁴⁷. II. Mahmut'un mutlak ve merkezi otoritesine karşı koyabilecek önemli bir güç olarak sadece Yeniçeri Ocağı kalmıştır.

⁴³Ercüment Kuran; *Türk Çağdaşlaşması*, Ankara 1997, s. 143; Yücel Özkaya; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*, Ankara 1994, s. 171

⁴⁴Özkaya; *a.g.e.*, s. 171

⁴⁵Shaw; *a.g.e.*, c. II, s. 40.

⁴⁶Taner Timur; *Osmanlı Çalışmaları*, Ankara 1996, s. 191; Uriel Heyd; "III. Selim ve II. Mahmut Dönemlerinde Batılılaşma ve Osmanlı Uleması" *İslam Dünyası ve Batılılaşma*, İstanbul 1997, s. 31.

⁴⁷Lewis; *a.g.e.*, s. 79.

2. İkinci Mahmut'un Merkezîyetçi Reformları:

a) Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılması:

IV. Mustafa'nın yerine çıkarılan II. Mahmut'un, yenilik fikirlerini bir müddet beraber kaldığı III. Selim'den aldığı bütun kaynaklar müttefiktir. Bununla beraber yeni hükümdar, Alemdar Mustafa Paşa'nın öldürülmesinden sonra uzun müddet bu husustaki projelerini etraftan gizlemeye mecbur oldu⁴⁸. II. Mahmut 1808'den 1826'ya kadar geçen reformlara hazırlık yıllarında kendisine bağlı bir asker ve devlet adamı kadrosu yetiştirir ve bir kere daha aldığı derslere uygun olarak hareket edeceği günü beklerken bu tecrübeleri kendisine çok yardımcı olmuştur⁴⁹.

Padişahın özel muhafızları kendisine güven verdikçe, o da Yeniçeri Ocağı'ndaki reformlar için elinden geleni yapıyor, kendi adamlarını komutanlıklara getiriyordu. Otoritesine karşı çıkan ya da diğer askeri tedbirlerine itiraz eden er ve subaylar cezalandırılıyor, sürgüne gönderiliyor, bazen de gizlice öldürülüyordu. Kıdemli subayların yerlerine sarayın etkisine daha açık ve padişahça daha güvenli bulunan ast rütbedeki subaylar getiriliyordu. Yeniçeri ağalına yükselen (26 Şubat 1823) Hüseyin Ağa'nın desteğini de II. Mahmut böyle sağlamıştı⁵⁰.

Yeniçerilerin işbirlikçileri geçmişin reform çabalarını boşa çıkaran ulemanın desteğini kazanmak için de uğraşmaktaydı. Padişaha bağlı ulema sınıfından olanlar yüksek mevkilere getiriliyor, kendisine karşı olanlar ise ya yerlerinden alınıyor ve sürgüne gönderiliyordu. II. Mahmut ulemayı elde etmek için dinî törelere ve geleneklere de aşırı bir özen gösteriyordu. Yeni camiler yaptırıyor, vakıflar kuruyor, tüm Müslüman çocukların belirli bir yaşa kadar medreselere devamını şart koşuyordu⁵¹. Bütün bu yapılanlar II. Mahmut'un Yeniçeri Ocağı'nı kaldırma düşüncelerinin arka planlarıydı.

⁴⁸ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19 Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1997, s.65.

⁴⁹ Shaw; *a.g.e, c.II*, s. 31.

⁵⁰ *A.g.e c. II*, s. 32.

⁵¹ Shaw; *a.g.e, c. II*, s. 46.

Eşkinici Ocağı'nın kurulması ve talimlere başlaması bardağı taşıran son damla oldu. Yeniçeriler bu durumu bahane ederek yeniden At meydanında ayaklandılar. Pâdişâh duruma hazırlıklıydı. Sarayda devletin ileri gelenleriyle bir durum değerlendirmesi yaptı ve sancak-ı şerif-i çıkarttı. Fesat ocağı haline gelen Yeniçeri Ocağı'nın kapatılmasını isteyenlerin kendisine katılmasını istedi. Yeniçerilere karşı ilk defa bu kadar büyük bir toplumsal muhalefet başlamıştı. Yeniçeri kışlaları top atışlarıyla yerle bir edildi. Binlerce yeniçeri öldürüldü. Yeniçeri Ocağı 15 Haziran 1826 yılında tarihe karıştı.

Yeniçeriliğin ilgasının büyük neticelerinden biri, devlet bünyesindeki muvazenenin yıkılması olmuştur. Filhakika ocağın ortadan kalkması ile beraber, onunla hükümdarlık makamı arasında bir nevi denge unsuru olarak rol sahibi olan ulema sınıfı da birden bire ehemmiyetini kaybetmiş, bu surette hükümdarlık müessesesi tek başına hakim kalmıştı. Bunun imparatorluğun mukadderatı üzerinde oynadığı menfi neticeler zaman geçtikçe hissedilecektir⁵². Ahmet Hamdi Tanpınar'ın bu görüşünü Mümtaz Turhan'da şu şekilde desteklemektedir: “ *Hakikatte müteakip devirde bunların en mühimlerinden birkaçının (yeniliklere karşı daima menfi bir cephe almış olan Yeniçerilerin lağvı, devlet otoritesini zedeleyen derebeylerin bertaraf edilmesi, bu suretle pâdişâh nüfuzunun artması ve onun şahsiyeti gibi) ortadan kalkması da garplılaştırmanın mahiyeti ve seyri üzerinde ancak menfi istikamette bir tesir etmiş, kemiyet, derece, şümül bakımından hızını artırmış; fakat keyfiyetini ve özünü değiştirememiştir. Binaen aleyh kültür değiştirme gibi çok esaslı ve hayati bir meselede hedefini ve gayesini şuurlu bir şekilde önceden fikren tayin ve tespit edemeyen bir cemiyetin, hiçbir mukavemet veya aksülamelle karşılaşmadan hareket etmesi fayda yerine belki zarar verecektir*”⁵³. Böylece karşısında nüfuzu oldukça sarsılmış olan ulemadan başka bir kuvvet bulunmayan pâdişâhın, ıslahat ve yenilik teşebbüsleri için artık hiçbir mania kalmamış gibi görünmektedir⁵⁴.

⁵² Tanpınar, *a.g.e.*, s.72.

⁵³ Mümtaz Turhan; *Kültür Değişimleri*, İstanbul 1997, s. 155.

⁵⁴ Turhan; *a.g.e.*, s. 158.

b) Ulemanın Durumu ve Vakıfların Merkezileştirilmesi:

II. Mahmut 1826'da yeniçeriliğin kaldırılması ile 1839'da ölümü arasında büyük bir reform programına girişti. Bu reformlarda, XIX. ve bir dereceye kadar XX. yüzyıldaki Türk reformcularının izleyeceği ana hatları çizdi. Her yenilikten önce eskisi yıkıldı. Ve bütün bu hazırlayıcı yıkımlar, geleneksel düzenin askeri gücünün merkezi kaynağı olan yeniçeri birliklerinin yıkılmasıyla mümkün oldu⁵⁵.

18. yüzyılın sonlarına doğru ulemanın gücünde tedricen bir azalma meydana geldi. Bunun en önemli sebeplerinden biri ulemanın kendi arasındaki birliğin eksikliğiydi. Rakiplerine karşı üstünlük kurma düşüncesinden dolayı bir çok ulema Batı kaynaklı yeniliklerde bile sultanın isteklerini yerine getirme konusunda sultanla anlaşma yaptı⁵⁶.

II. Mahmut'un reformlarını destekleyen ulemeden yazarlar, şer'î kuralları ihlal eden yeniçerileri kötölemek için ellerinden geleni yaptılar. Ulema ile Bektaşiler (yeniçeriler Bektaşî idi) arasındaki bu mücadelede ulema, tehlikeli rakiplerine karşı ses getiren bir zafer kazandı. 1826 Haziranında ulema veya onların ileri gelenlerinin birçoğu bu tarikatın ortadan kaldırılması, dergahlarının birçoğunun yıkılması ve mülklerinin büyük bir kısmına hazine tarafından el konulması konusunda sultana destek verdiler⁵⁷. Sultan da buna karşılık olarak Yeniçeri Ağası'nın konağını Şeyhülislamla ikametgah olarak tahsis etti ve eski bir kuralı ihlal etti⁵⁸. Ulemanın tamamının Sultan Mahmut'un bu yaptıklarına destek verdiğini söylememiz mümkün değildir.

II. Mahmut, askeri gücünü yeniçeriliği ortadan kaldırarak kırdıktan sonra diğer önemli muhalif güç olan ulemanın gücünü de bu düzenlemeyle azaltmak istemiştir. Zira ulema, ellerinde bulunan vakıf gelirleri ile merkezi hükümet karşısında daha rahat ve bağımsız hareket edebilmek imkanına sahipti.⁵⁹

⁵⁵ Lewis; *a.g.e*, s. 81.

⁵⁶ Heyd; *a.g.m*, s. 32.

⁵⁷ *A.g.e*, s. 35.

⁵⁸ Heyd; *a.g.e*, s. 53.

⁵⁹ Akyıldız; *a.g.e*, s. 147

Türkiye Üzerine Mektuplar adlı çalışmasında M. A. Ubicini ulemanın etkisinin azaltılması hakkında şunları söylemektedir: “*Sultan Mahmut kendisine destek vermeyen ulemaya darbe (tarikatlar) indirmek niyetindeydi. Tekkelerden miskinler yuvası haline gelenlerini iyice temizlemişti. Ancak bu kafi değildi. Yapılması gereken daha çok iş vardı. Dervişliği medeniyet düşmanı olmak zanneden kişiler tam bir korkuya düşmüşken bunlara artık meydan verilmemeliydi. Maalesef Sultan Mahmut tereddüt etti. Bir tarihçi şöyle der*” yeniçerileri katletmekten, yürüyüşünü engelleyen ve imparatorluk paltosunu yırtan bu dikenli çaluları kılıçla keserek, genel bir mutluluk yolu açan o büyük pâdişâh eserini tam tamamlayacağı sırada geriledi” Neticede fırsat bir daha ele geçmemiş ve sahte sufiler yeniden ortalığa hakim olmuşlardır⁶⁰. M. A. Ubicini’nin görüşlerine tamamen katılmak imkansız. Çünkü; II. Mahmut ulemanın durumunu düzelten reformuyla vakıfların idaresini merkezileştirmek yolunda çok önemli adımlar atıyordu. Aynı zamanda hem ulemayı merkeze daha bağımlı bir hale getirip etkinliğini azaltıyor, hem de çok büyük rakamlara varan gelir kaynaklarını merkezin emrine almış oluyordu. Öte yandan, bu şekilde daha sonra gerçekleştireceği programların içinde de güçlü bir gelir kaynağı temin etmişti⁶¹.

Ancak II. Mahmut’un vakıf gelirlerinin yönünü değiştirme çabası tüm olarak başarılı olamadı. Bununla beraber, kendisine karşı çıkan ulemanın gücünü büyük ölçüde zayıflatan süreci başlattı. Kendinden sonrakilerin idaresinde, evkaf gelirlerinin devlet amaçlarına yöneltilmesi standart bir uygulama oldu; o kadar ki, bir çok camiler ve diğer gerçek dinî vakıflar bakım ve onarım için ödenek bulamaz hale geldi⁶². Bu durum M. A. Ubicini’nin tahlillerinin tam olarak kabul edilemeyeceğini göstermektedir.

c) Diğer Reformlar:

Reformcular için “Vak’a-i Hayriye” diye bilinen yeniçerilerin ortadan kaldırılması olayı sultanın eyalet özerkliğini sona erdirmeye kampanyasıyla zaten

⁶⁰ Ubicini; a.g.e ,s. 87.

⁶¹ Akyıldız; a.g.e, s. 147.

⁶² Lewis; a.g.e ,s. 95.

başlamış bulunan hazırlık çalışmasını tamamladı. Eyaletlerdeki derebeyleri ve eşraf, başkentte yeniçeriler ve dervişler, sultanın keyfi iktidarını kısıtlayan herkes ezilmiş ve yok edilmişti. Şimdi artık eski ve tanınmış imtiyazlarının zırhı içinde Sultanın iradesine meydan okuyabilecek hiçbir grup kalmamıştı. Sultanın top ve topçularla donanmış ve artık kent halkının öfkesinden korkacak bir şeyi olmayan yeni stildeki kendi ordusundan başka (Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye), hiçbir silahlı kuvveti kalmamıştı. Ulema bile, başvuracak ne yeniçeri ne de halk kalabalığı bulamayınca, Sultanın istibdadını yumuşatma görevlerinde ağır bir zaafa uğradı. II. Mahmut'un bu kadar beklemiş olduğu köklü düzenlemeler için artık yol açıldı⁶³.

Merkeziyetçi reformlar kuşkusuz vilayet yönetimini de içermekteydi. İlk iş valileri maaşa bağlayarak, onların vergileri müstakilen toplayıp harcamalarına son vermek oldu. Ancak merkeziyetçi mali bir örgütün kurulması sanıldığından daha güç olduğundan, valiler sadece sabit maaşlı memurlar haline getirilmekle kaldılar⁶⁴.

Avrupa devletlerindeki modern bakanlıkların karşılığı olmak üzere bazı nezâret ve bürolar kuruldu. Ama bürokrasideki bu uzmanlaşmanın arzu edilen düzeye ulaştığını düşünmek yanlıştır. Geleneksel bürokratik kurumlar henüz iç içe yaşıyorlardı ve bürokratik modernleşme süreci imparatorluğun sonuna kadar tamamlanamadı⁶⁵.

II. Mahmut'un önemli hükümet reformlarından biri de, Meclis-i Has'ın kurulması idi. Bu kuruluş kısmen eski Divan-ı Hümâyûn'un canlandırılması, kısmen de Batılı bakanlar kurulunun taklidi idi. Bu meclis haftada iki kez Bâb-ı âli'de sadrazamın başkanlığında toplanıyor ve günlük sorunları tartışıyordu. Eski divandan farklı olarak hiçbir atama yapmaz ve hiçbir yargısal karar vermezdi. Kabineden farklı olarak, heyet halinde bir varlığı veya sorumluluğu yoktu ve üyelerinin hepsi pâdişâh tarafından atanırdı. Çeşitli nazırlar ve yüksek memurlar teorik olarak sadrazama karşı olmakla beraber, gerçekte sultan tarafından ferden atanan ve azledilen kimselerdi⁶⁶.

II. Mahmut, 1 Kasım 1831'de Takvim-i Vekâyi'nin imparatorluğun resmi devlet gazetesi olarak yayımlanmasını temin etmişti. Pâdişâh bugünkü Türkiye

⁶³ Lewis; *a.g.e*, s. 95.

⁶⁴ Ortaylı; *a.g.e*, s.40.

⁶⁵ Ortaylı; *a.g.e*, s.41.

⁶⁶ Lewis; *a.g.e*, s. 95.

topraklarında yayınlanan ilk Türkçe gazete olan Takvim-i Vekâyi ile halk üzerinde etkili olmak, yönetimle yönetilenler arasında hızlı iletişim imkanlarına sahip olmak istiyordu. Gazetenin görevini tam olarak yapabilmesini temin amacıyla Türkçe yanında Rumca, Ermenice, Arapça, Farsça olarak da yayınlanmasını sağlamıştır. Ayrıca Avrupa kamuoyu için Fransızca nüshası yayımlanmıştır. Şüphesiz çeşitli açılardan değerlendirilebilecek olan bu gazete ile pâdişâh, merkezîyetçi siyasetini gerçekleştirmek yönünde en etkili vasıtalarından birine kavuşmuş oluyordu⁶⁷.

Takvim-i Vekâyi'nin memurlar tarafından okunması istenmişti. Sultanın politikasının ve amaçlarının daha iyi anlaşılmasını sağlama aracı olarak gazetenin etkisi, 1834'te posta sisteminin kurulmasıyla büyük ölçüde arttı.⁶⁸

Postadan başka, ulaştırmada diğer gelişmeler de vardı. Yeni yolların yapılması Türkiye ile Avrupa arasındaki gidiş gelişleri kolaylaştırdı. 1855 de telgrafın, 1866'da ilk demiryolunun gelişiyile, Mahmut'un başlattığı idari merkezîyet çok kuvvetlendi⁶⁹.

Gelir bakımından, tımarlara el konulması hayal kırıklığı doğurmuş görünmektedir. Bununla beraber, Sultan eyaletler üzerindeki egemenliğini sağlamlaştırmış ve merkezîleşme politikasına önemli bir adım atmıştı.

Sultan, 1833'te Bâb-ı âli'de bir "Tercüme Odası" kurdu; daha sonra bunu Seraskerlikte ve diğer devlet dairelerinde benzer "odalar"ın kurulması izledi. III. Selim'in tahttan indirilmesinden sonra kapanmış olan Londra, Paris ve Viyana sürekli elçiliklerini 1836'da yeniden kurdu. Bunu diğer Avrupa başkentlerinde sürekli olarak bulunan diplomatik memuriyetler izledi. Elçilik kadrolarında görev alan genç diplomat ve tercümanlar, Batının doğrudan doğruya etkisine maruz kaldılar. Bu etkinin önemi, bundan sonraki yarım yüzyılın reformcu lider ve devlet adamlarının hemen hepsinin bu elçiliklerde hizmet etmiş olmalarından anlaşılmaktadır. Tanzimat'ın üç büyük mimarlarından Mustafa Reşit Paşa 1834'te

⁶⁷ Nesimi Yazıcı; "Tanzimat Döneminde Osmanlı Haberleşme Kurumu", *150. Yılında Tanzimat*, Ankara 1992, s. 142-143; Nesimi Yazıcı; "İlk Türkçe Gazetemiz Takvim-i Vekayi ile İlgili Bazı Düşünceler", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi*, Ankara 1990, s. 218; Nesimi Yazıcı; "Tanzimat Dönemi Basını Konusunda Bir Değerlendirme", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslar arası Sempozyumu*, Ankara 1994, s. 55.

⁶⁸ Lewis; *a.g.e.*, s. 96.

⁶⁹ Lewis; *a.g.e.*, s. 96.

Paris'e ve sonra Londra'ya, Âli Paşa 1836'da Viyana'ya, Fuat Paşa 1840 da Londra'ya gitmişlerdi. Onların seçkin çalışma arkadaşlarından Sadık Rıfat Paşa 1837'de orta elçiydi. Mehmet Şekip 1841'de oradaydı. İbrahim Sarım Paşa 1834'te Londra'da hizmet etmişti. Bu ilk diplomatların çocukları bile, çocukluk ve gençliklerinde Avrupa'da bulunmak fırsatlarından yararlanarak gelecek kuşakta yüksek devlet makamlarını çok geniş ölçüde doldurdular. Göze çarpan bir örnek, 1834'te babasıyla Paris'e gidip St. Louis Lisesi'nde 11-14 yaşları arasında üç yıl okuyan, Ahmet Vefik Paşa idi. Daha sonra Paris'e büyükelçi, iki kez sadrazam ve 1877'de Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında başkan oldu. Edebi ve bilimsel başarıları en azından aynı önemdeydi⁷⁰. Tercüme odasının kurulması yukarıda da görüldüğü gibi çok önem arz etmektedir. Çünkü bu kadrolar imparatorluğun mukadderatı üzerinde çok önemli roller oynayacaklardır.

D. SARAY VE BÂB-I ÂLİ ARASINDAKİ SİYASİ MÜCADELE:

1. Bâb-ı Âli'nin Doğuşu, İşleyişi ve Gelişimi:

a) Bâb-ı Âli Kavramı:

Bâb-ı Âli kelime anlamı ile “büyük kapı” demek ise de siyasi literatürde Osmanlı İmparatorluğu hükümeti anlamında kullanıla gelmiş bir deyimdir. Bu döneme kadar devletin bütün işleri Bâb-ı Âli'de görüldüğü halde bu tarihlerde Bâb-ı Âli eski nüfuzunu kaybettiğinden buraya boş kapı anlamına “ Bâb-ı Hâli” adı verilmiştir.

Paşa kapısı, Vezir kapısı, Bâb-ı asafi eski deyimlerden olup Bâb-ı Âli deyimi sonradan⁷¹ çıkmış, nihayet bu isim diğerlerini zamanla unutturmuştur. Sadrazamların oturması için Bâb-ı Âli'ye bitişik bir yerde Harem Dairesi olduğu bilinmektedir⁷².

⁷⁰ Lewis; *a.g.e.*, s. 89.

⁷¹ I. Abdülhamit döneminden itibaren vakanüvis tarihlerinde Bâb-ı Âli denmeye başlanmıştır.

⁷² Abdurrahman Şeref; *Tarih Musahabeleri*, s. 260; Uzunçarşılı; *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara 1988 s. 249; Sertoğlu; *a.g.e.*, s. 277.

Giderek batıdaki manasıyla Osmanlı hükümeti için kullanılan kelime, Avrupa tarihçi ve seyyahlarının eserlerinde de “yüce kapı” manasına “sublime porte”, “hohe pforte” şeklinde kullanılarak tanınmış bir isim haline gelmiştir. XIX. yüzyılda özellikle Abdülmecit ve Abdülaziz’in saltanatlarında ise tek başına Osmanlı hükümetini ifade eden bir tabir olmuştur⁷³.

XIX. yüzyıldan itibaren Bâb-ı âli bahçesi ve binaları, yangınlar sebebiyle bir iki geçici yer değişikliği dışında Osmanlı Devleti’nin yıkılışına kadar sadaret dairesi olarak kullanılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasından sonra ise burası İstanbul valiliğine tahsis edilmiştir⁷⁴.

Divân-ı Hümâyûn’un toplantılarının normal olarak yapıldığı zamanlarda merkezi saraydı. Bilindiği gibi devletin ilk zamanlarında her gün toplanan divan, önce haftada dört, daha sonra iki, nihayet XVIII. yüzyılın son yarısından itibaren de üç ayda bir güne indirilmişti. Divân böylece, Kapıkulu askerlerine mevâcib dağıtmak (Kapıkullarına üç dört ayda bir dağıtılan ücret) ve elçileri kabul etmekle mükellef sembolik bir konuma getirilmişti. Önemli işler ise, muhtelif yerlerde toplanan şûrâ tarafından görüşülmekteydi. Divanın bu suretle önemini kaybetmesine paralel bir şekilde hükümet işleri, tedrici olarak sadrazam sarayına, onun ikinci divanına kaymış ve Bâb-ı âli önem kazanmaya başlamıştır⁷⁵.

b) Bâb-ı âli’nin İşleyişi:

Bâb-ı âli memurlarının orada yatak odaları da vardı. Memurlar her gün güneş doğmadan vazifelerine gelirler ve güneş batmadan bir saat evvel sadrazamın müsaadesiyle evlerine dönerlerdi. Sadrazamın müsaadesi her üç daireye de birer memur vasıtasıyla ve izin tabiriyle tebliğ edilirdi. Memurlar her gün, hatta bayramlarda bile Bâb-ı âli’ye gelmeye mecbur idiler⁷⁶.

⁷³ Sertoğlu; *a.g.e.*, s. 277 ; Uzunçarşılı; *Merkez ve Bahriye* , s. 249; Mehmet İpşirli; “Bâb-ı âli”. *TDVİA*, c. IV, İstanbul 1991, s. 378.

⁷⁴ İpşirli; *a.g.m.*, c. IV, s. 379.

⁷⁵ Akyıldız; *a.g.e.*, s. 22.

⁷⁶ Uzunçarşılı; *Merkez ve Bahriye*, s. 255.

İşlerin düzenli bir şekilde yapılması ve yürütülmesi açısından Bâb-ı âli ile boy ölçüşebilecek bir kurum yoktur. Çünkü Bâb-ı âli'ye gelen veya Bâb-ı âli'den gönderilen evraklarda işler büyük incelikle yapılır, cümlelerdeki ifadeler özenle seçilir. Bâb-ı âli'de eğer işlemin sadece yılı biliniyorsa bile, en eski tarihe ait kağıtlar bulunabilir, belli bir zamanda verilen her emir ve o zaman yapılan her düzenleme derhal hazırlanabilir. Ayrıca Bâb-ı âli memurları işlerine gelmediği zaman yapacakları işleri geciktirir, ancak istedikleri takdirde de işleri hızlı bir şekilde yaparlardı⁷⁷.

c) Bâb-ı âli'nin Gelişimi:

II. Mahmut Osmanlı hükümetine yeni bir şekil vermeye çalıştı. Paşa kapısı ve sonra Bâb-ı âli, bu yoğun merkezi idareyi yürütmek için kendine has, sık sık değişen ve gelişen bir teşkilata sahipti. Bu teşkilatta sadrazamlığın başkanlığında Kahya Bey (Kethüda-yı Sadr-ı Âli), Reisülküttap ve Çavuşbaşı adıyla başlıca üç yetkili amir ve onlara bağlı çok sayıda kalem mevcuttu⁷⁸.

Sadâdet kethüdalığı, 1835 senesinde Pertev Efendi'nin kethüda bulunduğu bir sırada Mülkiye Nezaretine yani Dâhiliye Vekaletine çevrildi. Pertev Efendi de Umur-ı Mülkiye Nazırı olmuştur. 1837 senesinde Mülkiye Nezareti'nin adı Dâhiliye Nezaretine çevrilmiştir⁷⁹. Reisülküttap; imparatorluk Dîvân Odası'nun reisi sıfatındaki geleneksel rolüne ek olarak, sadrazamın günlük olarak saraya arz ettiği raporların ve önergelerin hazırlanması yükümlülüğüyle sadrazamın Bâb-ı âli'deki birinci katibi olarak görünüyordu⁸⁰.

Bu ad değişiklikleri, işlerin yönetimine doğrudan doğruya pek az değişiklik getirmiş olmakla beraber, eski dokunulmaz kurumların yıkılmasına, yerlerine yabancı kaynaklı diğerlerinin geçirilmesine ve Saray ile Bâb-ı âli arasında eski çatışmanın yenilenmesine doğru ilk adımı teşkil ettiler. Eski memurların yerine, eğitim, dünya görüşü ve sosyal temel bakımından öncekilerden farklı yeni bir memur

⁷⁷ Carter Findley; *Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform*, İstanbul 1994, s. 71.

⁷⁸ İpşirli; *a.g.m.*, c. IV, s. 379.

⁷⁹ Uzunçarşılı; *Merkez ve Bahriye*, s. 259.

⁸⁰ Findley; *Reform*, s. 64.

kuşağı geçince, değişiklikler daha gerçek hale geldi. Bir yandan bunların mesleki hüner ve dayanışması, öte yandan devlet idaresinin artmakta olan güçlüğü, saray egemenliğinin artmasını önlemeye ve iktidar merkezini tekrar Bâb-ı âli'deki paşalara ve memurlara geri getirmeye yardım etti⁸¹.

XIX. yüzyılda saray ile Bâb-ı âli arasında daha farklı münasebetlerin olduğu görülmektedir. Saraydan Bâb-ı âli'ye sık sık Hatt-ı Hümayûnlar gelir ve bunlar içerisinde günlük hayatı ilgilendirenler çok olurdu. Halkın şikayet ve teşekkürünü ifade eden arzuhallerin gereğinin yapılması için Bâb-ı âli'ye gönderilmesi, Sadrazam, Hâriciye Nazırı, Kaptan Paşa, üst seviyedeki idarecilerin tayini, meşveret talebi gibi mütad idari konularla ilgili Hatt-ı Hümayûnlar olabileceği gibi Cülus-ı Hümayûnu, şehzade ve sultanın doğumunu, Tanzimat dönemi padişahlarının ilk defa başlattıkları yurt içi ve özellikle yurt dışı seyahatlerinden dönüşünü bildirmek için gönderilmiş Hatt-ı Hümayunlar da olabilirdi⁸².

XIX. yüzyıl boyunca Bâb-ı âli gerek teşkilat gerekse yetki ve fonksiyon bakımından devamlı ve çok hızlı değişikliklere uğramıştır. Bu değişimde padişahların şahsiyeti ve idare anlayışlarının önemli etkisi olduğu gibi, sadrazamlarında büyük rolü olmuştur. II. Mahmut döneminde devamlı değişiklik ve kimlik arayışı içinde olan Bâb-ı âli, 1839 – 1871 arasında Abdülmecit ve Abdülaziz'in saltanatları ile Mustafa Reşit, Âli ve Fuat paşaların sadaretleri zamanında altın çağını yaşamıştır. Bu iki padişahın durumu, üç sadrazamın anlayış ve dirayeti bu ortamı hazırlamıştır. Bu dönemde saray ikinci planda kalmış, Bâb-ı âli siyasetin hem yapıcısı hem de uygulayıcısı olmuştur. 1871 de Âli Paşa'nın ölümü ile bu dönem kapanmıştır⁸³.

⁸¹ Lewis; *a.g.e.*, s. 99.

⁸² İpşirli; *a.g.m.*, c. IV, s. 383.

⁸³ İpşirli; *a.g.m.*, c. IV, s. 385-386.

2. Sarayın Bâb-ı âli İle Mücadelesi:

a. Halet Efendi – Bâb-ı âli Mücadelesi:

II. Mahmut döneminde sarayın Bâb-ı âli karşısında tartışılmaz bir üstünlüğü vardı. II. Mahmut'un Bâb-ı âli ile ilişkilerinde gizli danışmanlarını kullandığı görülür. İbrahim Refet Efendi Sultan Mahmut'un gizli danışmanı idi. Bâb-ı âli tarafından yapılan teklifler gizlice kendisinden sorulur, fikri ve görüşü alınır. İbrahim Refet Efendi bu durumunu gizlemek için saraya gitmediğinden Halet Efendi bir iki sene arada gizli haberleşmeye aracı olmuş ve İbrahim Refet Efendi'nin ölümünden sonra da bu görevi kendisi idare etmiştir⁸⁴.

Mehmet Sait Halet Efendi; İbrahim Refet Efendi'nin tavsiyesiyle Sultan II. Mahmut'a yaklaştıktan sonra Rikâb-ı Hümâyûn Kethüdalığı ve sonra on üç sene Nişancılık yapmıştır. Bilgisi, her şeyi iyi düşünmesi ve inandırma gücü sayesinde pâdişâhı iyice kendisine bağlamış ve güvenini kazanmıştır. Dolayısıyla sarayda tek güç durumuna gelerek Osmanlı Hükümeti'nin büyük küçük bütün işlerine karışmış ve bu işlerde kendisine karşı çıkanlara karşı kinci bir tavır takınmıştır⁸⁵. Halet Efendi'nin bu tutumu devleti onarılması güç durumlara düşürmüştür.

II. Mahmut'un akıl hocası olan Halet Efendi büyük bir otorite haline gelerek saray istibdadının sembolü haline geldi. Halet Efendi'nin bir sözü, herhangi bir ayanın ve paşanın hayat ve istikbalini tayine yeterdi. III. Selim devrinde olduğu gibi, sarayın bu istibdadına karşı Bâb-ı âli bürokrasisi de huzursuzluk içinde idi⁸⁶.

Halet Efendi sarayda etkili bir kişi olduğu için sadrazama dilediğini yaptırırdı. Rauf Paşa Halet Efendi'nin etkisiz hale getirdiği sadrazamlardan birisi idi. Rauf Paşa karakteri sağlam, çalışkan ve vakur bir vezirdi. Halet Efendi ise öyle kuvvetli bir sadrazam istemezdi. Her şeye uyar, kendisi tarafından çekip çevrilecek derviş yaradılışlı bir vezir arardı. Rauf Paşa İstanbul'da büyümüş, kalem terbiyesi almış, devletin içini dışını bilir bir kişilikte idi. Bir gün döner dolaşır da yine İstanbul'a gelir ve kendi başına bela olur düşüncesiyle görevinden uzaklaştırılmakla yetinmeyip

⁸⁴ Abdurrahman Şeref, *Tarih Musahabeleri*, s. 29-30.

⁸⁵ Abdurrahman Şeref, *Tarih Musahabeleri*, s. 32.

⁸⁶ İnalçık, *Toplum ve Ekonomi*, s. 349.

idamını ön görmüştü. Sultan Mahmut bu isteği yerine getirmeyip Rauf Paşa'nın idam edilmesine engel oldu. Ve idam yerine Sakız'a sürgün edildi. Halet Efendi'nin tahmin ettiği gibi Rauf Paşa daha sonra ikinci kez sadrazam oldu. Ama önceki sertliği bırakmış, aşırı derecede yumuşamıştı. Bir şeye karşı gelemez, sözü geçenlere hiç dayanamaz olmuştu. Fazla yumuşaklığı belki gevşekliği ile ün kazandı⁸⁷.

Fakat bilinçsiz hareketleri gittikçe halkın ağzına düşen Halet Efendi giderek bir çıkmaza giriyordu. Halet Efendi; Mora'da isyan etmeğe uygun ve hazır Rumların üzerinde büyük baskı kuran Tepedelenli Ali Paşa'yı ortadan kaldırmayı istiyordu. Halet Efendi Tepedelenli'nin yok edilmesini istediği halde Reisülküttap Canip Efendi diğer vekillerin de desteğini alarak Halet Efendi'nin bu düşüncesine karşı çıkıyordu. Ancak Halet Efendi Tepedelenli Ali Paşa'nın ortadan kaldırılmasına muvaffak oldu. Halet Efendi'nin bu siyaseti devletin başına büyük gâileler açtı ve Yunanlıların bağımsızlık kazanmasına neden oldu.

Büyük devlet adamlarından Canip Efendi Arapça ve Fransızca'ya hakim kültürlü bir zat idi. Bir çok önemli meselelerde Halet Efendi'ye karşı geldiği için Halet Efendi onun can düşmanı idi. Ancak pâdişâh yanında güven sağladığı için Halet Efendi ona bir zarar veremedi. Halet Efendi uzunca süre devleti avucu içine alıp istediği gibi idare etti. Ancak Canip Efendi ona karşı doğru bildiği meselelerde tavrı koymasını bilmiştir. Fakat, Tepedelenli'nin ortadan kaldırılmasına engel olamamıştı.

Halet Efendi her şeyden önce saltanat makamını hükmü altına alma yolunu tuttu. O kadarki bir çok önemli kişinin ölümüne neden olmuştu. Padişahı kontrol etmek için bir dayanak bulmak zorundaydı. O da Yeniçeri Ocağı'nı dayanak edindi. Ele başlarına bol bol hediyeler dağıtarak ve bir kısmına belli bahşişler, belli bayram parası ve toprak gelirleri bağlayarak pek çok çoğunu elde etti. Bunlar aracılığı ile istediği zaman ocakta isyan çıkartabilirdi. İhtiyacı olan bol parayı sağlamak için valilerden ve taşra ileri gelenlerinden ve diğer görevlilerden hediyeye namıyla rüşvet almayı alışkanlık haline getirmişti. Özellikle Memleketeyn (Eflak-Boğdan) beylerini haraca kesmişti⁸⁸.

⁸⁷ Ahmet Cevdet; *a.g.e*, c.V, s. 2623-24.

⁸⁸ Abdurrahman Şeref; *Tarih Musahabeleri*, s. 32.

Rumlar meselesi yüzünden sadrazam Benderli Ali Paşa ile Halet Efendi karşı karşıya gelmiştir. Benderli Ali Paşa Halet Efendi'yi ortadan kaldırmaya çalışırken Halet Efendi bir yolunu bulup padişahı kandırarak Ali Paşa'nın da sonunu getirmiştir. Ahmet Rasim'in deyişiyle "bir tek padişahın başını yemeye muvaffak olamıyordu."

Halet Efendi bu üzücü olayların kendi kötü düşüncelerinin neticesi olduğunu iş işten geçtikten sonra anladı. Bundan dolayı aleyhinde söz söyleyenlerin kimini sürgün ve kimini de işe ortak ederek bu siyasetini sürdürdü. İşlerinde halka danışmak yerine, halkın korktukları arasında yer alan yeniçeri aşçı ve ustalarını, baş karakullukçuları, bostancı ve diğer kalabalık esnaf kethüdalarını danışma meclisine aldırması⁸⁹.

II. Mahmut'un kafasındaki düşüncelerini Halet Efendi ile gerçekleştirmesi mümkün değildi. Bu yüzden Halet Efendi'nin ortadan kaldırılması gerekiyordu. Bu arada Halet Efendi yeni sadrazam Salih Paşa'nın da sonunu getirmişti. Ancak Salih Paşa'nın yerine geçen Deli Abdullah Paşa pâdişâh buyruğu ile Halet Efendi'yi Konya'ya sürdürüp sonra da öldürtmüştür⁹⁰.

b) Pertev Paşa – Akif Paşa Mücadelesi:

Sultan Mahmut devlet üzerindeki otoritesini artırmak için zaman zaman Bâb-ı âli'nin kendi arasındaki mücadelelerine de müdahale ediyordu. Hatta Pertev Paşa ile Akif Paşa arasındaki rekabet trajik bir şekilde sona ermişti. Son derece kabiliyetli bu iki devlet adamı arasındaki güç ve nüfuz mücadelesinde, önce Pertev Paşa sultanı yanına çekmeye muvaffak olmuştu. O sırada Akif Paşa, Hâriciye Nazırı idi. İngiltere'nin Bâb-ı âli büyükelçisi Ponsonby'nin gereksiz taşkınlıklarından oldukça sıkıntı çekmişti. Bir İngiliz vatandaşı, İstanbul civarında avlanırken bir Türk çocuğunu yaraladığı için hapsedilmişti. Ponsonby'nin, eğer Majeste'nin bu tebasını derhal serbest bırakmazsa, Osmanlı İmparatorluğu'nu Akif Paşa'nın başına yıkacağı şeklindeki kaba tehditleri, Paşa'yı güç durumda bıraktı. Neticede, bu talebi kabul

⁸⁹ Ahmet Cevdet; *a.g.e.*, c.VI, s. 2751.

⁹⁰ Abdurrahman Şeref; *Tarih Musahabeleri*, s. 38.

etmek zorunda kaldı. İngiliz Mr. Churchill serbest bırakıldı. Kendisine tazminat ödenerek, elmas kakmalı bir devlet nişanı takdim edildi. Ancak, Akif Paşa bu itibar kaybı yüzünden azledildi. Bunun üzerine rakibi Pertev Paşa, onun yerine geçti. Bir süre sonra Akif Paşa'nın yıldızı yeniden parladı. Bu kez Akif Paşa, Pertev Paşa'yı tamamen gözden düşürmeye muvaffak oldu. Pertev Paşa Sultan Mahmut tarafından Edirne'ye sürüldü. Daha sonra da, çok yumuşak olarak görülen bu ceza, ölüme mahkumiyete dönüştürüldü. Bundan kısa bir süre sonra Sultan Mahmut, acele ile verdiği kararından pişman oldu. Fakat kararın iptali için gönderilen emir Edirne'ye ulaştığında, hüküm çoktan infaz edilmişti⁹¹.

Akif Paşa ile beraber Mehmet Sait Pertev Efendi'de kethüdalıktan Mülkiye Nazırı olmuştu. Bâb-ı âli'nin bu iki güçlü adamı arasında kökleşmiş olan çekememezlik ve gizli düşmanlık ikisinin de hayatını zehirlemiştir. Bu düşmanlık Pertev Paşa'nın ölümüne ve Akif Paşa'nın perişan ve dile düşerek ömrünün sonuna kadar sürünmesine sebep olmuştur⁹².

Pertev Paşa Batılı yazarlar tarafından tutucu olarak görülmesine rağmen; Başkenti, imparatorluk üzerinde hakim kılmaya yönelik idari modernleşme çabaları onun eseri idi⁹³.

c) İkinci Mahmut'un İktidar Erkini Sarayda Toplaması:

Sağlanan kalıcı başarıların en önemlisi, II. Mahmut'un radikal girişimleriydi. Yeniçerileri ortadan kaldırması, derebeylerini ezmesi, bütün reformların temel amacı olan imparatorlukta birliğin ve merkezi denetimin korunmasına büyük katkı sağlamıştır. Ama aynı yolla, merkezi hükümetin keyfi otorite kullanmasını fiilen denetleyen güçlerden ikisini de kaldırmış oluyordu. Bozulmuş halde olmakla birlikte var olan eski denge, tamamen alt üst olmuştu. Güç artık saray ile Bâb-ı âli'de idi. Ve buna bağlı olarak merkezi hükümet halkı daha çok ezebiliyordu.

Merkezi hükümetin iktidarı iyi olduğu gibi kötü de olabilirdi. İktidarın nasıl kullanılacağı artık padişahların ve memurların karakterine bağlı idi. Pâdişâh, kendisi

⁹¹ Mardin; *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İstanbul 1996, s.179-180.

⁹² Abdurrahman Şeref; *Tarih Musahabeleri*, s. 16.

⁹³ Mardin; *Osmanlı Düşüncesi*, s.181.

güçlü veya bürokrasi zayıf olduğunda hükümeti idare eder ve memur klikleri arasında bir çok destek bulurdu. Yani II. Mahmut'un yaptıkları, 1871 sonrası, Abdülaziz'in ve 1878 sonrası II. Abdülhamit'in kişisel egemenlik dönemlerinin zeminini hazırlamıştı. Öbür yandan bürokrasi, zayıf veya kayıtsız padişahları kontrol edebilecek, onları dizginleyebilecek güçlü insanlar çıkardığında da üstünlüğü eline geçiriyordu. 1839'da II. Mahmut'un ölümünden 1871'e kadar ve ayrıca 1876 yılı boyunca varolan durum genellikle buydu. II. Mahmut'un kurduğu Meclis-i Vâlâ onun ölümünden sonra saraydan Bâb-ı âli'ye taşınması anlamlı idi. II. Mahmut'un yaratmaya başladığı modernleşmiş bürokrasi, Tanzimat döneminde önde gelen bir rol üstlendi⁹⁴.

II. Mahmut'un 1830'larda başlattığı reformlar kritik bir dönüm noktası geçirdi. Bu reformların amacı sadece bürokrasiyi daha etkili kılmak değil, ayrıca özellikle sadrazamlığı ortadan kaldırmak, yetkilerini bölmek ve idareyi mümkün olabildiğince padişahın ellerine toplamaktı⁹⁵.

Sultan Mahmut tam olarak yönetime egemen olamadığı için gücünü yaygınlaştırmada ve reformları gerçekleştirmede ağır davranıyordu. Yönetici sınıfın gerçek gücü, yerleşmiş kurumların liderlerinin elindeydi. Bunlar da, Osmanlı hanedanından yerine geçirebilecekleri bir başkası bulunsaydı padişahu tahttan indirmekten çekinmeyeceklerdi. II. Mahmut hükümdarlığının ilk yirmi yılında Osmanlı kurumlarının politik gücü tek bir noktada toplanmıyordu; Şeyhülislam, ulema sınıfının başındaydı. Yeniçerilerin ve diğer birliklerin ağaları askeri fraksiyonların başını çekiyorlardı. Reisülküttap da her zamandan daha güçlü olan kalemiyeyi temsil etmekteydi. Pâdişâh oyunu elinden geldiğince ustaca oynamaya çalışıyor, atamaları devamlı olarak değişik fraksiyondan yapıyordu. Muhaliflerini uzun süre mevkilerinde bırakmıyor ve bu arada da önemli mevkilere kendi adamlarını yerleştirerek onların güçlerini azaltıyordu⁹⁶.

II. Mahmut'un merkezileşmeyi artırma isteği en başta İstanbul'daki merkezi hükümetin yapısında belirli değişiklikler gerektiriyordu. Sarayda ve Bâb-ı âli'de yerleşmiş yöneticiler ve kalemiye bürokrasisi askerlerin ve dini sınıfların geleneksel

⁹⁴ Davison; *a.g.e.*, c. I, s.42.

⁹⁵ Findley; *Reform*, s. 55.

⁹⁶ Shaw; *a.g.e.*, c. II, s. 40.

gücünün yerine geçmişti. III. Selim'in reform politikaları sonunda bir zamanlar Osmanlı hükümet yaşamının merkezi olan Divân-ı Hümâyûn, yerini büyük ölçüde Bâb-ı âli'ye bırakmıştı. Bâb-ı âli, iç ve dış işlere ayrılan alt bölümleriyle sadrazam ve reisülküttap tarafından yönetilmekteydi. Divân-ı Hümâyûn'un da var olmasına karşın Bâb-ı âli ile arasında kesin bir yetki ve görev sınırı yoktu. Yönetimde uzmanlaşmış bilgi ve etkinlik ihtiyacı nedeniyle II. Mahmut merkezi hükümeti görevleri itibarıyla bakanlıklara bu bölme sürecini başlattı. Yasama ve yürütme görevleri ayrıldı. Ancak bu süreç içinde sarayla Bâb-ı âli arasında yirminci yüzyıla kadar sürecek bir iktidar çatışması da başlamış oldu⁹⁷.

II. Mahmut merkezileşmeyi ve padişahlığın hakimiyetini yeniden tesis etmeyi mümkün olduğu kadar gerçekleştirmeye çalışırken Bâb-ı âli'ye doğrudan müdahale etti. Sadrazamlığı etkisiz hale getirdi. Son olarak da saray hizmetlileri de dahil olmak üzere kalemiyeyi kişisel kontrol araçları olarak görev yapacak şekilde yeniden örgütledi⁹⁸.

Bâb-ı âli'deki gelişim daha önceki konuda anlatılmıştı. Ancak konuyu pekiştirmek için burada da yine tekrar etmek zorunda kalacağız. Osmanlı merkez bürokrasisinde ihtisaslaşmaya dayalı birimlerin yani nezaretlerin kurulmasıyla Bâb-ı âli'nin klasik yapısı da doğal olarak önemli bir değişime uğradı. Bu yeni ve köklü değişimin bir sonucu olarak padişahın vekil-i mutlaka olan sadrazamın konumunun da yeniden ele alınma gereği duyuldu. Nezaretlerin kurulmasıyla yetkilerinin bir kısmının bu yeni kurumlar tarafından kullanılması, emrindeki memurlarla devletin işlerini yürütmeye çalışan sadrazamın eski önemini yitirmeye başlamasına neden olmuştu. Bunun üzerine yapılan bir düzenleme ile bütün vekillerin başı olmak üzere sadaret isminin, konumuyla uygun bir şekilde Başvekalete dönüştürülmesine karar verildi. Başvekalet önceden olduğu gibi müstakil bir nezâret değildi. Yani, duruma göre zamanla hangi nezâret uygun olursa ona ilave edilmek suretiyle idare edilecekti. Mühr-i Hümâyûn yine eskiden olduğu gibi Başvekile bırakıldı. Bu cümleden hareketle Dâhiliye Nazırı Akif Paşa'nın hastalığı nedeniyle görevlerini yerine

⁹⁷ Shaw; *a.g.e.*, c. II, s. 66

⁹⁸ Findley; *Reform*, s. 120.

getirememesi üzerine azledilmesiyle Başvekalet, Dâhiliye Nezareti'ne ilave edilerek Mehmet Rauf Paşa'ya tevcih edildi (30 Mart 1838)⁹⁹.

Başvekaletin yeni düzenleme ile aldığı konumu maaş durumları çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Zira, Rauf Paşa'ya Dâhiliye Nezareti için 75.000 kuruş, Başvekalet için ise 25.000 kuruş olmak üzere 100.000 kuruş maaş bağlanmıştı. Durumu bir belgede her ne kadar Saltanat-ı Seniyye'de en mutena ve cümle vükelaya nezâret ve riyaset memuriyetiyle müstesna olan Başvekalet mesned-i celili.... cümlesiyle izah ediyorsa da, bu elindeki yetkileri alınmış ve kudreti sınırlandırılmış bir memurun kamuoyu önünde gönlünün alınması ve saygınlığının bir nebze korunması ifadesinden ileri geçmese gerek. Sadaretin verilmekte olan ekmek, arpa ve saman tayinatı da bu düzenleme ile beraber kesildi¹⁰⁰.

Böylece, bu değişiklikler ile padişahın vekil-i mutlakı ve onun adına iş görme yetkisine haiz, devletin ikinci adamı olan sadrazam, bir çırpıda vekiller heyetinin başı mertebesine indirilerek Mühr-i Hümayûnu elinde bulunduran sembolik bir memuriyet durumuna getirildi. Bu durumu, uygulanmaya çalışılan yeni sistem, yani kabine usulünün bir gereği olarak, kabul edebileceğimiz gibi; II. Mahmut'un merkezileştirme çabalarının bir sonucu olarak da düşünebiliriz. Zira gücü merkezileştirmek isteyen pâdişâh, bu hareketiyle sadaret makamının devlette yüzyıllardır sürdürdüğü güçlü durumunu etkisiz hale getirmeyi düşünmüş olabilir¹⁰¹.

O fazladan bir üstünlük olarak, fakat özel yetkiler bahşedildiği anlamına gelmeyen Başvekillik unvanını, meslektaşlarını idareye ehil olduğunu düşündüğü, devletin nazırlarından herhangi birisine tevcih edeceğini de ilave etmişti. Yönetimle ilgili bu ortaklaşa yönetme teorisi, Osmanlı İmparatorluğu için çok yeni idi. Çünkü sadrazam o ana kadar padişahın mutlak vekili olmuştu¹⁰².

Enver Ziya Karal'ın düşüncesine göre; II. Mahmut'un hükümet teşkilatında yapmış olduğu yeniliği sadece, idareyi merkezileştirmek ve padişahın mutlak hakimiyetini kuvvetlendirmek amacıyla yapılmış gibi göstermek de tek taraflı bir

⁹⁹ Akyıldız; *a.g.e.*, s. 26, 69,179-180; Ercüment Kuran; "Başvekil", *TDVİA*,c. V, İstanbul 1992, s. 136; Danişment; *a.g.e.*, c. IV, s. 149; Findley; *Reform*,s. 120.

¹⁰⁰ Akyıldız; *a.g.e.*, s. 27.

¹⁰¹ *A.g.e.*, s. 27.

¹⁰² Mardin; *Osmanlı Düşüncesi*, s.174-175.

açıklama gibi kalmaya mahkumdur. Pâdişâh, yeni nizamını, kuvvetlerin dengesi prensibine dayandırmak istemiştir. Nezaretlerin ve meclislerin kurulması ile eskiden tek şahsiyette toplanan devlet otoritesini, modern bir teşkilat içinde ihtisas makamlarına tevdi etmek yolunu tutmuştur. Engelhart, meclislerin kurulmasını padişahın mutlak yetkilerine karşı merkezilikten uzaklaşma deneyi ve hatta bir nevi meşrutiyet idaresinin ibtidai şekli gibi bile kabul etmektedir¹⁰³.

Hüsrev Paşa'nın II.Mahmut'un ölümünü müteakip sadrazamlığı ele geçirmesi, sadece II. Mahmut'un Başvekil denemesini sona erdirmekle kalmadı. Ayrıca sadrazamın mutlak vekil kavramını tam olarak geri getirdi.

¹⁰³ Karal; *a.g.e.*, c. VIII, s. 205.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ABDÜLMECİT DÖNEMİ

A. ABDÜLMECİT'İN TAHTA ÇIKIŞI VE SADRAZAM DEĞİŞİKLİĞİ:

25 Nisan 1823'te İstanbul'da doğan Abdülmecit'in babası II. Mahmut ve annesi Bezmialem Valide Sultan'dır. Avrupa tarzında bir eğitim gördü. Ve Fransızca'yı iyi bir şekilde öğrendi. Avrupa neşriyatını yakından takip eder, temas ettiği yabancılarla çeşitli konuları tartışırdı. Sefaretlerde düzenlenen balolara katılırdı. Batı musikisine ve yaşayış tarzına hayrandı¹.

Yaşam tarzı olarak Avrupa'yı benimsemişti ama devleti idare konusunda selefleri ile aynı düşüncelere sahipti. Çünkü kendinden önce gelmiş padişahların hilafet ve saltanat hakkındaki düşüncelerine ortaktı. Hilafet ve saltanatın Tanrı ihsanı olduğuna, irsi ve hak yolu ile Osmanlı hanedan üyelerinin diğerine geçtiğine inanmakta idi. Bu itibarla Osmanlı İmparatorluğu "Memalik-i Mahruse-i Şahane", Osmanlı tebaasını da "Vedia-i İlahiye" olarak kabul etmekte idi. İmparatorluğun ana hukukunu teşkil eden fıkıh kaideleri dışında mülk ve tebaasını idare etmek hususundaki haklarının "Hukuk-ı Saltanat-ı Seniyye"yi teşkil ettiğine kani idi. Halife olarak, bu haklarında ilahî kaynaklardan geldiğine inandığı için, onları kutsal ve kesin sayıyordu. Bu sebeple sadrazamları, şeyhülislamı ve diğer bütün memurları dilediği gibi tayin etmekte ve lüzumlu gördüğü hallerde de hiçbir sebep göstermeye ihtiyaç duymadan onları azletmekte idi. İmparatorluğunun güvenliğini kurmayı, memleketin mamurluğunu ve tebaasının emniyet ve refahını temin etmeyi, hükümdarlık vazifesi olarak biliyordu. İdare ile ilgili bütün fermanlarında ve hatt-ı hümayûnlarında bu noktalara temas etmektedir. Gülhane Hatt-ı Hümayûnu ve Islahat Fermanı ile tebaasına ihsan etmiş olduğu hakları ve ilan etmiş olduğu esas ve tedbirleri de bu maksatla düşünmüş olduğunu açıklamaktadır².

Abdülmecit bir aralık saltanat usulünün değişmesi hususunu İngiliz elçisine açtı. Pâdişâh tahta geçtiği sıralarda veliaht bulunan biraderi Aziz Efendi küçük

¹ Cevdet Küçük; "Abdülmecit", *TDVİA*, c. I, 1988, s. 259. ; Karal; *a.g.e*, c. VI, s. 98-99.

² Karal; *a.g.e*, c. VI, s. 101-102. ; Cevdet Küçük; *a.g.m*, s. 260.

olduğundan ona ehemmiyet vermiyordu. Büyüyüp sivrilince göze batar oldu. Bir aralık saltanatın büyükten büyüğe geçmesi usulünün kaldırılmasıyla evlattan evlada geçmesi usulünün benimsenmesi İngiliz elçisine açıldığında, elçi, bunun olamayacağını belirtti³.

Abdülmecit karakteri itibarıyla babasına benzemiyordu. Halim ve merhametli idi. Bu vasıflarını simasının solgunluğu ve hüznün vericiliği de ifade ediyordu. Kandan nefret etmekte idi. Sadrazamları, Tanzimat devrinde, büyük devlet adamları hakkında herhangi bir idam hükmü tasdik ettirememişlerdi. Hatta ölümüne yakın, Kuleli Vakası'nda suçlulardan bir kısmının idama mahkum edilmesi üzerine kararın kendisi tarafından onaylanması istendiğinde "meydanda fiili katil yok, tasavvurda kalmış. Ben adam öldürmek istemem, cezaları kalabentliğe tahvil edilsin" diye suçluları affetmişti⁴.

1 Temmuz 1839'da babasının ölümü üzerine, on yedi yaşında iken tahta geçti. Devlet idaresindeki tecrübesizliği, devletin o sırada içinde bulunduğu meseleleri halletmesini güçleştiriyordu. Zaaf ve aczini bilen genç pâdişâh, devlet büyüklerine nasihatlerini dinleyeceğine ve kendilerine güveneceğine dair söz verdi. Yabancı sefirlere de II. Mahmut'un başlattığı ıslahata devam edileceğini bildirdi. Bu sırada Mısır meselesinin ikinci safhası Nizip mağlubiyeti ile vahim bir hal almıştı. Devlet ileri gelenleri arasındaki rekabet de iyice artmıştı⁵.

II. Mahmut'un ölümü ve Abdülmecit'in cülusunun ertesi günü, yeni pâdişâhın genç ve tecrübesiz oluşundan da yararlanan Hüsrev Paşa, Rauf Paşa'nın elinden mührünü alarak kendisini yeniden sadrazam ilan ettirdi. Böylece, kısa bir dönem yürürlükte kalan Başvekalet ortadan kaldırılarak Sadaret müessesesi yeniden ihdas edildi. O kargaşalıkta hükümdarın kişisel bağımsızlığına el uzatılmıştı. Bu değişiklik ile sadrazam, yeniden padişahın mutlak vekili konumuna gelmişti (3 Temmuz 1839). Ancak gene de eskiye göre çok şey değişmişti. Zira artık üstün yetkilerle donatılmış bir kişinin (sadrazam) fikriyle devlet idare etmek düşüncesi yerini nispeten uzman vekiller ile bunlara fikir ve proje üreten meclislere bırakmıştı.

³ Karal; *a.g.e.*, c. VI, s. 103-104

⁴ Karal; *a.g.e.*, c. VI, s. 98. ; Davison; *a.g.e.*, c. I, s. 46.

⁵ Küçük; *a.g.m.*, s. 259.; Davison; *a.g.e.*, c. I, s. 46. ; Ahmet Rasim; *a.g.e.*, s. 192. ; Reşat Kaynar; *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Ankara 1991, s. 160.

Sadrzamin konumu hükümet üyeleri arasında koordinasyonu sağlamak ve onlara nezâret etmektir. Vükela da kendi aralarında eşit duruma getirilmişti. Bunlar, memuriyetlerine dair olan işlerden kendileri sorumluydular⁶.

B. TANZİMATIN İLANI

1. Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat :

Bu arada dikkate değer bir olay da, hükümet sahnesinde iki grubun oluşmuş bulunmasıydı. Bu gruplardan biri Hüsrev Paşa ve ona bağlı mutlakiyet yanlısı olanlardır. Diğer grup ise Avrupa kamuoyunu bizden yana döndürmek için köklü reformların gerçekleştirilmesine eğilimi bulunan azınlık idi. Bu grupta da yönetim Mustafa Reşit Paşa'nın doğrudan doğruya kendisinde toplanmış bulunuyordu⁷.

II. Mahmut müteakip devrin yenilik kahramanı olan Reşit Paşa'yı, Hâriciye Nezâreti kendisinde kalmak üzere sefir olarak Paris'e ve sonradan Londra'ya göndermişti. Bu tayinde de Mısır meselesinin hallini ön plana almış bulunuyordu. Bu arada Reşit Paşa daha o vakit pâdişâh II. Mahmut Tanzimat'a ait ıslahat hususunda ikna etmeye çalışmış ise de muvaffak olamamıştır. II. Mahmut'un ölümünü müteakip Paris ve Londra'dan İstanbul'a eli boş dönen büyük yenilikçi pâdişâh Abdülmecit'i babasına kabul ettiremediği ıslahat hususunda ikna etmeye muvaffak olmuştu. Bu arada belki de bir ölümden de kurtulmuştu. Zira Reşit Paşa'nın garp devletleri nezdindeki muvaffakiyetsizliğini öğrenen II. Mahmut'un, Hüsrev Paşa'nın tahrik ve teşvikiyle idam hükmünü imzaladığı rivayet edilmektedir⁸.

“Bir Türk Diplomatı'nın Evrak-ı Siyasiyesi” adındaki kitapta şunlar yazılıdır: “*Reşit Paşa İstanbul'a dönünce Bâb-ı âli'ye giderek Hüsrev Paşa'yı ziyaretle (Sadrazamlığını) kutladı. Hüsrev Paşa, dış görünüşüyle, genç Reşit Paşa'yı güler*

⁶ Akyıldız; *a.g.e.*, s. 28. ; Abdurrahman Şeref; *Tarih Musahabeleri*, s. 11-12. ; Ahmet Cevdet; *Tezakir*, c. I, Ankara 1991, s. 6. ; Kaynar; *a.g.e.*, s. 160. ; Shaw; *a.g.e.*, c. II, s. 86.; Mustafa Nuri; *a.g.e.*, c. III-IV, s. 276. ; Abdurrahman Şeref; *Tarih-i Devlet*, c. II, s. 354. ; Fatma Âliye Hanım; *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamani*, İstanbul 1994, s. 53.

⁷ Ahmet Cevdet; *Tezakir*, c. I, s. 8.; Ahmet Rasim; *a.g.e.*, s. 195. ; Recai Galip Okandan; “Amme Hukukumuzda Tanzimat Devri, *Tanzimat*, c. I, İstanbul 1999, s. 103-104.

⁸ Turhan; *a.g.e.*, s. 166-167. ; Ahmet Rasim; *a.g.e.*, s. 199-200. ; Kaynar; *a.g.e.*, s. 161-162. ; Cavit Baysun; “Mustafa Reşit Paşa”, *Tanzimat*, c. II, s. 733-734. ; Findley; *Reform*, s. 130.

yiizle karşıladığı halde, içinden onu nasıl yok etmeyi başarabileceğini düşünüyordu. Bu nedenle Reşit Paşa'ya:

İstanbul'a gelişinizi ve zaten üzerinizde bulunan Dışışleri Bakanlığı görevini yürütmeye başlamanızı Padişaha arz ediyorum. Yazıyı doğrudan doğruya Saray'a götürüp durumu bildirir, hem de kulluk (saygı) borcumuzu yerine getirirsiniz der.

Reşit Paşa Beşiktaş kıyısındaki saraya giderek yazıyı içeriye yollar. Henüz on sekiz yaşlarında bulunan yeni pâdişâh bu yazıyı okur okumaz öfkесinden yere atar ve Reşit Paşa'yı huzuruna çağırır. Paşa padişaha Avrupa'nın durumunu ve devletin kurtuluş ve düzenlenmesi yolunu içtenlikle anlatmaya başladığı sırada pâdişâh Hüsrev Paşa'nın yazısını kendisine gösterir. Meğer o yazı Reşit Paşa için:

Ülkenin gelenekleri ve devletin yöntem ve işlemleriyle bağdaşmayacak bir tutum ve davranışa kendisini kaptırıp her bakımdan laubaliliğe yönelmekle suçlayarak vücudunun ortadan kaldırılması için onay istemiş”⁹. Sultan Abdülmecit, Reşit Paşa'ya güven içinde ve rahat olmasını söyleyerek, görevinde kalmasını bildiren bir pâdişâh buyruğunu kendisine vererek onu Bâb-ı âli'ye yollar.

Abdülmecit, Reşit Paşa'nın ikna edici sözlerinin ve doğru görüşlerinin tesiri altında kaldığından, Tanzimat fikirlerini benimsemişti. Bunda belki padişahın genç ve tecrübesiz olup babası kadar mutlak hükümdarlığın bütün zevklerini tamamen kavramamış olması da etkili idi. Ayrıca, Abdülmecit'in Mustafa Reşit Paşa'nın fikirlerini beğenmesinde, Mustafa Reşit Paşa'yı Hüsrev Paşa'ya karşı kullanma isteğinin yattığı da söylenebilir¹⁰. Reşit Paşa Hüsrev Paşa gibilerin muhalif ekseriyeti karşısında kendisiyle hem fikir bulunan Âli Efendi, Sadık Rıfat Bey gibi bir iki kişiyle büyük ve çetin bir teşebbüse girişiyordu. Buna mukabil karşısında Enderun'dan yetişme eski Padişahın damatları Ali Rıza, Sait Paşa ve Mehmet Ali Paşa vardı¹¹.

İstanbul'a gelişinden Tanzimatın ilanına kadar geçen dört aylık zaman bir hazırlık devresi mahiyetinde oldu. Reşit Paşa padişahın huzuruna çıktıkça siyasi vaziyeti, ıslahat lüzumunu anlatıyor ve Abdülmecit'in teveccüh ve itimadına mazhar

⁹ Rasim; *a.g.e.*, s. 199-200; Kaynar; *a.g.e.*, s. 161-162.

¹⁰ Kaynar; *a.g.e.*, s. 166.

¹¹ Baysun; *a.g.m.*, s. 733-734. ; İnalçık; *Toplum ve Ekonomi*, s. 353.

oluyordu¹². Nihayet Abdülmecit, Tanzimatın ilanına muvafakat etmiş, mesele uzun uzadıya incelendikten sonra fermanın Reşit Paşa tarafından okunmasına karar verilmişti¹³.

2. Tanzimatın İlanı:

Gülhane Hatt-ı Hümayûnu adıyla bilinen ve Tanzimat-ı Hayriye'nin temeli olan ferman, (H. 26 Şaban 1255 – M. 3 Kasım 1839) günü Gülhane'de Mustafa Reşit Paşa tarafından okunmuştur. Sultan Abdülmecit Gülhane meydanındaki köşke gelmiş, bakanlar, hocalar ve devlet adamları yüksek memurlar ve yabancı elçiler de, kurulan çadırlarda yer almışlar, binlerce halk alana dolmuş idi¹⁴.

Bu alana kurulan çok yüksek bir kürsü üzerine Reşit Paşa çıkmış ve Tanzimat Fermanı'nı yüksek sesle okuyarak, kendisinin yurtseverlik ve siyasal zekasının eseri olan yönetim ve siyaset ile ilgili ilkeleri ilan etmiştir.

Gülhane'de okunan Tanzimat Fermanı şöyledir.

Herkesin bildiği gibi yüce devletimizin kuruluşundan beri Kuran'ın kutsal kurallarına ve şeriat yasalarına eksiksiz olarak uyulduğu için yüce devletimizin gücü ve bütün uyruklarının varıllık ve abadanlığı doruk noktasına ulaşmışken, yüz elli yıl var ki, birbirini izleyen dertler ve türlü nedenler dolayısıyla ne kutsal şeriata, ne de yüce yasalara uyulmaması ve bunlara göre davranılmaması yüzünden eski güç ve bayındırlık, yerini güçsüzlük ve yoksulluğa bırakmıştır. Oysa şeriat yasalarına göre yönetilmeyen ülkelerin ayakta kalamayacağı açıktır; bu nedenle tahta çıktığımız mutlu günden beri padişahlığımızın iyiliğe yönelik düşüncesi, sadece ülkenin bayındırlığı, halkın ve yoksulların varıl duruma getirilmesi konuları üzerinde yoğunlaştırılmıştır. Yüce devletimizin coğrafya (haritasındaki) konumu, verimli toprakları ve halkının becerili ve yetenekli oluşu göz önüne alınarak, söylenen amaca ulaşılması için girişime geçilirse, yüce Tanrı'nın izniyle, istenilen sonucun elde edileceği açık olduğundan, bundan böyle yüce devletimizin ve geniş ülkemizin iyi

¹² Okandan; *a.g.m*, s. 103-104.

¹³ Baysun; *a.g.e*, s. 733-734. ; Kaynar; *a.g.e*, s. 167.

¹⁴ Kaynar; *a.g.e*, s. 175. ; Ahmet Rasim; *a.g.e*, s. 201-202.

yönetilmesi için bazı yeni yasalar konulup uygulanması gerekli ve önemli görülmüştür; bu gerekli yasaların temel ilkeleri de: can güvenliği, ırz, namus ve mal dokunulmazlığı, vergilerin belirliliği, askere alma yönteminin ve askerlik süresinin saptanmasıdır; şöyle ki:

Yeryüzünde candan ve ırz ve namustan daha değerli bir şey olmadığından, bir adam onları tehlikede gördükçe yaratılışı ve karakteri kötülüğe eğilimli olmasa bile, canını ve namusunu korumak için elbette bazı eylemlere geçer; bunun da devlete ve ülkeye sürekli olarak zarar getireceği açıktır; oysa canı ve namusu güvence altında bulunan kişinin devlete bağlılık ve doğruluktan ayrılmayacağı ve bütün çabasının devlet ve milletine iyi hizmet vermeye yönelik olacağı da açıktır.

Mal güvenliğinin olmaması durumunda ise; kimse, ne devlet ve milletine ısınır, ne de ülkenin bayındırlığını düşünür; hep kuşku ve üzüntüden kurtulamaz; tersine, yani bütün mal ve mülkünün tam bir güvence altında olduğunu bilirse, hemen kendi işiyle ve geçim olanaklarını genişletmekle uğraşır kendisinde günden güne devlete ve millete bağlılık ve vatan sevgisi artıp ona göre iyi çalışır; bu da kuşkusuzdur. Verginin belirlenmesi konusuna gelince: Her devletin topraklarını korumak üzere elbette askere ve orduya ve bunlar için gerekli şeylere gereksinimi vardır; bu ise para ile sağlanabilir; para dahi uyrukların vergisiyle elde edildiği için, vergi konusunun da iyi bir biçimde düzenlenmesi çok önemlidir. Gerçi eski dönemlerde “geliri satılmış olan” “Yed-i vahid” (vergi tekeli) belasından ülkemiz halkı hamdolsun kurtulmuş ise de, yıkıcı uygulamalardan biri olan ve hiçbir zaman yararlı sonucu görülmeyen iltizam (yani götürü bir para karşılığında bir yerin gelirini toplama ile görevlendirme) yönteminin zararlı uygulaması şimdi de sürmekte, bu ise ülkenin siyaset ve maliye işlerini bir tek adamın keyfine ve belki de ezici pençesine bırakmak anlamına gelmektedir. Eğer “vergi toplama yetkisi” verilen o kişi, doğuştan yüce bir adam değilse, hemen kendi çıkarına bakıp bütün işi gücü haksızlık ve kıyım olur; bu nedenle, bundan böyle ülke halkından herkesin mal varlığına göre ve ödeme gücüne göre uygun bir vergi belirlenerek bundan fazlasının kimseden alınmaması ve Yüce Devletimizin karada ve denizdeki askeri giderleri ile öteki harcamalarının da gereken yasalarla belirlenerek ona göre ödenmesi gereklidir.

Askerlik de, yukarıda belirtildiği gibi, önemli konulardandır; gerçi vatanın korunması için asker vermek, halka düşen bir görev ise de, şimdiye kadar ki

uygulamalarda olduğu gibi, yerlerin nüfus sayısına bakılmayarak, kiminden verebileceğinin üstünde, kiminden de altında asker istenilmesi, hem güvenliğin, hem de tarım ve ticaret alanlarındaki yararlı işlerin aksamasına neden olduğu gibi, askere alınanların yaşamları boyunca görevde tutulmaları da bezginlik ve – evlilikte birleşmelerin azalmasına neden olduğundan – nüfusun azalması sonucunu doğurmamaktadır; bu nedenle, gerektiğinde her bölgeden istenecek asker sayısı için bazı iyi yöntemler uygulanması ve dört veya beş yıllık görev süresi konusunda da bir nöbetleşme sisteminin konulması, durumun gereğindedir.

Sözün kısası, devletçe bu yasalar çıkarılmadıkça, güçlenmek, kalkınmak, güvenlik ve rahatlık içinde yaşamak olanağı yoktur, hepsinin temeli bu yasalara dayandığından, bundan böyle suç işleyenlerin davaları şeriat yasalarına göre herkese açık olarak görülüp karara bağlanmadan kimse için açık veya gizli idam ve zehirleme eylemlerine gidilmesi caiz değildir; hiç kimse tarafından başkasının ırz ve namusuna dokunulmamalı, herkes mal ve mülküne serbestçe sahip olmalı, onları dilediği gibi kullanmalı ve devlet büyüklerince bu haklara el uzatılmamalı ve Yüce Devletimizin uyruklarının ister İslam, ister başka dinlerden olsun, ayırım gözetilmeksizin bu haklara sahip olmaları için can, ırz ve namus ve mal konularında bütün Osmanlı ülkesi halklarına, şeriat kurallarına gereği olarak, padişahlığımız katından tam güvence verilmiştir; öteki konularda da oy birliği ile karar verilmesi gerektiğinden, Meclis-i Ahkam-ı Adliye üyelerinin sayısı gerektiği kadar artırılsın, devlet adamlarımız da belirli günlerde orada toplanarak ve herkes düşündüklerini hiç çekinmeden söyleyip bu can ve mal güvenliği ve verginin belirli duruma konulması için gerekli yasaları bir yandan hazırlarken, askerliğin düzenlenmesi konusu da, Milli Savunma Bakanlığı Danışma Kurulunda (Dar-ı Şûrâ) da görüşülüp her yasa karara bağlandıkça, yüce Tanrı'nın izin verdiği zamana değin uygulanmak üzere, üst yanı padişahlığımızın onay yazısıyla ziynetlendirilmek üzere, şahane katımıza arz olunsun.

Bu şeriat yasaları yalnız din ve devleti, ülkeyi ve milleti kalkındırmak için konulacağından, padişahlığımızca bunlara karşı bir davranışta bulunulmayacağına dair yeminle söz veririz; ve Hırka-i Şerife odasında din bilgini bütün hocalar ve bakanlara da yemin ettirilecektir; şeriat yasalarına aykırı davranışların, kanıtlanacak suçlarına göre layık oldukları cezanın, hiç rütbeye, hatır ve gönüle bakılmaksızın

uygulanması için ayrı ceza yasası da yapılsın; bütün resmi görevlilerin şimdi yeterli miktarda maaşları olduğundan, eğer henüz olmayanları varsa onlarda düzeltileceğinden, şeriata göre iğrenç olup ülkenin yıkıma doğru gitmesinin en büyük etkeni olan rüşvetin bundan böyle ortadan kalkması da ser bir yasa ile sağlansın. Yukarıda belirtilen şeyler, eski gidişin bütünüyle değiştirilmesi ve yenilenmesi demek olacağından, bu şahane buyrultumuz, İstanbul'daki ve Osmanlı ülkelerindeki bütün halka ilan edilip yayınlansın; ayrıca dost devletlerin de bu yeni yöntemin, Tanrı'nın izniyle, sonsuza dek süreceğine tanık olmaları için, İstanbul'da bulunan bütün elçilere de resmi olarak bildirilsin!

Hemen yüce Tanrımız Hazretleri hepimizi başarılı kılsın ve konulan yasalara aykırı davrananlar ulu Tanrı'nın lanetine uğrasınlar ve sonsuza dek bundan kurtulmasınlar, Amin. 26 Şaban 1255 (1839) Pazar günü¹⁵.

3. Tanzimat Fermanı'nın Değerlendirilmesi:

Biz Tanzimatı değerlendirirken konumuz icabı değerlendirmeyi padişahın yeri, otoritesi ve padişahın yetkilerinin kısıtlanıp kısıtlanmaması açısından yapacağız.

Gülhane Hattı'nı pâdişâh adına yazan ve ilan eden Mustafa Reşit Paşa, Osmanlı Devleti'nde bürokrasinin görüşlerine ve dileklerine tercüman olmakta idi¹⁶. Hüsrev Paşa eski idare usulüne alışmış olduğundan yeniliklere taraftar değildi. Tanzimat-ı Hayriye, Hüsrev Paşa'nın sadrazamlığı sırasında ilan edilmiş ise de kendisinin bunda bir tesiri olmayıp sadece Mustafa Reşit Paşa'nın eseri olduğunu söylemeye lüzum yoktur¹⁷.

Tanzimat, saltanat hukukunda değişiklik yapmadı. Abdülmecit, önceki pâdişâhlar gibi hem halife hem de padişaktır. Bununla beraber birçok hususlarda onlardan farklı bir padişaktır. Gülhane Hatt-ı Hümayûnu'nda ilan edilen prensiplere bağlı kalacağına yemin etmesi tebaasına karşı bir moral yeminidir. Bu esaslara göre devrinde yayınlanan kanunlarla gücü kısıtlanmıştır. Bundan başka yabancı dil

¹⁵ Ahmet Rasim; *a.g.e.*, s. 202-206.

¹⁶ İnalçık; *Toplum ve Ekonomi*, s. 353.

¹⁷ Abdurrahman Şeref; *Tarih Musahabeleri* s. 12.

öğrenen Avrupa'yı tanıyan ve devlet idaresinde kendisine yardım eden yeni bir sınıf ortaya çıkmıştır. Devrinde Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletler hukukuna kabul edilmesi üzerine, icraatında Avrupa kamuoyunu hesaba katması zaruretinin ortaya çıkması, mutlak hakimiyetini sınırlandırmaya yaramıştır. Yaşayış şekli itibarıyla ve halkla teması bakımından da Avrupalı bir hükümdar gibi hareket etmiştir. Bütün bu sebeplerle, pâdişâh mutaassıpların safında değil islahatçıların başında yer almıştır¹⁸. Tanzimat devrinde her şeyin padişahın tek taraflı arzusu ve iradesiyle vuku bulduğu için Tanzimat Fermanı'nın meydana gelmesinde milletin müessir hiçbir rolü olmadığını kabul etmek lazımdır¹⁹.

Tanzimat Fermanı'nda, pâdişâh kendi iradesi ile yasama ve yargı yetkilerini sınırlıyordu. Hukuk kuralları belli kurullarca hazırlanacak, sadece onay yetkisi pâdişâhta olacaktı. Pâdişâh örfi ceza verme yetkisinden vazgeçiyordu. Yargılama kanun ve dini kurallara uygun olarak, mahkemelerce yapılacaktı. Pâdişâh bu fermanla sayılan temel haklara saygı göstereceğini açıklayarak mutlak iktidarını sınırlandırmaktadır. Fermanın getirdiği hak ve özgürlüklerin "pâdişâh yemini" dışında gerçek bir teminatı bulunmamakta ise de hukuk kavramına doğru önemli bir adım atılmıştır²⁰.

Padişahın bir iradesiyle sadrazamların, vezirlerin, diğer görevlilerin boynunun vurulması, mallarının müsaderesi, vezirler, beylerbeyiler, valiler tarafından da başkaları hakkında aynı suretle hareket edilmesi, memlekette mal ve can emniyeti bırakmamış ve daimi bir huzursuzluk yaratmıştı. Dolayısıyla mal ve can kaygısına düşenleri çok defa devlete karşı isyan ve hıyanete sevk etmişti. İşte kanun haricinde hiç kimseye ceza verilmemesi ve tatbik olunacak cezaların herhalde hakimın hükmüne göre hareket etmesi prensibi, başta padişahlar tarafından olmak üzere millet fertleri hakkında öteden beri uygulanan keyfi ve örfi cezalar sistemine artık kati surette bir son vererek can ve mal emniyetini korumaya söz vermiştir²¹. Bunu

¹⁸ Karal; *a.g.e*, c. VI, s. 281.

¹⁹ Okandan; *a.g.m*, s. 114.

²⁰ Gülnihal Bozkurt; "Tanzimat ve Hukuk", *Tanzimatın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, s. 272. ; Turhan; *a.g.e*, s. 167. ; Karal; *a.g.e*, c. V, s. 193. ; İnalçık; *a.g.e*, s. 356. ; A. Hamit Ongunsu; "Tanzimat ve Amillerine Umumi Bir Bakış", *Tanzimat*, c. I, s. 11. ; Yavuz Abadan; "Tanzimat Fermanının Tahlili", *Tanzimat*, c. I, s. 42-51.

Fermanın şu cümlelerinden anlıyoruz. *“Bu şeriat yasaları yalnız din ve devleti, ülkeyi ve milleti kalkındırmak için konulacağından, padişahlığımızca bunlara karşı bir davranışta bulunulmayacağına dair yeminle söz veririz; ve Hırka-i Şerife odasında din bilgini bütün hocalar ve bakanlara da yemin ettirilecektir”*

Recai Galip Okandan Tanzimat Fermanını daha farklı bir şekilde yorumlamaktadır. Devletin siyasi çehresinde hiçbir değişiklik meydana getiremeyen Tanzimat Fermanında, o zamanın hakim olan devlet prensipleriyle siyasi teşkilatında bir değişiklik meydana getirecek hükümlere rastlanılmaz. Onlarda iktidar ve otoriteyi bir esas kanuna bağlayan, farklı bir devlet anlayışını ve farklı bir hükümet prensibini ihtiva eden, hükümdarın hak ve görevlerini ve fertlerin hukuk ve ayrıcalıklarını her türlü cismani yaptırımlarıyla birlikte tanzim ve tespit ve pâdişâhın mutlak yetkilerini daha açık bir şekle sokan bir anlayış mevcut değildir. Her türlü otorite ve iktidarı kendi şahsında toplayan, aynı zamanda hem cismani ve hem de ruhani şef bulunan hükümdar, kendisini icabında frenleyecek hiçbir siyasi müessesenin rekabetine maruz kılınmış vaziyette değildir. Bütün devlet otorite ve iktidarını tek başına kullanacak yine kendisidir. Saltanat makamının kendi görevlerine yine kendisinin koyduğu fermanların hükümleriyle bazı kayıtların, bağladığı prensip ve kaidelerin, bahsettiği hukuk ve ayrıcalıkların dünyevi, siyasi, hukuki hiçbir yaptırımı yoktur. Gerçekten, hükümdar da dahil olduğu halde herkesin kanuna riayetne ve koyulacak kanunlara aykırı hareket etmeyeceğine dair padişahın da yemin edeceğine müteallik bazı hükümler mevcut ise de bu kanunlara hükümdar tarafından riayet keyfiyetinin ne şekilde temin edileceği meselesine hiç temas edilememiş, yalnız mevcut olan kanunlara riayet etmeyenlerin Cenâb-ı Hakk’ın lanetine uğrayacakları keyfiyetinin açıklanmasıyla yetinilmiştir²².

Mustafa Reşit Paşa, otoriteyi tam bir emniyet içinde ıslahatçı bürokratlar elinde tutmak amacıyla idi. Hatt-ı Hümayûn’da müsadereye karşı, muhakemesiz, idam ve zehirleme hükümlerine karşı garantiler koyarken, her şeyden evvel idare başındaki sorumluları düşünmekte idi. Hattın ilanından üç ay kadar önce yazdığı özel

²¹ Tahir Taner; “Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku”, *Tanzimat*, c. I, s. 224. ; Küçük; “Abdülmecit”, *TDVİA*, c. I, s. 259.; Cemil Bilse; “Tanzimatın Harici Siyaseti”, *Tanzimat*, c. II, s. 693. ; Ongunsu; *a.g.m*, s. 9.

²² Okandan; *a.g.m*, s. 116.

bir mektupta, kendisini vaktiyle çok üzmüş olan hamisi Reisülküttap Pertev Efendi'nin idamını hatırlıyor ve II. Mahmut'un keyfi idaresine ve saray istibdadına şiddetle çatıyordu. Mustafa Reşit Paşa, gerçekte, pâdişâhın otoritesini ve karar verme yetkisini fiilen bürokrasiye devretme emelinde idi. Kanunları hazırlayan ve ıslahata nezâret eden "Meclis-i Vâlâ" devletin eski ve yeni en yüksek memurlarından oluşan bir meclisti. Sultan'a kanunları yalnız tasdik etme görevi bırakılmak isteniyordu²³. Ancak, "Meclis-i Ahkâm-ı Adliye", hükümdarın mutlak iktidar ve iradesi karşısında onun hak ve yetkilerine adeta iştirak ettirilmiş gibidir²⁴. Bu sebepten, saray idaresinin devamını isteyen Enderun'dan yetişme eski Pâdişâh'ın damatları Ali Rıza ve Sait Paşa'lar, Mustafa Reşit Paşa'ya karşı cephe almışlardı²⁵.

Tanzimat-ı Hayriye ile muhakemesiz idam ve mallara el konulması gibi belalar büyük küçük herkesin gönlünden uzaklaşmış ise de beklenmedik bir anda azledilip bahtın tersine dönmesi endişesi devlet yöneticilerinde hala mevcuttu. Zira sarayda entrika çevirenler gammazlık ve nifakla böyle değişikliklere sebep olabiliyordu²⁶.

Gülhane Hattı'nın ilanından sonra bir çok paşalar yeni prensip ve kanunları görmezlikten gelmek istediler. Bir aralık sadrazamlıkta bulunmuş olan Hüsrev Paşa, rüşvet suçundan "Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye" önünde yargılanarak kürek cezası hükmünü giydi. Valiliklerde bulunmuş olan Tahir, Akif, Nafiz, Hasip Paşalar da, Tanzimat kanunlarına aykırı hareketlerinden dolayı yargılanarak çeşitli cezalara çarptırıldılar²⁷.

²³ İnalçık; *Toplum ve Ekonomi*, s. 353.

²⁴ Okandan; *a.g.m.*, s. 117.

²⁵ İnalçık; *Toplum ve Ekonomi*, s. 353.

²⁶ Mehmet Memduh; *Mîrat-ı Şuûnât*, c. I, İstanbul 1990, s. 27.

²⁷ Karal; *a.g.e.*, c. V, s. 174.

C. SİYASİ İSTİKRARSIZLIK DÖNEMİ:

1. Abdülmecit'in Sadrazam Değişiklikleri:

a. Sadrazam Değişikliklerinde Denge Politikası:

Abdülmecit, II. Mahmut'un kurduğu Başvekillikten vazgeçerek sadrazamlık makamını yeniden tesis etti. Yirmi yıllık saltanatı süresince yirmi iki sadrazam değiştirdi. Karakter itibarıyla hissi ve alingan olan pâdişâh, mizacına uygun düşmeyen nüfuzlu sadrazamları azlederdi. Ayrıca çevresinin tesirine kapılır, kadınlarının, kızlarının ve damatlarının telkinleriyle hareket ederdi²⁸.

Tanzimat devrinde de sadrazam; padişahın mutlak vekilidir. Sadrazamlar, mevkilerinden değilse bile canlarından emindiler. Padişahın keyfi arzu ve kararları ile katledilmekten veya nefy edilmekten korkuları yoktur²⁹.

Abdülmecit, babası II. Mahmut'un otoritesini taşııyordu. Babası, bir denge politikası takip etmeyecek derecede şahsi otorite sahibiydi. Genç hükümdar, denge politikasını takibe karar verdi. Reformların devletin varlığı için vazgeçilmezliğine ve babasının reform politikasına candan inanıyordu. Ama babasının dehasına da, tecrübesine de, kültürüne de, otoritesine de sahip bulunmadığını, onun yolunu ivazsız tavizsiz takip ederse felakete uğrayabileceğini kestirdi. Muhafazakar ve tutucuların lideri Hüsrev Paşa'yı iktidar makamında bıraktı. Onları devlet hizmetinden çekmek gibi bir niyeti bulunmadığını gösterdi. Ancak Reşit Paşa'nın, Sultan Mahmut'un reformlarını devam ettireceğini, bu hususta taviz vermeyeceğini de anlatmış oldu³⁰.

Pâdişâh selefi tarafından başlatılan reformları sürdürmek ve yaygınlaştırmak böylece imparatorluğu güçlendirme konusunda kendisine düşeni yapmaktan söz ediyordu. Ancak kısa bir süre sonra eski politika oyunlarına başvurdu, sadrazamları nazırları ve diğer memurları birbiri ardından atayıp, azlederek hepsini elinin altında tutabilmek için aralarındaki rekabetten yararlandı. Böylece Dışişleri Bakanı Mustafa

²⁸ Küçük; "Abdülmecit", *TDVİA*, c. I, s. 261.

²⁹ Karal; *a.g.e.*, c. V, s. 281. ; Mardin; *Toplum ve Siyaset*, s. 30.

³⁰ Yılmaz Öztuna; *Âli Paşa*, Ankara 1988, s. 16.

Reşit Paşa iç politikada da etkinliğini sürdürürken rakibi Mehmet Hüsrev Paşa 1840 Haziranına kadar sadrazamlıkta kaldı. Ondan sonra da yerine Mustafa Reşit Paşa değil, siyasal çatışmalarda daha tarafsız olan II. Mahmut'un son sadrazamı Mehmet Emin Rauf Paşa getirildi³¹.

Lakin hükümet işleri Rıza Paşa ve mensuplarının elinde olduğundan eski sadrazamlığı, bostan korkuluğu ölçüsünde kaldı. Bir aralık kan dökücülüğü ile meşhur İzzet Mehmet Paşa ikinci defa sadarete gelip, eski devirlerin hükmünü yürütmek istedi ise de Tanzimat-ı Hayriye buna engel oldu. Müslümanlarla Hıristiyanların birbirlerinden ayrılabilmesi için bazı işaretler koyma gayretleri herkesi güldürecek, eğlendirecek hususlardan görüldü. Bir seneye varmadan önemli bir beceri gösteremediğinden azledildi³².

Uzun bir müddet devam eden o devrin vekilleri zamanlarını pek hoş geçirerek çok zengin bir hayat yaşamışlarsa da, dış politikanın iyi idaresinden aciz olduklarından o yönde bir başarı gösterememişlerdir. İçişlerde de, rüşvet ve irtikap olayları söylentileri padişahın kulağına mı gitti ? Yoksa pâdişâh, Reşit Paşa ve onun adamları olan Âli Paşa ve Fuat Paşa gibi işleri bilen kimselere alıştığından mı ? İktidardakilerden mi usandı ? Her nasıl olduysa pâdişâh, Reşit Paşa'yı Paris'ten getirtip Hâriciye Nâzırı yaptı. 1845 senesinde de sadaret makamına getirdi. Rıza Paşa devri sona erip, Mustafa Reşit Paşa devri açıldı³³.

Reşit Paşa'nın teveccüh gösterdiği Âli Paşa'ya 1847 yılında vezirlik rütbesi verildi. Reşit Paşa ve ekibinin düşüncesi eğitim ve öğretimi yaymak, devleti yeni usul üzere Avrupa'ya uygun olarak düzenlemektir. Eski tarz düşünce taraftarları buna düşmanca bakarlardı. Bu sebepten dolayı o zaman Reşit Paşa'nın Âli Paşa'ya vezirlik rütbesine aldığı sene içinde 1847 senesinde Serasker bulunan pâdişâh damadı Sait Paşa'nın gayretiyle Reşit Paşa sadarettten azledilmiş bunun üzerine Âli Paşa'da nezaretten istifa etmiştir.

Reşit Paşa'dan sonra yerine Sarım Paşa getirildi, hüküm ve nüfuz Damat Sait Paşa'nın eline geçti. Âli Paşa ve Fuat Paşa gibi Reşit Paşa'nın ekibini hallaç pamuğu gibi atıp, hepsini azlettikten başka sürgün ve idama kalkışması, eski düşünce

³¹ Shaw; *a.g.e.*, c. II, s. 88.

³² Fatma Âliye; *a.g.e.*, s. 57. ; Ahmet Cevdet; *Tezakir*, c. I, s. 9.

³³ Fatma Âliye; *a.g.e.*, s. 58. ; Ahmet Cevdet; *Tezakir*, c. I, s. 10.

tarafklararını iŖ baŖına getirmesi devleti eski taassup yoluna sevk etmiŖtir. Bereket versin Sarım PaŖa akli baŖında bir zat olup Sait PaŖa'ya uymadı ve onun dizginini elinden bırakmadı. PâdiŖâh da Sait PaŖa'nın asra uygun bir adam olmadığını anladığından onu görevden alıp yerine yeniden Mustafa ReŖit PaŖa'yı getirdi. Her halde Tanzimatçı pâdiŖâhın Mustafa ReŖit PaŖa'yı feda etmesi, muhafazakarlığın o sıralarda ne kadar kuvvetli olduğunu gösterir³⁴.

Sultan Abdülmecit'in 1851 yılında Mustafa ReŖit PaŖa'yı azlederek yerine Âli PaŖa'yı tayin etmesi aralarını açmak maksadından ileri gelmekte idi³⁵.

ReŖit PaŖa 1854 yılında sadrazam olunca Âli PaŖa'yı üçüncü defa Hâriciye Nazırlığına getirdi. ReŖit PaŖa, Âli ve Fuat PaŖaları çağırarak, kendilerine dargın olmadığını bildirdi ve görev teklif etti. PaŖalar, Büyük ReŖit PaŖa'nın elini öptüler. Tekrar üç büyükler (ReŖit – Âli – Fuat PaŖalar) birlikte hareket etmeye başladılar. Zira Mehmet Ali ve Mustafa Naili PaŖalar gibi Tanzimatçı olmayanların iktidarlarındaki tehlikeyi yaşamışlar, sonra sadarete Tanzimat'ın üç büyükleri dururken, rejimin ikinci derecede devlet adamlarından saydıkları Kıbrıslı Mehmet PaŖa sadarete getirilmiŖti. Sultan Abdülmecit'in denge politikası, üç büyükleri uyardı. Gerçekten, artık yeni rejimin yıkılmaz şekilde kökleŖtiğine güvenen Abdülmecit, yeni rejimden memnun olmayanlara da iktidar kapısının açık bulunduğunu göstermiŖti³⁶.

Mustafa Naili PaŖa eski sadrazamlar okuluna mensuptu. Abdülmecit onu Mustafa ReŖit ve Âli PaŖalara karşı bir muvazene unsuru olarak kullandı. Mustafa Naili PaŖa sergerdelikten yetiŖmiŖ bulunduğu için devlet adamlarına has terbiye ve adaptan da mahrum idi. Vükela toplantılarında sert ve asabi ifadeleriyle etrafını rahatsız ediyor ve gücendiriyordu. Abdülmecit'in bu durumu bilerek onu sadrazamlıkta kullanması muvazene gereği ve Ŗahsi siyaset yürütmek istemesinin bir neticesi idi³⁷.

³⁴ Ahmet Cevdet; *Tezâkir*, c. I, s. 11. ; Fatma Âliye; *a.g.e*, s. 51. ; Mahmut Kemal İnal; *Son Sadrazamlar*, c. I, İstanbul 1982. s. 7. ; DaniŖment; *a.g.e*, c. IV, s. 137.

³⁵ Abdurrahman Ŗeref; *Tarih Musahabeleri*, s. 108-109.

³⁶ Öztuna; *a.g.e*, s. 29.

³⁷ Karal; *a.g.e*, c. VI, s. 112.

Sultan Abdülmecit, Mustafa Reşit Paşa ile Damat Fethi Paşa ve Mehmet Ali Paşalar arasındaki nifak ve muhalefetten dolayı Mustafa Reşit Paşa sadarettten azl edilegelmekte olduğundan, bu sefer Fethi Paşa ile Mustafa Reşit Paşa arasındaki nifak ve fikir ayrılığı şiddetlendiğinden, pâdişâh ikisini de azledip, Âli Paşa'yı sadrazam, Fuat Paşa'yı da Hâriciye Nâzırı tayin etmişti³⁸.

Abdülmecit'i sık sık sadrazam değiştirmeye sevk etmiş olan sebepler muhtelifdir. Pâdişâh, karakteri itibarıyla hissi ve alingan idi. Bu sebeple huzurunda mizacına uygun düşmeyen şekilde konuşan sadrazamları azlederdi. Nüfuzlu sadrazamlarında uzun müddet sadarette kalmalarına tahammül edemezdi. Mustafa Reşit Paşa mütemayil görünmekle beraber onun bitmek tükenmek bilmeyen mantiki izahlarından ve dediğini mutlak yaptırmak istemesi hususunda ısrarından usanmıştı. Serkurena Hacı Âli Paşa onun bir gün Hırka-i Şerif dairesinde ağladığını ve "Yarabbi beni bu adamın elinden kurtar" diye dua ettiğini görmüş ve işitmiştir³⁹.

Değişikliklerde daha bazı garipliklere de rastlanılmaktadır. Mesela, İbrahim Sarım Paşa sarayda iftar edip pâdişâh tarafından koltuğuna girilecek kadar iltifat gördüğünü ertesi akşam iftarına gelen misafirlerine anlattığı ve hepsi yükselmesine dua ettikleri sırada saraydan memur gelip sadrazamlık mührünü almıştı⁴⁰.

Padişahlar vekillerin birbirinden kopuk olmasını sevmedikleri gibi iş birliği yapmalarını da istemezlerdi. Abdülmecit Han devri sadrazamlarından Âli Paşa ile Serasker Mütercim Rüştü Paşa arasında sağlam bir dostluk ve iş birliği bulunduğu padişaha haber verilmişti. Âli Paşa, seraskerin sabah erkenden saraya çağrıldığını öğrenince görevden alınmasına Rüştü Paşa'nın gammazlığının sebep olduğuna hükmeder. Ve ikisi de arasındaki dostluk ve işbirliği ömürlerinin sonlarına kadar düşmanlığa dönüşür. Pâdişâhın da maksadı bu idi⁴¹.

Sadrazam azledilirken Meclis-i Vükela'da, onunla aynı fikirde olan veyahut kendisine bağlılığı bulunan kimselerin de azledilmesi umumiyetle görülen bir haldi⁴².

³⁸ Fatma Âliye; *a.g.e.* s. 102-103. ; Ahmet Cevdet; *a.g.e.* c. IV, s. 60-61.

³⁹ Karal; *a.g.e.* c. VI, s. 107.

⁴⁰ Abdurrahman Şeref; *Tarih Musahabeleri*, s. 262. ;

⁴¹ Mehmet Memduh; *a.g.e.* c. I, s. 34-35.

⁴² Karal; *a.g.e.* c. VI, s. 107.

Sultan Abdülmecit'in saltanatı sırasında Rauf Paşa, Hüsrev Paşa, Topal İzzet Paşa, Mustafa Reşit Paşa, Âli Paşa, Damat Mehmet Ali Paşa, Mustafa Naili Paşa, Mütercim Rüştü Paşa sadaret makamında bulunmuşlardır⁴³.

Yukarıda verilen bilgilerden anlaşıldığına göre pâdişâh Abdülmecit'in sadrazam değişiklikleri çok değişik sebeplerden ötürü olmuştur. Bunlardan yabancı elçilerin birbirleriyle çekişmesinden ötürü azledilen sadrazamların dışında; devlet ileri gelenlerini birbirine düşürme, bazen muhafazakar düşünceye sahip kişileri iş başına getirme bazen de reformist düşünceye sahip kişileri iş başına getirme yolunu takip etmiştir. Ayrıca, birbirine rakip devlet adamlarının mücadelesi sonucunda devletin zarar görmesini engellemek amacıyla her iki tarafı da iş başından uzaklaştırma, devlet üzerinde fazla nüfuz kuran etkisini artıran sadrazamları iş başından uzaklaştırma, Aynı zihniyete sahip kişilerin aralarını açmak maksadı ile sadarete, getirme bunun dışında şahsi sebeplerden ötürü de azlettiği sadrazamlarda vardı. Sultan Abdülmecit çok otoriter bir pâdişâh olmadığı için bu şekilde devlet adamları arasında denge kurmak suretiyle kendi egemenliğini sürdürmek istemiştir.

b. Sadrazam Değişikliklerinde Yabancı Sefirlerin Etkisi:

Pâdişâhı sadrazam değiştirmeye sevk eden başlıca sebeplerden biri dış müdahale idi. Tanzimattan sonra Avrupa devletlerinin müdahalesi arttı. İngiltere ve Fransa'nın İstanbul'daki elçileri pâdişâha akıl hocalığı yapmak hususunda çetin bir mücadeleye giriştiler. Sefaretlerin işini kolaylaştıran sebeplerin başında dış etkilere oldukça açık olan Abdülmecit'in tahta çıkması geliyordu. Abdülmecit, İngiliz ve Fransız hükümetlerinin İstanbul'daki elçileri vasıtasıyla yaptıkları baskı derecesine göre bu iki gruptan birini iktidar mevkiine getirirdi. Elçilerin devlet işlerine ve en çok sadrazam azil ve tayinlerine müdahaleleri o dereceye vardı ki, Osmanlı Devleti Fransa ve İngiltere nezdinde şikayette bulunmak zorunda kaldı. Bu devletler elçilerine talimat göndererek müdahaleden kaçınmalarını istediler. Bu karardan pek çok Osmanlı paşası memnun olmadığı gibi elçiler de talimata aldırmadılar⁴⁴.

⁴³ Mehmet Memduh; *a.g.e.*, c. I, s. 37.

⁴⁴ Küçük; "Abdülmecit", *TDVDİA*, c. I, s. 261. ; İnal; *Son Sadrazamlar*, c. I, s. 16. ; Akyıldız; *a.g.e.*, s. 303. ; Karal; *a.g.e.*, c. VI, s. 108.

İstanbul'da İngiliz ve Fransız elçilerinin nüfuz yarışı had safhaya varmıştı. Genellikle Reşit Paşa İngiliz taraftarı olarak tanınırken, Âli ve Fuat Paşalar Fransız taraftarı olmakla şöhret kazanmışlardır. Safveti Paşa, Rıza Paşa ve Kıbrıslı Mehmet ise Fransız sefaretinin hizmetinde idi. Daha sonraları da Rusya'ya taraftar Mahmut Nedim Paşa'nın siyaseti egemen oldu. Fransız imparatoru Rusya imparatoru ile barışmış olduğu halde, İstanbul'daki nüfuzunun İngiliz nüfuzuna üstün gelme emeline düştüğünden, Fransız sefreti daima Reşit Paşa aleyhine işlemekte idi. İslahat Fermanı'nın tatbiki için, her devlet kendine göre bir program ve bir usul teklif etmeye başladı. Bu durumda Osmanlı Devleti'nin istikrarlı bir siyaset takip etmesine imkan yoktu⁴⁵.

Reşit Paşa bir defasında sadareten çekildikten sonra devleti el altından idare etmek için "Meclis-i Âli-i Tanzimat" reisi oldu. Ancak, Fransa sefaretinin etkisi ile otuz üç gün sonra bu görevden ayrılmak zorunda kalmış, yerine rakibi Fransız sefaretinin etkisinde olan Fuat Paşa getirilmişti⁴⁶.

Sarım Paşa'nın azledilip, yerine Mustafa Reşit Paşa'nın ikinci defa sadarete gelmesinde Sarım Paşa'nın Harbiye Mektebi'nde yapılan bir törende hümtetsiz davranış göstermesi; buna Abdülmecit'in gücenmesi ve İngiliz elçisi Canning'in etkisi olmuştur⁴⁷.

Reşit Paşa'nın dördüncü defa sadareti vükela arasındaki ihtilafa İngiliz elçisi Canning'in karıştırılması neticesinde oldu. Bu sadareti sırasında gerek diğer sefirlerin gerekse Canning'in tahakkümü Mustafa Reşit Paşa'yı yıpratmıştı⁴⁸.

Reşit Paşa'nın beşinci sadrazamlığında azil ve mühr-i hümayûn kendisinden geri alınmış iken İngiltere elçisi Canning padişaha başvurarak Reşit Paşa'yı yerinde bıraktırmıştır. İngiltere elçisinin böyle işlerimize karışması devlet büyüklerine ağır gelerek dedikoduya sebep olmuştur. Bunun üzerine Yusuf Kamil Paşa, Rauf Paşa'nın yalısına giderek Canning'in bu saygısızlığından şikayet eder ve düşüncesini sorar. Rauf Paşa kalkıp perdeleri indirdikten ve son derece dikkatle kapının arkasında bir

⁴⁵ Ahmet Cevdet; *Maruzat*, İstanbul 1980, s. 4. ; Orhan Fuat Köprülü; "Fuat Paşa", *TDVİA*, c. XIII, İstanbul 1996, s. 204. ; Karal; *a.g.e*, c. VI, s. 23-108. ; Ahmet Cevdet; *Tezakir*, c. I, s. 27. ; Ahmet Cevdet; *Tezakir*, c. II, s. 24. ; Akyıldız; *a.g.e*, s. 299.

⁴⁶ Ahmet Cevdet; *Tezakir*, c. II, s. 30.

⁴⁷ Baysun; *a.g.m*, s. 739.

⁴⁸ Baysun; *a.g.m*, s. 742.

dinleyen olup olmadığını iyice yokladıktan sonra “Paşa hazretleri bunlar o kadar önemli şeylerdir ki sözü kesilmesi bile doğru değildir” cevabını vermiştir. Yusuf Kamil Paşa bu ihtiyar ve gün görmüş adamdan doyurucu ve kesin bir cevap ve hüküm beklerken bu cevabı alınca şaşmıştır⁴⁹.

Yukarıda da görüldüğü üzere, Abdülmecit zamanında Bâb-ı âli diplomasisini ve padişahı, İngiliz elçisi Stratford Canning idare ediyordu. O devirde vükelayı azl ve nasb eden pâdişâh değil yabancı sefirlerdir.

2. Saray ve Bâb-ı âli Arasındaki Mücadele:

Tanzimat devlet adamlarının yetiştiği en önemli kurum “Tercüme Odası”dır. Tercüme Odası’nın hem hacim hem de itibar açısından gerçek gelişimi ancak 1830’larda başlamıştır. Bir zamanlar küçük görülen ve yarı süfli bir iş olarak, hizmetleriyle Osmanlı efendilerini temas pisliğinden koruyan Rum tercümanlara hakaretle terk edilen görev, şimdi bir devlet idaresi okulu ve iktidar için savaş meydanı haline gelmişti. Tercüme Odası, Osmanlı ordularının Mısırlılarca Konya’da bozguna uğratılması ve Hünkar İskelesi Antlaşmasının yapılması sırasında geleneksel kalemler gibi yeniden gözden geçirildi. Dairede çalışanların maaşlarında artış oldu. Aralarına Divan-ı Hümâyûn Mühimme Odası’ndan üç genç eleman daha katıldı. Gelecek siyasi dönemde Mustafa Reşit ile beraber baş roldeki devlet adamları olacak Âli ve Fuat Paşaların odadaki varlığı, 1841’e gelinceye kadar otuz kişilik bir personel kadrosuna ulaşan odanın gelişmesinin olduğu gibi bu değişimin de ek bir kanıtıdır. Tercüme Odası hem Tanzimat ve sonrası reform hareketlerini hazırlayan bürokratların yetiştiği bir mektep, hem de değişik lisanlarda Bâb-ı âli’ye gelen yazışmaların tercüme edildiği bir memuriyet görünümündeydi. Nitekim, daha sonra sadrazamlığa kadar çıkacak ve devrin en önemli bürokratlarından olacak Mustafa Reşit Paşa, Mehmet Sadık Paşa, Şekip Paşa, Sarım Paşa, Âli, Safvet ve Fuat Paşalar hep Tercüme Odası’ndan yetişmişlerdir⁵⁰.

⁴⁹ Abdurrahman Şeref; *Tarih Musahabeleri*, s. 7-8.

⁵⁰ Akyıldız; *a.g.e.*, s. 78-85. ; Lewis; *a.g.e.*, s. 118. ; Findley; *Reform*, s. 115.

Memurlar Tanzimat devrinde hükümdarın kulları olmaktan çıkmış, devletin hizmetkarları haline gelmişlerdi. Başka bir ifade ile Reşit Paşa'nın ıslahatı sayesinde devlet idaresindeki şahsilik unsuru yavaş yavaş kaybolmaya yüz tutuyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nda idarenin sınır merkezinde mühim bir yer işgal etmiş, hünkarın emrinde bulunan kapıkulları müessesesi ortadan kayboluyor, hükümdarın devlet işlerinin görülmesindeki rolü gittikçe azalıyor, yerini gayri şahsi bir bürokrat alıyordu⁵¹.

Mustafa Reşit Paşa tarafından başlatılan ve halefleri tarafından sürdürülen siyasal gücün saraydan Bâb-ı âli'ye geçmesi, reformları tüm olarak desteklemelerine karşın zamanın iki padişahı için kolay kabul edilebilir bir durum değildi. Yönetici sınıfın pek çok üyesi de ya gerçekten geçmişi özlediklerinden ya da yönetim içinde yerlerini kaybetmekten korktuklarından reformlara karşıydı⁵².

Tanzimat bürokratları az zamanda padişahın simgelediği patrimonyal meşruiyet kavramının kontrolünü eline geçirecek, padişahın kendisini arka plana itecekti. Âli ve Fuat Paşaları bu açıdan değerlendirmek gerekir. Bürokratlar bu sırada kendi hayat ve mülklerini garanti altına almayı da sağlamlaştırmışlardı⁵³.

Ulema bile nüfuz ve kudretini kaybetmiş ve Bâb-ı âli'nin üstünlüğüne boyun eğmek zorunda kalmıştır. Eskiden sultanın keyfi idaresine mani olabilecek durumda olan bu müessese, yeni bürokratların devlet gücünü istedikleri şekilde kullanmalarına mani olamamaktadır⁵⁴.

1839 yılı 3 Kasım'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihinde yeni bir dönem açan Hatt-ı Hümayûnu okuyan bürokrat gruba "Bâb-ı âli diktatörleri" denegelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda reform o gün başlıyor değildi. Fakat Bâb-ı âli'nin gerçek hükümet dönemi o gün başlıyordu. Osmanlı tarihinde sadrazamların otorite kurduğu devirler olmuştu. Ancak Tanzimat döneminde sadece sadrazam değil, sadrazamla birlikte etrafındaki bürokrat kadro da yönetime egemen olmuştu⁵⁵.

⁵¹ Mardin; *Toplum ve Siyaset*, s. 280-281.

⁵² Shaw; *a.g.e.*, c. II, s. 102.

⁵³ Mardin; *Toplum ve Siyaset*, s. 30.

⁵⁴ Mardin; *Toplum ve Siyaset*, s. 282.

⁵⁵ Ortaylı; *a.g.e.*, s. 77.

Tanzimat döneminin devlet adamları otoriter bir yönetim temsilcileridir. Bu otoriter yöneticilerin demokrasi gibi bir ideale ve demokratik yönetime uzak davranışlı oldukları açıktır. Ancak onların başlattıkları ve kısmen başardıkları reformlar, Osmanlı toplumunda siyasal modernleştirmeyi de hazırladı. Eski devirde tek elde toplanan otorite bu yeni toplumda çeşitli odaklara kaymaktaydı. Yani yönetim örgütünün bir takım şubeleri ve toplum hayatında da bir takım kurumlar iktidara katılmaya değilse bile denetlemeye aday olma yolundaydılar. Pâdişâh ve sadrazamın otoritesine bir ölçüde Hâriciye Nâzırı, Serasker, Maliye Nâzırı, vilayetlerin otoritesine ise Defterdarlar, ordu kumandanları katılmaktaydı⁵⁶.

Tanzimatın mimarları kabul edilen Mustafa Reşit Paşa ve yardımcıları Âli ve Fuat Paşaların şahsi yetenekleriyle, imparatorlukta yüzyıllardan beri gerçek ve mutlak otorite olan pâdişâhın hükümet işlerine müdahaleden alıkonarak, hükümet icraatını Bâb-ı âli olarak adlandırılan hükümette toplamaları bir oligarşi hakimiyeti haline gelmişti⁵⁷.

Sultan Abdülmecit, uysal görünmekle beraber Reşit Paşa'nın bitip tükenmek bilmeyen sözlerinden ve bilgiç önerilerinden ve dediğini yaptırmak için adeta zorlamasından adeta bıkkınlık getirmeye başlamıştı⁵⁸.

Yukarıdaki satırlarda Bâb-ı âli otoritesinden Bâb-ı âli'nin üstünlüğü ele geçirmesinden bahsetse de bu durumu farklı değerlendirenler olduğu gibi padişahın uygulamalarından ve aşağıda verilen örneklerden padişahın zaman zaman otoriter olduğu ve Bâb-ı âli bürokratlarını dizginlediği görülmektedir. Zaten onun döneminde sık sık sadaret değişikliklerinin olduğu görülür. Pâdişâhın kendi otoritesini sağlamlaştırmada en çok kullandığı yöntem sadrazam değişiklikleridir.

Pâdişâh ile Bâb-ı âli arasındaki nüfuz ve güç mücadelesinde zaman zaman pâdişâhın üstünlüğü görülmektedir. "Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye" hazırladığı bir taslak ile işleri aksattığı gerekçesiyle önemsiz işlerin padişaha arza gerek görülmeksizin Bâb-ı âli memurlarıyla meclis arasında müzakere edilerek çözümlenmesini ve gerek iradesi çıkan, gerekse arza lüzum göstermeyen maddelerin ilgili yerlere gönderilip gereğinin yapılması işlemlerinin "sadaret mektubî odası"na

⁵⁶ Ortaylı; *a.g.e.*, s. 78.

⁵⁷ Enver Koray; "Yeni Osmanlılar", *150. Yılında Tanzimat*, Ankara 1992, s. 548.

⁵⁸ Abdurrahman Şeref; *Tarih Musahabeleri* s. 106.

yapılmasını teklif etmişti. Pâdişâh ise, bu teklife verdiği cevapta, şimdiye kadar büyük ve küçük işlerin padişahın onayından geçtiğini belirterek bunun, bundan böyle devam edeceğini ifade etti. İkinci husus olan icrâ maddesi ise kabul edildi. Padişahın bu tavrından düşüncesinin devlet işlerinde inisiyatifin Bâb-ı âli'ye kaymasını önlemeye yönelik bir hareket olduğunu rahatlıkla çıkarabiliriz. Zira önemsiz maddelerin kapsamına girecek hususlarla, pâdişâha arza lüzum gösteren ve göstermeyen konular, eğer bu hak kendilerine verilmiş olsaydı Bâb-ı âli memurları ve Meclis-i Vâlâ üyeleri tarafından tespit edilecekti. Bu da, padişahın yönetim üzerindeki hakimiyetini hemen hemen kaybedeceği ve inisiyatifin bu iki birim tarafından kullanılacağı anlamını taşıyordu. Ancak, Sultan Abdülmecit usta bir manevrayla bu yetkinin Bâb-ı âli tarafına intikalini önlemiştir⁵⁹.

Sultan Abdülmecit, Bâb-ı âli'yi mutad olan ziyareti sırasında yayınladığı bir Hatt-ı Hümayûnla ülkede uygulamaya konulan reformlardan askeri reformların dışında hiç birisinin istenilen düzeyde olmadığından ve aslında askeri reformların da güçlü ve ileri dönük bir şekilde devamlılığının diğer reformların başarılı olmasına bağlı olduğundan bahisle, bu durumun kendisini ziyadesiyle üzdüğünü ve düzeltilmesi için ne gerekiyorsa yapılmasını emretti. Pâdişâh, reformların bu başarısızlığını izaha çalışırken de çok önemli olan... "hiçbiri esaslı ve etraflı tutulmadığından mıdır nedir? ..." sorusunu sorarak, devlet ilerin gelenlerini sert bir şekilde eleştirdi. Pâdişâh, reformların başarısı önündeki en büyük engel olan cehaletin ortadan kaldırılması ve memleketin mamur bir hale getirilmesi için ülkenin gereken yerlerinde mektepler açılması gerektiğini de sözlerine ekliyordu⁶⁰.

Tanzimat devri devlet adamları için temel sorun, ilk iki geleneksel meşrulaştırma kaynaklarından uzakta yürüttükleri politikalarının üçüncü kaynağa olan bağlılıklarını kaçınılmaz olarak arttırmasıydı. Uygulamada pâdişâhı ne kadar yönlendirirlerse ve 1830'ların reformlarıyla onunla olan ilişkilerindeki kul statülerini değiştirmeye çalışsalar da uygulamaları ardındaki otoriteyi kabul ettirebilmek için hala bazen sırf şekilci bir açıdan, bazen de son derece ciddi olarak sultanın makamına saygı göstermek ve onunla olan ilişkilerinde adet mefhumlara bağlı

⁵⁹ Akyıldız; *a.g.e.*, s. 206-207.

⁶⁰ Akyıldız; *a.g.e.*, s. 228.

kalmak zorundaydılar. Böylece gerçekliğinin daha tesirli yönlerini etkisizleştirmeye çalıştıkları bir zamanda eski resmi kölelik söylemini muhafaza ettiler. Bunun yanı sıra pâdişâhın iktidarının vekilliği ve sadrazamın mutlak vekaleti geleneksel kavramlarına da dayandılar. Bunun uygulamadaki tek alternatifi hükümranlılık kaynaklarının yeniden belirlenmesini de kapsayacak biçimde prensipteki devrimsel değişiklikleri gerçekleştirmek olacaktır⁶¹.

Büyük ölçüde yönetim Bâb-ı âli'nin kontrolünde olmasına rağmen Abdülmecit'in de zaman zaman Bâb-ı âli'yi kontrolü altına aldığı görüldüğünden bahsetmiştik. Bu durumu örneklendirmek gerekirse Ahmet Cevdet Paşa'nın Tezâkir adlı eserine göz gezdirmek gerekir: *"Muharrem'in onyedinci günü Abdülmecit han hazretleri Bâb-ı âli'ye teşrif buyurdu. Kemal-i mehabet-i şahane ve bir tavr-ı nerimane ile attan inip kimseye iltifat etmeyerek, nerdübandan çıkıp daire-i hümayunlarına girdi. Vükela düçar-ı dehşet olarak birer birer nerdübandan çıkıp Meclis-i Tanzimat odasına girdiler. Sadrazam Âli Paşa'yı o kadar dehşet istila etmiş idi ki dizlerinin bağı çözülip nerdübanı güç hal ile çıktı. Sadrazam huzur-ı hümayuna celb ile haylice hafî musahabet olunduktan sonra Kapudan-ı Derya Damat Mehmet Ali Paşa ve Serasker Paşa dahi içeri girdiklerinde Refia Sultan'ın almış bin kese akçe borcundan bahisle Zat-ı Şahane söze başlayıp Mehmet Ali Paşa'ya hitaben Sen bunu bilirdin. Niçin mani olmadın dedikte Kapudan Paşa Haberim yok demiş ise de Kethudası olacak Eşref katırı senin adamın değildir. Anı sen kethuda etmedin mi deyu muaheze buyurmağla beraber Siz bunları yapıyorsunuz ta ki ben kederimden öleyim deyu. Lakin Abdülmecit düşmanlarını gönderir sonra gider deyu buyurmuş. Mehmet Ali Paşa eyman-ı galiza ile Zat-ı Şahane'yi inandırmak istedik de Zat-ı Şahane gazaba gelip Senin yeminlerine inanılmaz. Mukaddema softaları da ayaklandıran sen değilmisin deyu buyurup buna cevaben Mehmet Ali Paşa ben anları tahrik etmedim. Def ettim deyu tebrîe zimmet edecek oldukça dahi Zat-ı Şahane : Sana öyle demek düşer. Şehri Hafız Efendi gelip de efendim Şeyhülislam efendi dainiz hak-i payinize arz-ı ubudiyet eder. Efendimiz merak etmesin. Filan ve filanı istemiyorlar. Birkaç kişinin azl-i nasbı ile dahi basılıp biter dedikte eğer sen anlar ile birlikte olmasaydın senin ismini dahi yad ederler idi.*

⁶¹ Findley, *Reform*, s. 142.

Çünkü muharrik değil idin niçin senin ismini yad etmediler deyu ilzam buyurmuştur ve Bu sırada o Hayrettin Paşa hinziri senin adamın değilmi idi. Sonra benim menfurum Emir-i Ahur Mustafa Paşa'yı zabtiye müşiri demek istedin deyü tevbih eyledikten sonra Sen Aziz Efendi'ye dahi taraftarsın. Anınla ittihad ve ittifaka meydan bulmak için mukaddema beni Adalar seyahatine teşvik ile götüren sen değilmişin. Hain herif sen din ü devlete ve padişahına hainsin. Hem kaatilsin. Avrupa'da diello denir bir adet var. Ben de seninle birer tabanca alıp karşı karşıya çıkalım. Birbirimize tabanca atalım. Seni nefy eden yalnızca Reşit Paşa değil idi. Ben bu bapta müttelik idim. Sen makamına mı güveniyorsun. Makamını muhafaza etmelisin dedikten sonra sadrazama hitaben sen nasıl sadrazam olacaksın. Böyle şeylere bakmıyorsun. Mühr ü ahırlar da adamı kovuverirler. Mesuliyet altındasın. Deyü tekdir buyurduğu sırada sair damat ve paşalar gelmiş olduklarından Sultanlar gece mehtaplarda gezermiş. Benim mehtapta gezer kızım yoktur. Anları da redd edeceğim. Bu adamların hareketi artık namusuma dokumur oldu deyu dahi tekdir ettikten sonra içlerinden hassaten Ali Galip Paşa'ya işaret ile bu borç maddesine ibtida bu köstebek kıyafetli herif sebep oldu. Bunu bir vakit Hazine-i Hassa Nazırı etmiş idik. Bana Fatma Sultan'ın otuz bin kese akçelik borç defterini gösterdi. Ol vakit babasının fesadından korkuyordum. O cehennem oldu kurtulduk. Lakin bu babasından müfsid olacak deyu tekdir etmiştir. Bu sırada Mehmet Ali Paşa'yı "Hain kerata deyu sebb ettikten sonra meclis odasına teşrif ile taht-ı hümayunlarına cülus ettikte Mazlum Bey gözüne ilişmekle kemal-i mehabetle : Haydi var söyle gelsinler deyicek Mazlum Bey havf u telaş ile gelip vükelayı davet etti."⁶²

"Nihayet gazabı şahaneye biraz sükunet geldi şimdiye kadar olanları afvettim deyü Mehmet Ali Paşa'ya izharı mülayemet buyurmaları üzerine efendim kulunuzu damat paşaların yanında dahi tekdir buyurmuş idiniz. Affınızı onların yanında dahi ifade buyurunuz deyü reca eylemiş olduğundan Serasker Paşa salifüzzikr odaya gelip Maliye Nazırı Muhtar Paşa'ya işaretle anları ve arkalarından damat paşaları katar edüp mezbaha götürür gibi huzuru hümayuna götürdü. İşte ol vakit damat paşaların yüzleri renkten renge giriyordu. Bu vechile damat paşalar huzuru humayuna duhullerinde Zat-ı Şahane Maliye Nazırı'na hitaben Refia Sultan'ın borcunda

⁶² Ahmet Cevdet; Tezahir, c. II, s. 54-55. ; İnal; Son Sadrazamlar, c. I, s. 62-69.

Mehmet Ali Paşa'nın dahli var zannedirdim. Ancak pek çok yeminler ile beni inandırdı. Lakin bunların cümlesi namussuzdur deyu diğer damat paşaları işaret buyurmuştur. Bادهu damat paşalar çıkıp Maliye ve Hazine-i Hassa Nazırları biraz meks ettikten sonra anlar dahi çıktılar. Bir aralık Maliye Nazırı ile Hasip Paşa huzuru hümayuna istenilip vardıklarında Zat-ı Şahane Hasip Paşa'ya Sen niçin geldin o dahi Efendimiz ferman buyurmuşsunuz dedikte Hayır ben seni istemedim. Maliyyeye dair sözümüz var. Hazine-i Hassa Nazırını istemiştin dedikten sonra sen dışarı git diyeceği sırada Hem sen muttasıl beni Maliye Nazırı et deyü içeri tezkire yazıyorsun. Liyakatsizliğini bilmiyormusun. Evvelki defaki nezaretinde hazinenin altını üstüne getirdin. Seni Maliye Nazırı edecek değilim deyu buyurmuş olduğundan güya Hasip Paşa Muhtar Paşa yerine yanlışlıkla çağrılmış zann olunduysa da hakikati halde tarafı şahanedan çağrılmış ve mahsusen bu sözler kendisine söylenmek üzere bu suret tasni' buyurulmuş olduğu bazı zevat-ı hakayık şinastan mesmudur”⁶³.

Abdülmecit, Adile Sultan'ın hatırına dayanamayıp Damat Mehmet Ali Paşa'yı bu kadar rezil etmesine rağmen Kaptan-ı Deryalığa iade etmiştir. Bu durum hem sefaretlerde hem de vekiller arasında hayrete sebep olmuştur.

Prens Konstantin ile Abdülaziz arasında pâdişâhın huzurunda bir görüşme olmuş ve görüşmeye Fuat Paşa tercümanlık etmiştir. Abdülaziz Efendi “*Efendimizin sayesinde sizinle görüştüğüm pek memnun oldum. Gerek size ve gerek efendimize teşekkürümü ifadan acizim*” diye cevap vermiştir. Daha sonra pâdişâh Abdülmecit, “*Biraderi nasıl buldun*” diye Fuat Paşa'ya sorduğunda “*Anlaşılacak kadar görüşülmedi bilemem*” cevabını vermesi üzerine “*Yok yok nasıl buldun, nasıl gördün*” diye tekrar sorunca, Fuat Paşa yine o yolda cevaplar vermiştir. Padişahın huzurunda veliahtını yüceltmek gibi faka basmamıştır. Daha sonra pâdişâh “*Ben biraderimden hoşnudum*” dediğinde “*Efendimizi hoşnut etmeyip de ne yapacak. O da bizim gibi bir bendenizdir. Fakat Osmanlı Devleti defterinin en başındadır. İşte bizimle farkı budur*” diye sözüne son vermiştir⁶⁴.

⁶³ Ahmet Cevdet; *Tezakir*, c. II, s. 57-58.

⁶⁴ Ahmet Cevdet; *Tezakir*, c. II, s. 77.

Yukarıda verilen örneklerde görüldüğü gibi Sultan Abdülmecit tamamen yönetim işini Bâb-ı âli'ye bırakmamış, Bâb-ı âli'ye yaptığı ziyaretlerde onları zor durumlara düşürerek üzerlerindeki baskıyı eksik etmek istememiştir. Bu durum padişahın Bâb-ı âli üzerinde baskı kurduğunu göstermektedir. Yine yukarıda verilen bir örnekte görüldüğü üzere, Abdülmecit'in Fuat Paşa ile diyalogunda Fuat Paşa Abdülmecit'in sorularına kaçamaklı cevaplar vermiş, hatta padişahın gönlünü hoş edecek cevaplar vermediği yeğlemiştir. Pâdişâhı kıracak sözlerden özellikle uzak durmuştur. Görüldüğü gibi pâdişâh Abdülmecit öyle idareyi ve otoriteyi Bâb-ı âli idarecilerine bırakmaya niyeti olmadığını göstermektedir.

3. Bâb-ı âli'deki İç Mücadele:

Tanzimat döneminde devlet ileri gelenleri arasında rekabetler incelemeye değer bir konudur. Önde gelen devlet adamları arasındaki siyasal rekabetler reformlara zarar vermiştir. Yüksek devlet görevlerini kapmak uğruna birbirleriyle çekişen bir çok kimse olmasına rağmen, esas itibarıyla yönetime beş adam egemen olmuştur. Reşit Paşa, Âli Paşa, Fuat Paşa ve Kıbrıslı Mehmet Paşa. Bu kişiler Osmanlılarda hiç bulunmayan siyasal partileri değil, denetim kurma kavgası veren dünya görüşleri ile çıkar gruplarını temsil ediyorlardı. Bu kişiler Batılılaşmaya olumlu yaklaşıyorlardı. Ne var ki, zamanla Batılılaşmacı devlet adamları arasında da ayrılık çıktı. Âli Paşa ile Fuat Paşa, Reşit Paşa'ya üstün gelmeye başladılar ve 1858'de Reşit Paşa'nın ölümünden sonra reform liderleri olarak rakipsiz kaldılar. 1861'e gelindiğinde ise, yeni bir pâdişâh tahta çıkışıyla, Osmanlı politikasının tek hakimi olmuşlardı⁶⁵.

Burada Tanzimat döneminin ileri gelen devlet adamlarından kısaca bahsetmekte fayda vardır.

Mustafa Reşit Paşa; Tanzimat döneminin önde gelen devlet adamları arasında birinci sırada yer alır. Paris ve Londra'da elçiliklerde bulundu. Gülhane Hatt-ı Hümayûnu ile Tanzimat devrini başlattı. İngiliz yanlısı politika izledi. Hatta her sadrazamlıktan indirilişinden sonra İngilizlerin desteği ile tekrar sadarete geldi.

⁶⁵ Davison, *a.g.e.*, c. I, s. 101.

Âli Paşa'nın yaptığı memuriyetler ona büyük tecrübe kazandırmıştı. Vücutça ufak tefek, zayıf ve naif olmasına rağmen otoriter ve ciddi idi. Laubalilikten hoşlanmazdı. Merasim ve etikete son derece dikkat ederdi. Bâb-ı âli'nin istiklalini gözetmeye önem verirdi. Dış siyasette Mustafa Reşit Paşa'dan ayrıldığı tek nokta Fransız siyasetine taraftar olması⁶⁶.

Kıbrıslı Mehmet Paşa valilikleri sayesinde imparatorluğun halini görmüş ve ıslahata lüzum olduğu kanaatine varmıştı. Avrupa'da tahsil gördüğü ve elçilik de yaptığı için Avrupa'nın durumunu da görmüştü. Karakteri itibarıyla sert idi. Devlet işlerinde gevşekliğe tahammülü yoktu. Devlet müesseselerinde disiplinli bir çalışma teminine ve rüşvet ve irtikabın kaldırılmasına lüzum görmekte idi⁶⁷.

Mütercim Mehmet Rüştü Paşa; otoriter bir kişi idi. Askerlik mesleğinden edindiği itiyat ile disiplinli çalışmayı severdi. Tenkit ediciliği dedikoduculuğa kadar giderdi. Âli ve Fuat Paşalar bile onun itirazlarından ve tenkitlerinden çekinirlerdi⁶⁸.

Mustafa Naili Paşa eski sadrazamlar okuluna mensuptu. Abdülmecit onu Mustafa Reşit ve Âli Paşalara karşı bir muvazene unsuru olarak kullanırdı.

Tanzimat'ın ilk yıllarında genellikle eski düzen yanlısı devlet adamları sadaret makamını işgal etmişlerdir. 1840'da Hüsrev Paşa'nın yerine Rauf Paşa sadrazam olmuş ve Rıza Paşa'nın grubu etkinliğini artırmıştır. Hatta bir aralık İzzet Mehmet Paşa'nın sadrazam oluşu eski düzen yanlılarını etkin hale getirmiştir. Fakat Tanzimatçılar İzzet Mehmet Paşa'nın eski zihniyete göre hareket etmesine müsaade etmemişlerdir⁶⁹. Ve kısa bir süre sonra sadareten azledilmesini sağlamışlardır.

1846'da Rauf Paşa'nın azliyle Mustafa Reşit Paşa sadarete geçmiştir. Azlin sebebi, Rauf Paşa'nın Tanzimatı bir türlü hazmedememesine mukabil, Mustafa Reşit Paşa'nın günden güne nüfuz ve itibarının artması ve iş başına gelmesinin artık bir zaruret halini almasıdır⁷⁰.

Reşit Paşa'nın karşısında Damat Sait Paşa, Rıza Paşa, Damat Mehmet Ali Paşa ve Damat Fethi Paşa gibi ikbal mevkilerinin ve devlet işlerinin kendilerine

⁶⁶ Karal; *a.g.e.*, c. VI, s. 111.

⁶⁷ Karal; *a.g.e.*, c. VI, s. 113.

⁶⁸ Karal; *a.g.e.*, c. VI, s. 114.

⁶⁹ Fatma Âliye; *a.g.e.*, s. 57. ; Ahmet Cevdet; *Tezâkir*, c. I, s. 9.

⁷⁰ Danişment; *a.g.e.*, c. IV, s. 136.

kalması için ve Reşit Paşa'yı düşürmek için amansız düşmanlar bulunuyordu. Bunların arkadaşları ve onlara tabi olanlar da yardımcı olmaktadır⁷¹.

Kaptan-ı Derya olan Damat Mehmet Ali Paşa ile Reşit Paşa düşünce açısından taban tabana zıt idiler. Daima birbirlerinin aleyhinde bulunurlardı. Reşit Paşa rakibi ile uğraşmaktan geri durmaz, dediğinde ısrarcı olurdu. Bu durum iki devlet adamı arasındaki kin ve düşmanlığın günden güne büyümesine neden olmuştur⁷².

Sadrazam olan Damat Mehmet Ali Paşa rakiplerini padişahı uzaklaştırmayı kendi menfaatine uygun gördüğünden Mustafa Reşit Paşa ve Âli Paşa'yı İstanbul'dan uzaklaştırmak istemiştir⁷³.

Damat Mehmet Ali Paşa sadrazam olduğunda Şeyhülislam Arif Efendi tebrik için Mehmet Ali Paşa'nın sarayına gitmiştir. Ancak Mehmet Ali Paşa adamları ile sohbette iken şeyhülislamı iyice bekletmiştir. Olay ikisinin arasının açılmasına neden olmuş ve bu durum Mustafa Reşit Paşa'nın işine gelmiş idi. Zaten Mustafa Reşit Paşa, Damat Mehmet Ali Paşa'nın aleyhinde olacak adam aramakta idi⁷⁴.

1853 Kırım Savaşı sırasında devlet erkanı arasındaki savaş ileri boyutlara varmıştı. Reşit Paşa, Damat Mehmet Ali Paşa'dan intikam almak istiyordu. Ancak bu işi doğrudan kendisi yapmak istemediği için bir aracı aramaktaydı. Bu esnada Kıbrıslı Mehmet Paşa "*Ben sadrazam olsam Mehmet Ali Paşa'yı kimseye sormadan nefy eder ve ba'dehu pâdişâha arz eyler idim*" demiştir. Bunun üzerine 1853 senesi içinde Mustafa Reşit Paşa Kıbrıslı Mehmet Paşa'yı sadrazam ilan ettirdi. Bu arada Arabistan ordusuna komutan tayin edilen Mehmet Rüştü Paşa buraya gitmek istemiyordu. Kıbrıslı Mehmet Paşa, Mehmet Rüştü Paşa görevine gitmediği takdirde onu nefy ettirmek istiyordu. Mustafa Reşit Paşa'nın, Kıbrıslı Mehmet Paşa'dan istediği ise Damat Mehmet Ali Paşa'nın nefy ettirilmesi idi. Fakat Kıbrıslı Mehmet Paşa sadrazam olduktan sonra bu makama yerleşmek istediği için Mustafa Reşit Paşa'nın isteklerini yerine getirmek istemedi. Mustafa Reşit Paşa bu durum üzenine onu azlettirmek istese de kendisi sadaret makamına getirdiği için bunu ilk anda

⁷¹ Fatma Âliye; *a.g.e.*, s. 58.

⁷² Ahmet Cevdet; *Tezakir*, c. I, s. 13.

⁷³ İnal; *Son Sadrazamlar*, c. I, s. 9.

⁷⁴ Ahmet Cevdet; *Tezakir*, c. IV, s. 66-67.

başaramadı. Fakat bu arada onun hasımlarını çoğaltarak sadareten indirilmesine neden olarak kendisi dördüncü defa sadarete geçti⁷⁵.

Hâriciye Nazırı Âli Paşa ve Dâhiliye Nâzırı makamında bulunan Sadrazam müsteşarı Fuat Paşa politikada Reşit Paşa'nın iki eli hükmünde idi. Ve her biri ona halef olabilecek birer mahir diplomat idiler⁷⁶.

Reşit Paşa ve ekibinin amacı eğitim ve öğretimi Avrupa tarzında yapmaktı. Fakat eski sadrazamlar ekolüne mensup devlet adamları buna düşmanca bakmakta idiler. 1847 yılında eski sadrazam ekolünün mensupları Sait Paşa'nın önderliğinde bir araya gelip, Reşit Paşa'nın sadareten azledilmesini ve yerine Sarım Paşa'nın getirilmesini sağladılar. Ve egemenlik önderleri Sait Paşa'nın eline geçti. Sait Paşa'nın temel amacı; Reşit Paşa'nın önderliğindeki Âli Paşa ve Fuat Paşa gibi Tanzimatçı devlet adamlarını dağıtıp, hepsini azledip sürgün ettikten sonra idam etmektir. Fakat Sadrazam bulunan Mustafa Sarım Paşa bu kadar ileri gidilmesine razı olmadığı için Damat Sait Paşa hedeflerine ulaşamadı. Bu dönemde eski düşünce taraftarları büyük bir güç ve otorite kazandılar. Ancak bu durum fazla uzun sürmemiş Reşit Paşa ve adamları tekrar yönetimde söz sahibi olmaya başlamışlardır.

Rıza Paşa ve adamları çok zengin bir hayat yaşamışlarsa da, dış politikanın iyi idaresinden aciz olduklarından o yönde bir başarı gösterememişlerdir. Rüşvet ve irtikap söylentileri dolaşmaya başlamıştır. Bu yüzden Rıza Paşa ve ekibi gözden düşmüş, akabinde Reşit Paşa ve adamlarını yönetime geçmiştir⁷⁷.

Mustafa Reşit Paşa ve ekibi ile Damat Paşalar arasındaki mücadelenin çığırından çıkması devlet işlerinin aksamasına neden oluyordu. Bunun için pâdişâh artık yönetime Âli ve Fuat Paşaları getirmeye başlamıştır.

1852 yılında Mustafa Reşit Paşa azledilince yerine Âli Paşa sadrazam oldu. Âli Paşa sadrazam olunca Bâb-ı âli'de merasim icrâ olunduktan sonra Reşit Paşa'nın Balta limanındaki yalısına gitti. Ümit etmediği bu gelişten pek ziyade memnun olan paşa, sadrazamı merdiven başında karşıladı. Âli Paşa, velinimetinin eteğini öpmeğe davranmak suretiyle nimetşinaslık gösterdi⁷⁸.

⁷⁵ Ahmet Cevdet; *Tezakir*, c. I, s. 25-26.

⁷⁶ Ahmet Cevdet; *Tezakir*, c. I, s. 14.

⁷⁷ Fatma Âliye; *a.g.e.*, s. 58. ; Ahmet Cevdet; *Tezakir*, c. I, s. 10.

⁷⁸ İnal; *Son Sadrazamlar*, c. I, s. 7-8.

Reşit Paşa ile Âli ve Fuat Paşalar arasında çeşitli politikalarından dolayı düşmanlık oluşmuştu. Reşit Paşa Şeyhülislam Arif Efendi'ye teveccüh gösteriyordu. Ancak buna mukabil Arif Efendi Âli Paşa ile işbirliği yapıyordu. Fakat Reşit Paşa Arif Efendi'yi tekrar yanına çekmeyi başardı. Bu seferde Âli Paşa ile arasında sorunlar çıkmaya başladı⁷⁹.

Âli Paşa, Paris Kongresindeki vazifesini bitirdikten sonra İstanbul'a döndü. Kongredeki yaptıklarını tenkit mahiyetinde Mustafa Reşit Paşa'nın, padişaha takdim ettiği layiha, Âli Paşa'yı müteessir etmiştir⁸⁰.

Mustafa Reşit Paşa ve Damat Paşalar arasındaki mücadeleler devam ederken Âli ve Fuat Paşalar bu mücadelelere karışmamışlardır. Mustafa Reşit Paşa İngiliz yanlısı politika izlerken onlar da tam tersine Fransız yanlısı politika izlemeye başladılar⁸¹.

Mustafa Reşit Paşa'nın Damat Paşalarla arasındaki bu mücadele artık çok can sıkıcı hale gelmişti. Bu durum Âli ve Fuat Paşaların, hocaları Mustafa Reşit Paşa'yı bu mücadelesinde yalnız bırakmalarına sebep olmuştur. Bu Mustafa Reşit Paşa için tahmin edilenin ötesinde bir haldi.

Âli Paşa her ne kadar efendisi olan Reşit Paşa'ya görünüşte hürmet ve riayette kusur etmiyorsa da, rekabet ve hırs gayreti bu değişiklik münasebetiyle iç halini başkalaştırdı. Fuat Paşa da, heyet-i vükelâ da bulunduğundan Âli Paşa ile birlikte olup, Serasker Rüştü Paşa da onlarla birleşerek üçü hep beraber Reşit Paşa aleyhine döndüler. Âli Paşa ile Fuat Paşa'nın mensupları yani adamları, Reşit Paşa takımından sayıldıkları halde, onlarda Reşit Paşa takımından ayrıldılar. Böyle bir vaziyet, Reşit Paşa için çok kötü idi.

Kendisinin yetiştirdiği ve sağ kolu gibi saydığı, kendisine sırdaş edindiği, siyasetteki ustalığından, tecrübe ve melekesinden istifade ettirdiği, birini kendi eli ile vezir, diğerini de rütbe-i bâlâ'ya çıkardığı, bu iki sevgili ve kıymetli talebelerinin ona öyle sırt dönmüş olmaları gücüne gitmeyecek gibi bir şey değildi⁸².

⁷⁹ Ahmet Cevdet; *Tezâkir*, c. I, s. 85-86.

⁸⁰ İnal; *Son Sadrazamlar*, c. I, s. 15.

⁸¹ Ahmet Cevdet; *Tezâkir*, c. II, s. 24.

⁸² Ahmet Cevdet; *Tezâkir*, IV, s. 62. ; Fatma Âliye; *a.g.e.* s. 106-107.; İnal; *Son Sadrazamlar*, c. I, s. 7-8.

Rüştü Paşa ile Âli Paşa arasındaki işbirliği Mustafa Reşit Paşa'yı ziyadesiyle rahatsız etmiş bunun üzerine Mustafa Reşit Paşa karşı politika geliştirerek Mehmet Rüştü Paşa'yı Seraskerlik'ten azlettirmiş ve yerine Kamil Paşa'yı Seraskerliğe getirmiştir. Halbuki Seraskerlik işinin Sadaretin nüfuzu altında bulunması pâdişâhın da istemediği bir olay olduğu için kısa bir süre sonra Kamil Paşa Seraskerlikten azledilmiş ve Seraskerlik makamına tekrar Mehmet Rüştü Paşa geçmiştir. Bu suretle heyet-i vükelâda Reşit Paşa'nın muhalifleri çoğaldı. Mustafa Reşit Paşa bir aralık makamı sadarete getirmiş olduğu Giritli Mustafa Naili Paşa'ya gücenmiş, Giritli Mustafa Paşa'da Mustafa Reşit Paşa'nın muhalifleri ile işbirliği yapmıştır⁸³.

Giritli Mustafa Naili Paşa'nın "*Sen bana sadaret ettirmiyorsun*" demesi, Mustafa Reşit Paşa gibi büyük bir devlet adamı varken Mustafa Naili Paşa'nın sadrazamlıkta etkisinin olamayacağını göstermektedir⁸⁴.

Reşit Paşa oğlu ve padişâhın damadı Ali Galip Paşa'yı Hâriciye Nezâretine getirmek suretiyle Hâriciye Nezâreti'nin işlerinin ağırlığını kendisi üzerine almış ve Âli ve Fuat Paşa bu işe layık olduğu halde bu işe getirilmemiştir⁸⁵.

Mustafa Reşit Paşa, devlet otoritesi üzerinde etkin bir kişi idi. Fakat, rakiplerine karşı mücadele ederken işe ehil olmayan bir takım adamları işbaşına getirmiş, fakat bu siyaseti devlet üzerinde kat kat haysiyet kazanmış iken her sadareten indirildiğinde hem gücünden hem itibarından bir şeyler kaybetmiştir⁸⁶.

Bütün bu olaylar Reşit Paşa'nın itibarının düşmesine neden olmuş ve devlet madden ve manen Âli ve Fuat Paşaların elinde kalmıştır. Fakat bunların da kendileri arasında bir sıralama yapmak gerekirse Âli Paşa birinci, Fuat Paşa'da ikinci sırada yer alır⁸⁷.

Mustafa Reşit Paşa öldükten sonra sadaret tevcihi bir iki gün ertelenmişti. Ardından Âli Paşa sadrazam, Fuat Paşa Hâriciye Nâzırı ve Kıbrıslı Mehmet Paşa'da Tanzimat Meclisi'nin reisi olmuştu⁸⁸.

⁸³ Ahmet Cevdet; *Tezakir*, c. II, s. 25-26. ; İnal; *Son Sadrazamlar*, c. I, s. 16-17.

⁸⁴ İnal; *Son Sadrazamlar*, c. I, s. 76.

⁸⁵ Ahmet Cevdet; *Tezakir*, c. II, s. 22.

⁸⁶ Ahmet Cevdet; *Tezakir*, c. II, s. 30-31.

⁸⁷ Ahmet Cevdet; *Tezakir*, c. II, s. 31.

⁸⁸ Ahmet Cevdet; *Tezakir*, c. II, s. 41.

Âli Paşa'nın uzak görüşlülüğü hocası kadar keskin olduğu halde ağır hareket ederdi. Fazla ihtiyatlı, cesaretli ve yıkıcılık gücü az, doğru yoldan ayrılmaya karakteri müsait değildi. Mutedil ve muhafazakar eğilimli idi. Devletin temelini sarsacak ve alışılmış usulleri geniş ölçüde değiştirecek işler yapmaktan çekinirdi. Bu akıllı ve ılımlı tutumundan dolayı devlete sağladığı faydalar inkar edilmezse de işlerindeki hizmetleri Reşit Paşa derecesine varamamış, fakat diplomatlıkta ondan daha ileri olduğuna ve Bâb-ı Âli'nin dış politikasını en yüksek noktasına çıkardığına, bilenler ağız birliği etmişlerdir⁸⁹.

Padişahlar devlet adamlarının birbirinden kopuk olmasını sevmedikleri gibi işbirliği yapmalarına da razı olmamışlardır. Abdülmecit devri sadrazamlarından Âli Paşa ile Serasker Mütercim Rüştü Paşa arasındaki sağlam bir dostluk ve işbirliği bulunduğu padişaha haber verilmişti. Âli Paşa, seraskerin sabah erkenden saraya çağrıldığını öğrenince görevden alınmasına Rüştü Paşa'nın gammazlığının sebep olduğuna hükmeder. Ve ikisi arasındaki dostluk ve işbirliği ömürlerinin sonuna kadar düşmanlığa dönüşür⁹⁰.

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşıldığı üzere, Tanzimat devlet adamları yaptıkları mücadelede birbirlerini alt etme yoluna gitmişlerdir. İlk zamanlar yönetime eski düşünce yanlısı devlet adamları gelirken daha sonra Mustafa Reşit Paşa ekibi ön plana çıkmış ve yönetimi ele geçirmiştir. Ancak Mustafa Reşit Paşa bu fırsatı iyi değerlendirememiş ve Damat Paşalarla sık sık gereksiz polemiklere girmiştir. Bu durum aynı zamanda kendisinin de sonunu hazırlamıştır. Çünkü Mustafa Reşit Paşa'nın Damat Paşalarla mücadelesine Âli ve Fuat Paşalar iştirak etmemişler, Mustafa Reşit Paşa'yı bu mücadelesinde yalnız bırakmışlardır. Fakat bu durum Tanzimatçı devlet adamları arasındaki uçurumu daha da derinleştirmiştir.

⁸⁹ Abdurrahman Şeref; *Tarih Musahabeleri*, s. 110-111.

⁹⁰ Mehmet Memduh; *a.g.e.*, c. I, s. 34-35. s

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ABDÜLAZİZ DÖNEMİ

A. ABDÜLAZİZ'İN YETİŞME TARZI, KİŞİLİĞİ VE TAHTA ÇIKIŞI:

II. Mahmut'un oğlu ve Abdülmecit'in kardeşi olan Sultan Abdülaziz'in annesi Pertevniyal Valide Sultan'dır. Abdülmecit'in taklitçiliğe varan aşırı yenilik düşkünlüğünden huzursuz olanlar, onu müstakbel bir Yavuz gibi görmekte ve saltanata geçmesini beklemekte idiler. Abdülmecit'in son yıllardaki sefahatinden ve israfından memnun olmayan yenilik taraftarları bile Abdülaziz'in kardeşinin ölümü üzerine tahta çıkışını memnuniyetle karşıladılar. Avrupa adetlerinden hoşlanmayan Abdülaziz'e, Avrupa taklitçiliğinden uzak duracak ve imparatorluğu kurtaracak yegane kişi gözüyle bakılıyordu¹.

Abdülmecit'in kurdurduğu saray orkestra ve bandolarını kaldırarak yerine Türk mûsikisi saz takımını koydurması, pek çok Türk bestekâr ve hânendeyi koruması, opera ve tiyatro yerine orta oyunu seyretmesi, milli kültürü ihya edeceği konusundaki ümitleri kuvvetlendirmişti. Abdülmecit'in tersine, Abdülaziz'in basit bir Müslüman eğitimi aldığı, kardeşinin tersine güçlü, yakışıklı ve sağlıklı olduğu, güreşten ve avdan hoşlandığıydı².

Fakat Avrupa'ya gidip geldikten sonra onun bu yönünün de değiştiği görülmektedir. Avrupa'da gördüğü servet ve refahın nasıl elde edildiğine bakılmaksızın sadece dış görünüşünün cazibesine kapılan Abdülaziz, onları taklide özendi. Bir yandan Avrupa'daki emsallerini aratmayacak saraylar ve köşkler yaptırırken diğer yandan da sarayda tekrar orkestra ve bando takımı kurdurdu, ordu bandolarını çoğalttı³.

Abdülaziz'in çocukluğu sarayda kadınlar ve harem ağaları arasında geçmişti. Velihtlığı sırasında kafes hayatı yaşamaya mecbur edilmemişti. Bununla beraber

¹ Küçük; "Abdülaziz", *TDVİA*, c. I, İstanbul 1988, s. 179. ; Ahmet Cevdet; *Tezâkir*, c. II, s. 143. ; Davison; *a.g.e.*, c. I, s. 123.

² Küçük; "Abdülaziz", *TDVİA*, c. I, s. 183-184. ; Davison; *a.g.e.*, c. I, s. 123-124.

³ Küçük; "Abdülaziz", *TDVİA*, c. I, s. 183-184

sıkı bir nezaret altında bulundurulmuştu. Eğitimi ile ciddi bir şekilde meşgul olunmamıştı. O da kendisini tabii meyillerine terk ederek yaşamıştı⁴.

Eski sultan Abdülmecit'i yeni sultan Abdülaziz ile kısaca kıyaslamak gerekirse; Abdülmecit ılımlı⁵ ve iyi niyetli bir hükümdardı. Şahsen reform hareketine eğilimliydi. Biraz Fransızca bilirdi. Sülalesinde bir Batı dilini kullanan ilk hükümdardı; Paris gazetelerini okurdu ve sarayında bir çok Avrupa adetlerini benimsemişti. Halefi Abdülaziz ise; farklı mizaçta bir adamdı. Kaprisli, sert, inatçı ve çabuk öfkelenir bir kimse olduğundan, çok geçmeden, çalışmalarını engellediği gerekçesiyle, tahta çıktığı zaman reformlara devam edileceğini söylemesine rağmen reformcularla bozuştı ve dengeleri değiştirmeye çalıştı. Ancak Âli Paşa'nın ölümüne kadar bunda başarılı olamadı⁶. Mahmut Celalettin Paşa; *"Sultan Abdülaziz'in iyi niyetli, yerinde ve doğru düşünme tekniklerine sahip olduğu veliahtlık günlerinde duyulmuştu. Bu nitelikler tahta çıkmasından hemen sonra saray savurganlıklarına son vermesiyle bu konuda temiz ve namuslu bir insana yaraşır icraat yolunda kullanılınca, devlet bünyesinde kendine has işleyişi bakımından yepyeni bir değişiklik husule geldi"*⁷ diyordu.

Abdülmecit ölünce, sadrazam Kıbrıslı Mehmet Paşa, eski sadrazam ve Kaptan-ı Derya Damat Mehmet Ali Paşa ve Serasker Rıza Paşa hemen II. Mahmut'un oğlu veliaht Abdülaziz Efendi'nin dairesine giderek taht sırasının kendilerine geçtiğini bildirdiler. Biat töreninin bir an önce yapılması gerektiği sadrazam tarafından ifade edilerek bu konuda izin istendi⁸. Damat Mehmet Ali Paşa Abdülmecit'in ölümünden sonra herkesten önce Abdülaziz'in dairesine giderek saltanata buyur etmiştir. Bundaki amacı; kendisinin önceden şehzade Murat yanlısı olduğunu unutturmak istemesidir⁹.

Devlet adamları ile sarayın büyük memurlarından bazıları, sert tabiatlı olduğundan Abdülaziz'in yerine şehzade Murat Efendi'nin tahta geçmesini

⁴ Karal; *a.g.e*, c. VII, s. 113.

⁵ Davison; *a.g.e*, c. I, s. 123.

⁶ Lewis; *a.g.e*, s. 120.

⁷ Mahmut Celalettin Paşa; *Mirât-ı Hakikat*, Dersaadet c. I, 1326, s. 24.

⁸ Mehmet Memduh; *a.g.e*, c. I, s. 39.

⁹ Ahmet Cevdet; *Tezâkir*, c. II, s. 139.

istiyorlardı. Bu yolda ortaya atılmış olan şayialar, Abdülmecit'in ölümünden sonra biat merasimine kadar sürdü¹⁰.

Abdülaziz de bu şayialardan haberdar olduğu için endişeli idi. Biat ile beraber bu şayialar son buldu. Halkın büyük ekseriyeti, buhranlı anlarda durumun düzelmesini devlet makamında veyahut devlet kapısındaki değişmelerden beklemeye alışmış bulunduğundan Abdülaziz'in padişahlığını sevinçle karşıladı. Bu sevinç boşuna çıkmadı. Abdülaziz, tahta çıkar çıkmaz hükümeti yerinde bıraktı¹¹.

Sultan Abdülaziz, Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Paşa'ya hitaben yazdığı Hattı Hümayun'da “ *tebaanın istisnasız olarak refahını sağlamak maksadıyla çıkarılmış olan kamunları teyit ettiğini, tasarruflara riayet edilerek maliyenin düzene konulacağını, ordu ve donanmaya önem verileceğini; dost ve müttefik devletlerle dostluk iktizasından olan münasebetlerin devam ettirileceğini ve antlaşmalara saygı gösterileceğini*” ifade etti¹². Abdülaziz; başlangıçta Hatt-ı Hümayûnlara benzer fermanlarla ıslahata devam edileceğini teyit etmişse de yine müspet bir netice hasıl olmamıştır. Bilakis, kısa bir müddet sonra Abdülaziz keyfi hareket ve istibdat yönetimine devam etmiştir¹³.

B. ABDÜLAZİZ'İN PADİŞAHLIK HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ:

Resmi biat merasiminin yapılmasından sonra yeni pâdişâh Abdülaziz Dolmabahçe sarayına giderek biraderlerine ve şehzadelerine hitaben “*Size bir vechile sıkıntı çektirmem. Pederinizin zamanında ben nasıl gezdimse siz de öylece padişah zadelige yakışacak surette gzmelisiniz. Cuma günleri istediğiniz camiye gidip namaz kılınız. Sair günler okuyup yazınız*” dedikten sonra hepsinin büyüğü olan Murat Efendi'ye hitaben “ *Benden sonra bu tahta sen geçeceksin. Çalışıp kesb-i terbiye ve malumat etmelisin*” diye hitapta bulunmuştur¹⁴.

¹⁰ Karal; *a.g.e.*, c. VII, s. 2. ; Ahmet Cevdet; *Tezakir*, c. II, s. 134. ; Davison, *a.g.e.*, c. I, s. 123.

¹¹ Mehmet Memduh; *a.g.e.*, c. I, s. 103. ; Karal; *a.g.e.*, c. VII, s. 2. ; Ahmet Lütfi, *Tarih-i Lütfi*, c. X, Ankara 1988, s. 27.

¹² Karal; *a.g.e.*, c. VII, s. 2. ; Mehmet Memduh; *a.g.e.*, c. I, s. 41.

¹³ Turhan; *a.g.e.*, s. 169. ; Davison; *a.g.e.*, c. I, s. 124.

¹⁴ Ahmet Cevdet; *Tezakir*, c. II, s. 146.

Abdülaziz'in padişahlık anlayışında, mizaç ve karakterinin büyük tesiri bulunduğuna şüphe yoktur. Bununla beraber, devrinin şartları da bu anlayışın gelişmesinde ve değişimler göstermesinde rol oynamıştır. Fransız ihtilalinin ortaya attığı İnsan Hakları Beyannamesi ile Avrupa'da, hükümdarlarda kendilerine yüzyıllarca izafe edilmiş olan Tanrısal hüviyetlerinden sıyrılıp insanlaşmaya başlamışlardı. Temsil ettikleri devlet otoritesi bu sebeple, kutsal karakterini kaybetmiş milli bir karakter iktisap etmişti. Bu değişimin Osmanlı Devleti'nde de tesirlerinin görülmesi normaldi¹⁵.

Abdülaziz hattı hümayunlarında "Arzu-yu Şahane" tabirini sık sık kullanmaktadır. Bu da gösteriyor ki hükümdarlığını mutlak hükümdarlık manasında anlamaktadır. Zaten karakteri de böyle bir anlayışa sahip olmasına yardım etmekte idi. Karakter itibariyle, otoriter ve hatta istibdatçı idi. Tanzimat öncesi devirde revaçta bulunan "padişahın rey ve kararında müstakil olması saltanat şartlarından" düsturuna tam manasıyla inanmakta idi. Saray muhiti de onu bu inanç istikametinde sürüklüyordu. Saraydaki mabeynciler ve musahiplerde; onlar da mevkilerini muhafaza edebilmek için, Abdülaziz'in temayüllerine göre fikir beyan etmeyi kaide kabul etmişlerdi. Bu suretle sarayın atmosferi mutlakıyetçi bir hükümdarlık anlayışına kuvvetli bir destek vazifesi görmekte idi¹⁶. Ancak Abdülaziz'in saltanatını tam olarak sürdürebilmesi için şartların oluşması gerekiyordu. Şartlar da ancak Âli ve Fuat Paşaların ölümünden sonra yönetimde egemen olan Mahmut Nedim Paşa'nın sadrazamlığı zamanında oluşacaktır.

Ülkenin gittikçe artan iktisadi güçlükleri, yumuşak başlı Sultan Abdülmecit'in yerine daha despot Abdülaziz'in geçmesi ile 1860'larda öyle bir yeni evre başladı ki artık Batılılaştırıcı reformların kabul veya reddedilip edilmemesi değil, fakat devletin otokratik iktidarının sınırlanıp sınırlanmaması – ve nasıl sınırlanacağı – tartışılıyordu¹⁷.

Sarayın bu mutlakıyetçi tesirini bir dereceye kadar Bâb-ı âli engelleyebilirdi. Fakat bu müessese de, hukuki garantiden mahrumdu. Gülhane Hattı Hümayunu, sadrazamlarında fert olarak şahsi emniyetlerini sağlamış fakat memuriyetleri

¹⁵ Karal; *a.g.e.*, c. VII, s. 115.

¹⁶ Karal; *a.g.e.*, c. VII, s. 116.

¹⁷ Lewis; *a.g.e.*, s. 135.

hakkında bir kanun koymamıştı. Padişah dilediği anda sadrazamı yerinden atabilirdi. Şu halde sadrazamın yerinde kalabilmesi için padişahın teveccühünü kazanması ve koruması şarttı. Bununla beraber Abdülaziz, tahta çıktığı andan itibaren ülke kamuoyu ile Avrupa kamuoyu nezdinde şöhreti olan vezirleri sadrazamlık mevkiine getirmeye gayret etmiş ve onların gösterdikleri yolda padişahlık yapmaya razı olmuştu. Âli, Fuat, Mithat ve Rüştü paşalar bu iradeye karşı Bâb-ı âli'nin istiklalini korumak için gayret sarf ettiler. Fakat 1871'de Âli Paşa'nın ölümünden sonra, istibdatçı zihniyete uygun bir idare geliştirmekte tereddüt etmedi¹⁸.

Sadrazamların sık sık değiştirilmesine sebep, tayinlerinde ve azillerinde hukuki engeller bulunmaması idi. Bir sadrazamın mevkiinde uzun müddet kalabilmesi, padişaktan başka, saray halkını, heyeti vükeladaki arkadaşlarını, İstanbul'daki yabancı elçileri hareketleriyle memnun bırakması ile kabildi. Fakat buna da imkan yoktu¹⁹. Ayrıca sadaret değişikliklerinde padişahın denge politikasının da etkisinin olduğunu daha önceki bölümde bir başlık halinde verdiğimiz için burada tekrar etme lüzumunu görmüyoruz.

C. SARAY VE BÂB-I ÂLİ ARASINDAKİ SİYASİ MÜCADELE:

1. Abdülaziz'in Tahta Çıkışından Âli Paşa'nın Ölümüne Kadar:

Abdülaziz devri iki döneme ayrılabilir. Tahta çıkmasından 1871'de Âli Paşa'nın ölümüne kadar olan birinci dönemde yönetim Âli ve Fuat Paşaların elinde kaldı. Birinci dönem, Tanzimat ve Islahatın devamı, yeni bazı müesseseler kurulması ve oldukça başarılı bir dış politika uygulamasıyla geçti. Âli Paşa'nın vefatından padişahın tahttan indirildiği 1876'ya kadar devam eden ikinci dönemde idarede daha çok Mahmut Nedim ve Mithat Paşalar söz sahibi oldular²⁰. Abdülaziz'in bu ikinci döneminde ülkede kaos ortamı hakim oldu.

Daha önceki dönemlerde olduğu gibi Sultan Abdülaziz devrinde de Nazırlar ve yüksek memurlar, görünüş olarak sadrazama karşı sorumlu idiler. Fakat gerçekte

¹⁸ Karal; *a.g.e*, c. VII, s. 117.

¹⁹ Karal; *a.g.e*, c. VII, s. 122-342.

²⁰ Küçük; "Abdülaziz", *TDVİA*, c. I, s. 180. ; Öztuna; *a.g.e*, s. 92.

pâdişâhın iradesiyle her an mevkilerinden uzaklaştırılabilirdi. Pâdişâhın yalnız sadrazamı değiştirdiği ve nazırları yerinde bıraktığı gibi, nazırlardan bir kısmını değiştirip sadrazamı yerinde bıraktığı da olurdu. Her iş padişahta bittiği için sadrazam; kendisine taraftar olabilecek kimseleri Meclis-i Vükela'ya sokmaya çalışırdı. Sadrazamın muhalifi nazırlar da, padişaha yaklaşıp kendileriyle işbirliği yapacak birini sadrazam yaptırmak için çalışırlardı. Bu sebeple, Meclis-i Has çoğu kere birbirini sevmeyen, birbirlerine güveni olmayan devlet adamlarının bulunduğu bir entrika yeri idi. Bu hal, devlet işlerinin olumlu yönde yürütülmesine ciddi bir engel teşkil ederdi. Bununla beraber sadaret makamı kuvvetli bir şahsiyet tarafından işgal edildiği hallerde, "Meclis-i Has"da disiplin temin edilmekte idi.

Abdülaziz devrinde Âli Paşa'nın sadrazamlığında Bâb-ı âli ile saray münasebetleri kesin bir şekilde ayarlanmıştı. "Meclis-i Has"a mensup nazır ve yüksek memurlardan hiçbiri, pâdişâh tarafından davet olsa bile, sadrazam Âli Paşa'ya haber vermeden saraya gidemezlerdi. Maliye Nazırı Şirvanizade Rüştü Paşa, bir gün böyle bir davete icabet ettiği için Âli Paşa bunu mesele yaparak istifa etmeye bile teşebbüs etmişti. Meclis-i Has'da padişahın keyfi idaresine karşı, Bâb-ı âli'nin istiklalini korumak için, kuvvetli şahsiyetler tarafından grup da teşkil edildiği olurdu. Fuat Paşa birinci sadareti esnasında, Abdülaziz'in müdahalelerine karşı koymak için Âli, Rüştü ve Yusuf Kamil Paşalarla anlaşmıştı²¹.

Sultan Abdülaziz tatil günleri dışında günlük elbiselerini giymez, kürkle oturmuş. Mabeyn görevlilerinin anlattıklarına göre; Âli Paşa'yı bir gün o kıyafetle kabul etmek isteyince Âli Paşa'nın odaya girmesiyle çıkması bir olmuş. Yol gösteren görevliye Efendimiz dinleniyorlarmış niçin rahatsız ettik diye başına kakarak doğru bakanlar odasına dönmüş ve pâdişâhın nereye gittiğini sorması üzerine durumu anlatmışlar, gülümseyerek elbisesini isteyerek giyindikten sonra sadrazamı kabul etmiş²². Görüldüğü gibi sadrazam Âli Paşa protokol kurallarına çok dikkat eden bir kişidir.

Sultan Abdülaziz, küçük devlet işleriyle o kadar uğraşmadığından sadrazamın gayet saygılı davranışlarla bin dereden su getirerek ve ellerini ovuşturarak ileri

²¹ Karal; *a.g.e.*, c. VII, s. 126-143. ; Abdurrahman Şeref; *Tarih Musahabeleri*, s. 90-91. ; Kemal Beydilli; "Âli Paşa", *TDVİA*, c. II, İstanbul 1989, s. 426.

²² Abdurrahman Şeref; *Tarih Musahabeleri*, s. 92.; İnal; *a.g.e.*, c. I, s. 50.

sürdüğü karşı sözlerine katlanır, fakat fazla hiddetli olduğundan Âli Paşa ipi koparmamak için tedbirli hareket etmeye mecbur kalırdı. Büyük kardeşinin kılı kırk yaran ince nezaketiyle Abdülaziz'in gösterişli hiddeti tezat teşkil ederdi. İşte Âli Paşa için bir taraftan bu inceliğe dikkat etmek ve diğer taraftan Bâb-ı âli'nin bağımsızlığını korumaya özen göstermek gerekiyordu. Bununla beraber Âli Paşa'nın ölümünü pâdişâhın üzerinden büyük bir yük kalkmış gibi düşünenler olmuştur²³. Pâdişâh üzerindeki büyük etkisi ile eğer istese idi Sultan Abdülaziz Han'ın inandırarak ılımlı bir meşrutiyet idaresi kurmayı başarabileceğini sananlar vardır. Amma böyle bir isteğe hiçbir zaman yanaşmamıştır.

İngiltere'nin azledilmiş İstanbul sefiri Sir Henry Eliot yayınladığı bir makalede diyor ki: "Hükümeti Osmaniye, Âli ve Fuat Paşalar gibi iki muktedir zatın elinde olup bunlar, ittifak halinde hareket ederek Abdülaziz üzerine nüfuz kazanmışlar ve her ne kadar Abdülaziz, onların hükmü altından kurtulmaya çalışmış ise de Âli ve Fuat, kendilerine rekabet edecek ve Abdülaziz'in bu arzusunu harekete geçirmeye vasıta olabilecek kimselerin meydan almalarına fırsat vermeyerek oluşturmuş oldukları kuvvet ve nüfuzu ömürlerinin sonuna kadar muhafaza etmişler idi"²⁴.

Sultan Abdülaziz, bir gün bir meseleden dolayı Âli Paşa'ya canı sıkılarak kendi kendine "*Allah şu ademi başımdan kaldırsın*" diye söylenir. Baş mabeyinci Hasan Bey "*Efendimiz, niçin üzülüyorsunuz? Azledersiniz, başınızdan kalkar*" demesiyle padişah hiddetlenip "*Çık dışarı! Ben, onu azletmeyi senin kadar bilmiyor muyum? Azil edipte Avrupa tarafından bu kadar tanınmış bir adamın yerine kimi getireceğim*" diye takdir ettiği, bununla beraber paşanın vefatından memnun olduğu söylenmektedir²⁵.

Yusuf Kamil Paşa da Âli ve Fuat Paşalar gibi, Bâb-ı âli'nin saray karşısında istiklalinin muhafaza edilmesine ve amme menfaatinin şahsi menfaate üstün tutulması gerektiğine inanıyordu: "*Bu istibdat idaresi devam ettikçe, diğer taraftan da her fert şahsi menfaati umumi menfaate tercih eyledikçe, bir gün şu tesbih gibi*

²³ Abdurrahman Şeref; *Tarih Musahabeleri*, s. 92-107-108.; İnal; *a.g.e*, c. I, s. 49.

²⁴ İnal; *a.g.e*, c. I, s. 28.

²⁵ İnal; *a.g.e*, c. I, s. 27.

perişan olacağı” sözü de bu kanaatinin ifadesidir. Sadrazamlık müddeti pek kısa sürdüğü için bu mevkide devlete hizmeti fazla dokunamamıştır²⁶.

Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Paşa da sık sık Mabeyn-i Hümayûna uğrar ve bir iş bahanesiyle pâdişâhı görürdü. Pâdişâh bu sık ziyaretlerden sıkılmaya başlamıştı. Bir defasında pâdişâhın Bâb-ı Fetvaya gittiğinde herhangi bir emri olmadığı halde orada bulunarak sanki pâdişâhı göz hapsine alır gibi davranıyordu. Bilindiği üzere Sultan Abdülaziz donanma inşa etmeye merakı olduğu için tersane giderleri için elli altmış bin kese kadar zam yapılmasını istediğinde Kıbrıslı Mehmet Paşa bunun vakti değildir diye itiraz etmiş olmasına pâdişâh içerlemiş ve Kıbrıslı Mehmet Paşa’yı azlederek yerine Âli Paşa’yı sadrazam yapmıştır²⁷.

Âli Paşa iktidar sahibi, vakur, mühim meselelerin inceliklerini bilen bir kimse olduğundan yaşadığı müddetçe Abdülaziz onu görevden fazla uzaklaştırmadı. Pâdişâh üzerinde o kadar iktidar sahibiydi ki, onun haberi olmaksızın vekillerde değişiklik yapılması şöyle dursun, sarayda Başkatip veya Serkurena değiştirilse onun istemediği biri o göreve getirilmezdi. Bir bayram günü töreninden sonra Âli Paşa ve diğer vekiller sarayın vezir odasında oturup pâdişâhın emirlerini beklemeye başladılar. Bu tür kabullerde sadrazamın huzura ayrıca alınması usulden olduğundan, bu şekilde davete gelmemesi üzerine Âli Paşa Başkatip Emin Bey’i yanına çağırarak bu durumun Sultanın teveccühünün azalmasına işaret olduğunu ileri sürüp padişahlık mührünü geri vermek ister. Emin Bey heyecanlanıp hemen pâdişâhın huzuruna koşup, kabulün gecikmesi sebebiyle ortaya çıkan nazik durumu arz edince sadrazam derhal huzura davet edilir. Gecikmenin sebepleri bildirilerek pek çok iltifat edilir²⁸.

Yukarıda verilen örneklerde Âli Paşa’nın kibir ve azametine ve kendini herkese merci olarak tanıtmak istediğine yorulur. Fakat onun maksadı, haiz olduğu makamın hukuk ve şerefini, Bâb-ı âli’nin nüfuz ve haysiyetini muhafaza etmek, vükela ve memurini devletin Bâb-ı âli’yi ihmal ile saraya müracaatlarına ve doğrudan doğruya maruzatta bulunmalarına imkan bırakmamak, saray memurlarının

²⁶ Karal; *a.g.e*, c. VII, s. 130.

²⁷ Ahmet Cevdet; *Tezâkir*, c. II, s. 154.

²⁸ Mehmet Memduh; *a.g.e*, c. I, s. 54-55. ; İnal; *a.g.e*, c. I, s. 50.

da umur-ı devlete müdahalelerine ve kendi başlarına iş görmelerine meydan vermemektir²⁹.

Bütün bu durumlar pâdişâhın Âli Paşa'dan nefret etmesine neden olmuştu. Fakat onun Fuat ve Kamil Paşa'lar ile arasındaki dostluk kardeşlik derecesinde olduğu için bunları birbirinden ayırmak çok zor ve güçtü.

Pâdişâh Kaptan-ı Derya Mehmet Ali Paşa'nın azlini istiyordu, Fakat hemşiresi ile arasının açılmaması için bir vesile arıyordu. Hatta bu esnada onun azlini Fuat Paşa'ya açmış idi. Fuat Paşa işin geleceğine emniyet edemediğinden Kaptan Paşa'nın azlini üzerine almayıp bu konudaki sorumluluğu padişaha atmış idi. Hatta Fuat Paşa pâdişâha; *"Efendim niçin sıkılıyorsunuz. Anın azli dış çıkarmak gibidir. Geçende efendimiz bir dışınızı çıkartmış idiniz. Anı da azl ediverirsiniz"* demiş olması üzerine *"Hele ben bir bakayım düşüneyim"* diye sözü kestirmiş idi³⁰.

1863 tarihinde Fuat Paşa istifa etti. Fuat Paşa'nın istifasına sebep olan olay, Sultan Abdülaziz'in askeri masraflar için fazla tahsisat ayrılmasını istemesine karşılık Fuat Paşa'nın bütçenin dengesini ileri sürerek karşı çıkması, bu suretle sarayın hükümet salâhiyetlerine tecavüz etmesi ve işte bundan dolayı Fuat Paşa'nın artık pâdişâhın itimadına layık olmadığını düşünmesidir.

Fuat Paşa'nın bu sadareti bir yıl bir ay sürmüştür. Hariciye Nazırı Âli Paşa'da kendisi ile beraber istifa etmişse de kabul edilmemiştir. Fuat Paşa ile halefi Yusuf Kamil Paşa'dan boşalan Meclis-i Vâlâ reisliğine tayin edilmiştir. Bununla beraber Fuat Paşa'nın bir müddet gözden düşmüş olduğu rivayet edilir. Fuat Paşa'nın istifası üzerine sadaret makamı üç gün boş kaldıktan sonra Arapkirli Yusuf Kamil Paşa sadrazam olmuştur³¹. Birkaç ay geçtikten sonra Fuat Paşa tekrar sadaret makamına getirildi. Padişahla her hafta görüşüp bu vesileyle pâdişâh yanındaki itibarı tekrar arttı³².

Sultan Abdülaziz Rıza Paşa'dan hoşnut değil idi. Mehmet Ali Paşa'nın böyle bir makamda bulunmasını da hazmedemiyordu. Mehmet Ali Paşa kendi otoritesinin tesir etmediğini anlayınca Rıza Paşa'nın azlini istemiş ve bu hususta sadrazam ile

²⁹ İnal; *a.g.e*, c. I, s. 51.

³⁰ Ahmet Cevdet; *Tezâkir*; c. II, s. 259.

³¹ Danişment; *a.g.e*, c. IV, s. 203.

³² Mehmet Memduh; *a.g.e*, c. I, s. 42-43.

işbirliği yapmış, ikisi birlikte sadrazamın huzuruna çıkıp, Serasker Rıza Paşa'nın azledilmesini istemişlerdir. Buna karşılık Abdülaziz onlara muvafakat vermiş; "*Bab-ı Seraskeri'de iken azlini duyar ise asker elinde olmakla şayet bir şey yapar. Buraya getirip de azl edelim*" demişler o dahi "*nasıl münasip ise öyle yapalım*" demekle hemen Rıza Paşa davet olunup geldiğinde biraz vezir odasında bekletildikten sonra sadrazam tarafından kendisine azli beyan olunmuştur. Bunun üzerine Rıza Paşa: "*Cenab-ı Hak ömrü şevet-i padişahiye efsun buyursun. Azl ü nasb bizim içindir. Fakat benim azlim bazı havadis üzerinedir. Ben bunların birisini kabul etmem*" diyerek sitem yollu sözler söylemiş bu durum sadrazamı telaşa düşürmüştür. Bunun üzerine Mehmet Ali Paşa içeri girip Rıza Paşa'nın böyle hararetli sözlerini işitecek simsiyah kesilmiştir³³. Rıza Paşa Seraskerlik makamından azledildikten sonra yalısına gitmiş, pâdişâh arkasından Baş mabeynciyi göndermiş Baş mabeynci Rıza Paşa'ya "*Efendimiz size selam etti. Anı kendiliğimden olarak azl etmedim. Bazı vükelânın icbarıyla azline mecbur oldum ve bu da yine kendilerini muhafaza içindir. Teessüf üzere olmasınlar*"³⁴ diyerek Rıza Paşa'nın kendisine düşman olmasını engellemiş ve vükelâyı birbirine düşürmüştür.

Kaptan-ı Derya Damat Mehmet Ali Paşa Abdülaziz'in cülusunun yapıldığı gün ortalıkta dolaşarak pâdişâhı saltanat makamına o getirmiş ve padişahın atabeyi imiş gibi hareket eder görünürdü. Ve ekseriyetle Saray-ı Hümayûnda kalırdı. Halbuki bundan on gün önce Sultan Abdülaziz'in yanında Rıza Paşa ile Mehmet Ali Paşa'nın isimleri anılınca "*Pederimi ikisi bitirdiler. Karındaşlarıma dahi onlar ettiler*" dediği gizli olarak haber alınmıştı. Bundan dolayı herkes ikisinin de gözden düşeceği günü merakla beklemekte idi. Çünkü Sultan Abdülaziz de diğer Osmanlı pâdişâhları gibi herhangi bir devlet adamının mihneti altında kalmak istemezdi³⁵.

Sultan Abdülaziz döneminde meydana gelen önemli sorunlardan birisi de pâdişâhın Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın kızı ile evlenmek istemesidir. Bu olayı Mehmet Memduh "*Mîrat-ı Şuûnât*" adlı eserinde şu şekilde anlatmaktadır: "*Pâdişâh hidivin kızını alsa hidiv pâdişâhın kayınpederi olacak. Halbuki pâdişâhların babası yine bir padişah olur. Zevcesi hatırına kayınpeder tabirini pâdişâhın havsısalası bir*

³³ Ahmet Cevdet; *a.g.e.*, c. II, s. 148.

³⁴ Ahmet Cevdet; *a.g.e.*, c. II, s. 149.

³⁵ Ahmet Cevdet; *a.g.e.*, c. II, s. 147-151. ; Ahmet Lütüfi; *Lütüfi Tarihi*, c. XI, Ankara 1989, s. 132-133.

gün çekse ertesi gün çekemez. Ayrıca, sarayda kadın efendiler ve gözdeleler çok olduğundan hidivin kızı bir müddet geçince benzerleri gibi özel dairesinde tek başına kalacak; Mısır'a gitmek istese izin verilmeyecek, boşanıp babasının yanına gitse başka birisiyle evlenmesi uygun olmayacak, saraydan hiç çıkarılmasa bu kadın üzüntü ve kederden hastalanacak, İsmail Paşa kızının kederini duyduğunda o da yanıp yakılmaya başlayacak, bu haberler Avrupa basınına kadar yayılacak... Bütün bu mahzurları düşünen Fuat Paşa padişahın arzusunu geçiştirmek için görüşlerini bildirmeye mecbur olmuştur. Abdülaziz Han yumuşak huylu olmakla birlikte çabuk öfkeye kapılırdı. İşi güçleştirmesi Fuat Paşa'nın azline sebep oldu"³⁶.

Reşit Paşa'nın koyduğu Tanzimat-ı Hayriye usulüne göre, devlet kanun ve nizamlarla sınırlanmış muntazam bir idareye bağlanarak keyfi idare eserleri kaldırılıp terk olunmuştu. Reşit Paşa'nın vefatından sonra sadrazam olanlar ve bunlar içinde Âli ve Fuat Paşa'lar da o politikayı muhafaza ettiklerinden devletin idaresinin temeli içeride ve dışarıda günden güne emniyet ve itimat kazanmakta idi. Abdülaziz, tahta çıktıktan sonra iki defa Fuat Paşa'yı, iki defa da Âli Paşa'yı sadarete getirmişti. Bunların her ikisi de Reşit Paşa mektebinden yetişmiş, siyaset işlerinde olgunluk kazanarak Avrupa tarafından tanınmıştı. Bu yüzden biri sadrazamlıkta bulununca, diğeri Hariciye Nazırlığı'nı üzerine almak suretiyle devletin siyasi hukukunu on sene kadar ustaca idare etmişlerdi³⁷. Fuat Paşa 1869 Şubat ayında öldüğünde, Âli Paşa başka bir hâriciye nazırı bulmak yerine Fuat Paşa'nın önceki görevlerini kendisinininkiyle birleştirdi. Âli Paşa'nın 1871 Eylülünde ölümüne kadar geçen dört buçuk yıllık sadrazamlığı, 1839'dan beri en uzun, Osmanlı tarihinin o yüzyıldaki üçüncü en uzun sadrazamlıktı. O süre içerisinde gerçekleştirilen bütün reformlar onun ve Fuat Paşa'nın damgasını taşıyordu³⁸.

Âli Paşa'nın ölümünden sonra Mustafa Reşit Paşa mektebi kapanmış oldu. Âli Paşa'nın ölümü Bâb-ı âli ile saltanat arasında 1839'dan beri devam eden dengeyi, saltanat tarafına bozuyordu. Abdülaziz'in, Âli Paşa'nın ölüm haberi üzerine geniş bir nefes aldığı iddia edilmektedir. Şurası muhakkaktır ki, Abdülaziz karakter itibarıyla, otoriter idi. Bununla beraber, Fuat Paşa ve Âli Paşa'nın halk arasında olduğu gibi,

³⁶ Mehmet Memduh; *a.g.e*, c. I, s. 48. ; Karal; *a.g.e*, c. VII, s. 42-43.

³⁷ Mahmut Celalettin; *Mirât-ı Hakikat*; c. I, s. 34.

³⁸ Davison; *a.g.e*, c. II, s. 7.

Avrupa umumi efkarında da haiz oldukları şöhreti hesaba katarak ölümlerine kadar devlet idaresini onlara bırakmıştı³⁹.

Ancak zaman zaman pâdişâh da sadrazamlar üzerinde otorite kuruyordu. Fuat Paşa'yı azlinden önce huzuruna davet ederek; ; *"Behey adam, sen Allah'tan korkmaz mısın. Dört senedir her suretle sana teslim oldum. Ne sual edersem, her işler yolunda dersin. Devletimizin bu hali nedir. Hazineelerde bir akça kalmamış; müzayaka kemale ermiş, halkı bana inkisar ettirmeye sebep olmuşsun, yollu muamelenin üzerine bazı mazeretler bastıyla, müzayaka konsolitelere faizleri der demez, işte bu da senin eserindir. Beyhude halk söylemiyordu. Kaimeyi kaldırdın da, güya yerine bir hayırlısını mı yaptın. Bütün bütün fena ettin. Bir de şimdiye kadar Memleketeyn'e niçin asker gönderilmedi. Tamam bıçak kemiğe dayanınca asker hazır değildir, daha iktizası yoktur diyorsun"* diye pâdişâh tarafından ağır ithamlara uğramıştır⁴⁰.

Âli Paşa'nın belli bir halefi bulunmadığı hemen açığa çıktı. Hükümet işlerini on yıldır hemen hiç aralıksız Fuat Paşa ile beraber yürütmüşlerdi. Fuat Paşa'nın ölümünden sonra Âli Paşa'nın idaredeki hakimiyeti iyice katlaşmıştı. Görev makamının çevresine geniş bir hendek kazmış, hiçbir siyasal varis yetiştirmemişti. Devlete verdiği en büyük zarar buydu. Âli Paşa, ne üstün olduğu dış ilişkilerin yürütülmesinde, ne içerdeki kademeli reform programında dikkat çeken bir öğrenci yetiştirmişti. Bu konudaki başarısızlığı mevkiine duyduğu yapısındaki kıskançlıktan, kendisinin ve Fuat Paşa'nın, Reşit Paşa'nın yetiştirmeleri olarak yaşamının sonunda ustalarıyla nasıl kavga ettiklerini hatırlamasından kaynaklanmış olabilir. Potansiyel rakipler, ya uzmanlık mevkilerinde – Safvet Paşa ya da Ethem Paşa gibi kişiler – ya da çoğunlukla taşra mevkilerinde – Mithat Paşa – tutulmuşlardı. Abdülaziz yaşlı devlet adamının vesayeti altında kalmaktan yorgundu⁴¹.

³⁹ Karal; *a.g.e.*, c. VII, s. 68.

⁴⁰ Ahmet Lütfi; *a.g.e.*, c. XI, s. 131-132.

⁴¹ Davison; *a.g.e.*, c. II, s. 35. ; Shaw, *a.g.e.*, c. II, s. 194-195. ; İnal; *a.g.e.*, c. I, s. 24-37.

2. Âli Paşa'nın Ölümünden Sultan Abdülaziz'in Tahttan İndirilmesine Kadar İlişkiler:

a. Mahmut Nedim Paşa'nın Sadrazam Oluşu ve Siyasi Çalkantı:

Âli Paşa öldüğü zaman Abdülaziz nihayet özgür bir adam durumuna gelmişti. Bu büyük ölçüde doğrudur. Abdülaziz elbette gene nazırlar ile bürokratlara bağlı olacaktı. Ama ortada Âli Paşa gibi bir adam olmayınca bürokratları onu artık kontrol altında tutamazlardı. Tersine yüksek mevkilere gelmek için birbirleriyle rekabet ederlerken ona yaltaklanıyorlardı. Ağırlık merkezi Bâb-ı âli'den Saraya kaymıştı⁴².

Saltanatının ilk döneminde Âli ve Fuat Paşalar Abdülaziz'in kişisel egemenlik eğilimini mümkün olduğu kadar dizginlemişlerdi. Âli Paşa'nın ölümü aynı zamanda Osmanlı reformlarının ilerlemesi açısından da bir felaketti. Ayrıca imparatorlukta II. Mahmut'un ölümünden beri görülmemiş bir kişisel egemenlik dönemini başlatan Abdülaziz'in de etkisi büyüktür. Bunun dışında artık imparatorlukta Yeniçeriler ve Derebeylerin oluşturduğu karşı dengeler de yoktu. Bâb-ı âli bürokrasisi memurların sürekli değiştirilmesi ile felç olmuştu⁴³.

Abdülaziz'in git gide mizacı değişmektedir. Kontrolü elde tutmak için takip ettiği metod, hiçbir memuru makamında sabit tutmayıp, yerlerini çalgınca bir süratte değiştirmektir. Sağ kolu ise Sultanın gözüne girme gayretinde olağanüstü yollara başvuran Mahmut Nedim Paşa'ydı. Mahmut Nedim Paşa ne Avrupa deneyimine sahipti ne de bir Avrupa dili biliyordu. Bu bakımdan imparatorluğu bunahım zamanlarında yönetecek donatımlardan yoksundu⁴⁴. Abdülaziz'e artık müstakil fikirli bir sadrazam değil, arzu ve iradesini uygulayacak bir alet lazımdı. Mahmut Nedim Paşa'nın böyle bir vazifeyi görecek karakterde olduğunu anlamıştı. Âli Paşa'nın ölümünden sonra Mahmut Nedim Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesi hem siyasi

⁴² Davison; *a.g.e.*, c. II, s. 52.

⁴³ Davison; *a.g.e.*, c. II, s. 51. ; Cemil Meriç; *Umrandan Uygarlığa*, İstanbul 1996, s. 39.

⁴⁴ Zürcher; *a.g.e.*, s. 110. ; Karal; *a.g.e.*, c. VII, s. 72. ; Tanpınar; *a.g.e.*, s. 155. ; Shaw; *a.g.e.*, c. II, s. 195. ; Mithat Paşa; *Mithat Paşa'nın Hatıraları*, c. II, İstanbul 1997, s. 38

istikrarsızlık ve hem de Abdülaziz'in gerçek eğiliminin ortaya çıkmasına neden olmuştur⁴⁵.

Günlük olayların tesirinde kalan ve Fransa ile İngiltere'nin Avrupa siyasetinde tamamen silindiklerini sanan Abdülaziz ve Mahmut Nedim Paşa iç ve dış siyasette kendilerini Rus nüfuzuna terk ettiler. Nedimof denilmesi bu yüzdendir. O zaman Rusların en kurnaz diplomatlarından biri olan İgnatıyef İstanbul'da elçiydi. Bâb-ı âli her işinde ona danışmaya başladı. Memurların tayini için bile fikirleri sorulurdu. Abdülaziz elçinin sözde yardımlarından o kadar memnundu ki bir gün, İstanbul'da bir tek hakiki dostu bulunduğunu onun da İgnatıyef olduğunu söyleyecek kadar gaflette bulundu⁴⁶. Bâb-ı âli'yi şimdi Canning değil İgnatıyef yönetiyordu⁴⁷.

Âli Paşa'nın seçmiş olduğu vekiller ve devlet ileri gelenlerinin büyük çoğunluğunun sayılarak vazifeden uzaklaştırılması ve aşağılanması yoluna gidildi. Hepsinden önce Hüseyin Avni Paşa seraskerlikten ve Şirvanizade Mehmet Rüştü Paşa Adliye Nazırlığı'ndan alındılar ve doğum yerlerine, yani Hüseyin Avni Paşa Isparta'ya ve Rüştü Paşa da Amasya'ya sürgün edilerek gönderildiler⁴⁸. On bir ay devam eden sadaretinde beş seraskerle, dört bahriye, dört adliye, beş maliye nazırı, altı tophane müşiri, beş sadaret ve altı serasker müşiri değişti⁴⁹.

Arkasından Zaptıye Nezareti'nden azledilen Hüsnü Paşa, bazı iftiralarla vezirliği kaldırılarak Kıbrıs adasına, veliaht Murat Efendi'nin Üsküdar'da Kurbağalıdere'de bulunan sayfiyesine yol yaptırdığı için, ona kapılanmış diye itham olunan eski Şehremini Haydar Efendi Midilli adasına, İşkodra valiliğinden azledilmiş İsmail Paşa İşkodra'daki bazı isyan hareketlerini büyütmüş denilerek Trabzon'a, uzun süre Mabeyn Başkatipliği'nde ikbal süren Emin Bey de, Âli Paşa'yı padişaha karşı himaye ediyordu diye Kıbrıs'ta bulunan Magosa'ya sürülüp göçürüldü, vekillik ve yüksek memuriyetlerden azledilen diğerleri de ister istemez, taşra memuriyetleri ile hemen İstanbul'dan uzaklaştırıldı⁵⁰.

⁴⁵ Küçük; "Abdülaziz", *TDVİA*, c. I, s. 183. ; Karal; *a.g.e*, c. VII, s. 69. ; Mahmut Celalettin; *a.g.e*, c. I, s. 34-35-36. ; Davison; *a.g.e*, c. II, s. 45. ; Mithat Paşa; *a.g.e*, c. II, s. 38

⁴⁶ Karal; *a.g.e*, c. VII, s. 69. ; Davison; *a.g.e*, c. II, s. 55. ; Mithat Paşa; *a.g.e*, c. I, s. XXII.-150.

⁴⁷ Berkes; *Türk Düşününde Batı Sorunu*, Ankara 1975, s. 39.

⁴⁸ Mahmut Celalettin; *a.g.e*, c. I, s. 35-36.

⁴⁹ İnal; *a.g.e*, c. I, s. 275.

⁵⁰ Mahmut Celalettin; *a.g.e*, c. I, s. 35-36. ; Mithat Paşa; *a.g.e*, c. I, s. 149-150.

Bunlarla da yetinilmeyerek, bu şekilde memuriyet verilerek uzaklaştırılanlardan çoğu henüz gönderildikleri yerlere ulaşmadan yeniden azil olunup yerlerine diğerleri gönderiliyor ve onlar da yerlerine varmadan yer değiştirme yoluyla dolaştırılarak aşağılanıyordu. Bu yüzden bir valilik veya mutasarrıflık bir iki ay içinde on kere yer değişiyordu. İş görebilmek için ayıklama yapmak lazımdır denilerek, İstanbul'da ve diğer vilayetlerde bir çok memur ve katibin aylıkları kesilip buldukları memuriyetler ortadan kaldırıldı⁵¹.

Bu değişiklik ardı ardına görüldü ve nice suiistimallere sebep oldu. Hele sadrazamın çevresine ve yakınlarına sokulup yaklaşmak, büyük paralar vermekle mümkündü. Bununla birlikte bu rüşvetçilik onlarla sınırlı kalmamış, padişahın sarayında sivrilen nedimler ve padişah yakınları da servet yapmak için mevki ve derece elde edilmesine alet olarak, yiyicilik perdesi de her yerde açılmıştı. Bu yolla memuriyet elde edenlerse yerlerinden emin olamıyor ve az zamanda yerlerine onlar gibi rüşvet yolunu açanlar geliyordu⁵².

Mahmut Nedim Paşa'nın işleri yönetiminde, gerek merkez ve gerek İstanbul dışındaki memurların köşe kapmaca oynamak gibi sebepsiz ve sık sık görevden alınmaları ve değiştirilmeleri, Hüseyin Avni Paşa ve Şirvanizade Rüştü Paşa gibi ileri gelen devlet adamlarının bazen rütbeleri de alınarak muhakemesiz sürgün edilmesi ve uzaklaştırılması hükümette hak ve nizam esaslarını temelinden yıkarak tam manasıyla perişanlık getirmiş, Saraydan Bâb-ı âli ve Tanzimatın saygınlığını gidermişti⁵³.

Abdülmecit devrinin eseri olan Tanzimat'ı Hayriye esaslarının konulup açıklanmasından, yani otuz seneyi aşkın zamandan beri muhakemesiz adam sürmek cezası unutulduğu halde, yıldırım gibi ansızın inince herkesi şaşkına çevirdi. Gerek bu muamelelerin gerekse diğer suiistimallerin devletin temelini nasıl tahrip edeceği zihinlerde canlandıkça, sadrazamı Rusya'ya satılmış diye ithama ve yerip karalamaya dair ağza alınmaz sözler yayıldı ve padişahın herkesi soğuyup tiksindi. Azledilip sürülüp uzaklaştırılan vekillerden Hüseyin Avni Paşa ve Şirvanizade Rüştü Paşa gibi nüfuz sahibi olanlar padişaha düşmanlık beslemeye başladı. O sırada

⁵¹ Mahmut Celalettin; *a.g.e*, c. I, s. 35-36.

⁵² Mahmut Celalettin; *a.g.e*, c. I, s. 35-36.

⁵³ Abdurrahman Şeref; *Tarih Musahabeleri*, s. 187. ; Mehmet Memduh; *a.g.e*, c. I, s. 55-56.

Bağdat valisi bulunan Mithat Paşa da azledilip hakarete uğradığından o da bu düşmanlar topluluğuna katıldı⁵⁴.

İşte bu hallerin verdiği üzüntü ve kaygı içinde cümle memurlar ve devlet hizmetinde bulunanlarla bütün memleket ahalisine yayıldığı gibi, Avrupa'da da kamuoyunu karıştırıp bulandırdı. Bu yüzden Sultan Abdülaziz bir taraftan Mahmut Nedim Paşa'nın açtığı yoldan hoşlandığından ve bir taraftan da yapılan icraatın bırakmakta olduğu kötü tesirin sonuçlarından çekindiğinden, genel hoşnutsuzluğa karşı bir pişmanlık gösterisi olmak üzere, sadrazamı geçici olarak olsun feda edip, halkın ve yabancıların gözünde mesuliyeti ona yüklemek ve Hüseyin Avni Paşa gibi nüfuzlu kimselerin kin ve düşmanlıklarından, gelecek bakımından, kendini barındırmak tedbirine başvurdu⁵⁵.

Mithat Paşa'nın Bağdat Valiliği'nden dönüşünde Edirne Valiliği ile İstanbul'dan uzaklaştırılması için Mahmut Nedim Paşa'nın ısrar etmesine rağmen Mithat Paşa'yı sadrazamlık makamına çıkardı. Mahmut Nedim Paşa'nın sadrazamlığından büyük küçük bütün memurlar nefret ettiğinden Mithat Paşa'nın sadareti memurlar arasında büyük memnuniyet yaratmıştır. Abdülaziz, Mahmut Nedim Paşa'yı sadaret makamından uzaklaştırmakla kamuoyuna uygun hareket ettiğini düşündü⁵⁶.

Mithat Paşa sadrazam olunca, Mahmut Nedim Paşa'yı aşağılayıp ve suiistimal ve suçlarını açıklayarak kepaze edip de bir daha sadaret makamına dönmesini engellemek istedi. Gazetelerde onu kötüleyen ve alaya alan makaleler yayımlanmasına göz yummakla yetinmeyerek, geceleri mehtap sefası bahanesiyle kayıklarla Boğaziçi'ne çıkan adamların Bebek'te bulunan sahilhanesinin önünde tafra satarak atıp tutmalarına fırsat verip, Bebek Körfezi'ni çocuk bahçesine döndürdü⁵⁷.

⁵⁴ Mahmut Celalettin; *a.g.e.*, c. I, s. 37. ; Mehmet Memduh; *a.g.e.*, c. I, s. 55-56. ; Davison; *a.g.e.*, c. II, s. 58-59.

⁵⁵ Mahmut Celalettin; *a.g.e.*, c. I, s. 37. ; Mithat Paşa; *a.g.e.*, c. I, s. 161.

⁵⁶ Mahmut Celalettin; *a.g.e.*, c. I, s. 37. ; Ahmet Lütfi; *Lütfi Tarihi*, c.XIV, Ankara 1991, s. 28. ; Ahmet Cevdet; *Tezâkir*, c. IV, s. 122. ; Davison; *a.g.e.*, c. II, s. 58-59. ; Mithat Paşa; *a.g.e.*, c. I, s. 158. İnal; *a.g.e.*, c. I, s. 328.

⁵⁷ Mahmut Celalettin; *a.g.e.*, c. I, s. 37-38. ; İnal; *a.g.e.*, c. I, s. 278.

Daha üç ayı dolduramadan Mithat Paşa da sadrazamlıkta tutunamayıp azledildi. Ve yerine Mütercim Mehmet Rüştü Paşa üçüncü defa getirildi. Ancak Mütercim Mehmet Rüştü Paşa'nın dirayetli bir sadrazam olması Abdülaziz'e ağır geldi. Ve yerine daha hafif bir sadrazam arandı⁵⁸. Velhasıl iki sene içinde dört sadrazam değiştirilmişti. Sultan Abdülaziz bunların hiçbirinden memnun olmayıp, kendisinin ve bütün saray halkının gözü ve arzusu Mahmut Nedim Paşa üzerinde ise de meydanda olan kötülükleri yüzünden onu getirmek uygun bulunmamıştı.

Bu sırada Abdülaziz'in aleyhine faaliyetler bütün hızıyla devam ediyordu. Hüseyin Avni Paşa Fuat Paşa'nın sadrazam olduğu sırada ona sokularak önemli mevkiler elde etmiş ancak saltanat ırz ve namusuna dokunur hareketlerde bulunduğundan imparatorluk merkezinin dışına itilmiş, Fuat Paşa'nın ölümünden sonra da Âli Paşa'ya yaklaşmış, onun ölümünden sonra da Isparta'ya sürülmek suretiyle yeniden imparatorluk makamından uzaklaştırılmıştı. Saltanat makamının kendisini dışlayıcı hareketlerinden dolayı iyice kinlenen Hüseyin Avni Paşa padişahın varlığını ortadan kaldırmaya karar vermiş ve bu işte Şirvanizade Mehmet Rüştü Paşa ve Mithat Paşalarla ittifak kurmuştu⁵⁹.

Ancak bu arada planlar yapılırken Esat Paşa sadrazam oldu. Mütercim Mehmet Rüştü'nün yerine Esat Paşa getirildiğinde, pâdişâh nazırlara emirleri kendisinin vereceğini ve sadrazamın sözde mevki sahibi olmaktan daha fazla bir önemi bulunmadığını açıkladı⁶⁰. Bu durum işbirlikçilerini sıkıntıya düşürdü. Hüseyin Avni Paşa Esat Paşa'yı bir yolunu bulup sadrazamlıktan düşürmek istiyordu. Çünkü Esat Paşa Abdülaziz'in yakın adamlarından idi. Bunun için Serkurena Hafız Mehmet Bey'i Esat Paşa'ya karşı kışkırttı ve Esat Paşa'nın sadrazamlıktan düşürülmesini sağladı⁶¹.

Esat Paşa'nın sadarettten düşmesinden sonra yerine Şirvanizade Mehmet Rüştü Paşa getirildi⁶². Bunun üzerine Sultan Abdülaziz'e tutumunu değiştirmesini bildiren ortak bir muhtıra takdim etmeyi, eğer bununla da yola gelmezse, o zaman

⁵⁸ Ahmet Cevdet; *Tezâkir*, c. IV, s. 122. ; Mahmut Celalettin; *a.g.e.*, c. I, s. 101. ; Davison, *a.g.e.*, c. II, s. 63. ; Mithat Paşa; *a.g.e.*, c. I, s. 175.

⁵⁹ Mahmut Celalettin; *a.g.e.*, c. I, s. 100-101.

⁶⁰ Davison; *a.g.e.*, c. II, s. 63. ; Mithat Paşa; *a.g.e.*, c. I, s. 175. ; İnal; *a.g.e.*, c. I, s. 423.

⁶¹ Ahmet Cevdet; *Tezâkir*, c. IV, s. 122. ; Mahmut Celalettin; *a.g.e.*, c. I, s. 101.

⁶² İnal; *a.g.e.*, c. I, s. 418.

sultanlıktan düşürülmesi çaresine baş vurmaya tasarladılar. Padişaha verecekleri muhtıranın müsveddesini Mithat Paşa kaleme aldı, fakat bu sırada sadrazam Şirvanizade Rüştü Paşa, Abdülaziz'den yakınlık ve güler yüz görmesi üzerine, Hüseyin Avni Paşa'dan uzaklaşarak muhtıranın takdimi işbirliğinden ayrılmış, Mithat Paşa'yı da Selanik Valiliği ile İstanbul'dan uzaklaştırmış olduğundan Hüseyin Avni Paşa telaşa düştü ve sadrazamı padişahın huzurunda Şehzade Murat Efendi ile irtibatı olduğunu söyleyerek azlettirip, seraskerlik üzerinde kalmak şartıyla Hüseyin Avni Paşa sadrazamlık makamına yükseldi. Böylece Sultan Abdülaziz kendisini asıl fesat başı olan Hüseyin Avni Paşa'ya teslim etmiş oldu⁶³.

Padişahı düşürme konusundaki gizli sırrı bildiği için de Şirvanizade Rüştü Paşa'yı İstanbul'da durdurmak işine gelmediğinden, Halep Valiliği ile devlet kapısından uzaklaştırdı⁶⁴. 1875 senesinin başlarında Hüseyin Avni Paşa da sadrazamlıktan azledildi ve Esat Paşa ikinci olarak sadrazamlığa getirildi⁶⁵.

Hersek ihtilalinin yayılıp büyümesi Rusya, Almanya ve Avusturya devletleri arasında imzalanmış olan Üçlü İttifak'ın emarelerinin yüz göstermesi, sadrazam Esat Paşa'nın aczini ve şaşkınlığını artırmış, Serasker Ali Saip Paşa'nın da böyle mühim askeri hareket zamanında yetersizliği anlaşılmış olduğundan, bunların değiştirilmesi padişahça düşünülmekte idi. Eski sadrazam Mahmut Nedim Paşa saraya yakınlığı sebebiyle o sıralarda valilikten başışlanmış olarak İstanbul'a gelip, yeniden makam elde etmenin çarelerini bulma yolunda elinden geleni yaparken, Esat Paşa'nın zor durumda olmasından faydalanarak, Hersek meselesi bir haftada hallolunacak iştir. Bâb-ı âli bunu büyütüyor yollu haberler göndererek sadrazamlığı elde etmeğe çalışıyordu⁶⁶.

Abdülaziz, onun önceki sadrazamlığında açtığı uygunsuz yolun kötü sonuçlarını seçemeyerek bir aldatılışın tesiri altında kalmış ve Hersek ihtilalinin nasıl olursa olsun bir an evvel söndürülmesi arzusu uğruna, o konuda Mahmut Nedim Paşa tarafından arz olunan sözlerini yerinde bulmuş olduğundan onu tekrar sadrazamlık

⁶³ Mahmut Celalettin; *a.g.e*, c. I, s. 102. ; Ahmet Cevdet; *Tezâkir*, c. IV, s. 130. ; Ahmet Lütfi; *Tarih-i Lütfi*; c. XIV, s. 62-63. ; Mehmet Memduh; *a.g.e*, c. I, s. 58. ; Lewis; *a.g.e*, s. 162-163. ; İnal; *a.g.e*, c. I, s. 501.

⁶⁴ Mahmut Celalettin; *a.g.e*, c. I, s. 102.

⁶⁵ Ahmet Cevdet; *Tezâkir*, c. IV, s. 122. ; Ahmet Lütfi; *Lütfi Tarihi*, c. XV, s. 46-47.

⁶⁶ Mahmut Celalettin; *a.g.e*, c. I, s. 53.; Mithat Paşa; *a.g.e*, c. I, s. 175

makamına getirdi. Bununla birlikte, hasımlarıyla aralarında yakınlık sağlamayı da arzu ettiğinden, bu tasavvura başlangıç olmak üzere, 1875 senesi Ağustosunda Mahmut Nedim Paşa'yı Şura-yı Devlet Başkanlığına, Mithat Paşa'yı Adliye Nezaretine, Hüseyin Avni Paşa'yı da Seraskerliğe tayin etti. Bu görevlendirmenin üçüncü günü Mahmut Nedim Paşa'yı ikinci defa olarak sadrazamlığa yükseltti⁶⁷.

Mithat Paşa, Kont Andraşi Projesi* ve Bulgaristan'ın hazırlıklarını ileri sürerek, devletçe varlığının temelini korumak için gerekli olan siyasi ve askeri teşebbüslerin önemini ve sadrazam tarafından tutulan yol ve güdülen siyasetin yetersizliğini ihtiva eden bir raporu padişaha takdim etmiş, daha doğrusu Hüseyin Avni Paşa ile işbirliğini devam ettirmek suretiyle işten çekilmek istemişti. Mahmut Nedim Paşa ise, sadrazamlıkta kalmak emeliyle hasımlarının böyle birer birer iktidar mevkiinden uzaklaşmalarını bin canla gözlediğinden, Mithat Paşa'nın istifasını padişah katında kabul ettirerek Cevdet Paşa'yı Adliye Nezaretine getirdi⁶⁸.

Abdülaziz'in Âli Paşa'nın ölümünden sonra Mahmut Nedim Paşa'yı sadrazamlığa getirdiğinde onun açtığı uygunsuz yola kapılıp gitmesi, hakkında bir takım tehlikeli düşmanların oluşmasına ve genel bir soğukluk belirmesine sebep olup hem devletin itibarını sarstı, hem de kendisini kötü duruma düşürdü. Elhasıl gerek devletin içte dışta uğradığı afetin ve gerek sultan Abdülaziz merhumun başına gelen düşüş ve felaketin başlıca sebebi Mahmut Nedim Paşa'dır. Eğer bu adam ilk sadrazamlığında doğru bir yol tutmuş olup da padişahı lanet hedefi etmeseydi, düşürmeye, yol açan düşmanlıklar meydana gelmez, siyasi ve mülki idarede gösterdiği kusurlar ve kötülükler vücut bulmasaydı, iç karışıklıklara kolayca yol açılmazdı⁶⁹.

⁶⁷ Mahmut Celalettin; *a.g.e.*, c. I, s. 53. ; Ahmet Cevdet; *Tezahir*, c. IV, s. 145-146. ; Mithat Paşa; *a.g.e.*, c. I, s. 177

* Hersek Hadisesinin genişleyip büyümesi sebebiyle Avusturya Başvekili Kont Andraşi'nin Berlin'e gittiği ve Rus Başvekili Prens Bismark ile birleşerek Şark Meselesi hakkında fikir alışverişinde bulunmak suretiyle Bosna ve Hersek için Osmanlı Devleti'nden bir takım müsaadeler ve imtiyazlar isteyen bir projedir

⁶⁸ Mahmut Celalettin; *a.g.e.*, c. I, s. 68.

⁶⁹ Mahmut Celalettin; *a.g.e.*, c. I, s. 123. ; Mehmet Memduh; *a.g.e.*, c. I, s. 55-56.

b. Sultan Abdülaziz'in Tahttan İndirilmesi:

Devletin içine girdiği bu kötü durumun elbette bir sorumlusu olacaktı. Umumi efkara göre mesul Sadrazam Mahmut Nedim Paşa idi. Sadrazam Mahmut Nedim Paşa, bütün otoriteyi büyük bir gösterişle padişaha yüklerken, onun ününü zedelemeye de bir hayli katkıda bulunmuş oluyordu. Halk o zamana kadar kötü koşullardan genellikle padişahu doğrudan suçlamayıp nazırları sorumlu tutma eğiliminde olduğu halde, artık pâdişâhın ismi çarşıda pazarda eleştirilir olmaya başlamıştı. Mahmut Nedim Paşa yerinde durdukça durumun düzelmesine imkan yoktu. Sadrazama muhalif olan vükela da aynı düşüncede idi. Padişah hala Mahmut Nedim Paşa'ya itimat göstermekte idi. O halde bu zat sadaret makamından nasıl uzaklaştırılacaktı? Kanun-ı Esasi programı ile ortaya çıkmış olan Genç Osmanlılar Cemiyeti henüz tesirsiz bir teşekküldü. Ordunun yüksek komuta mevkilerinde bulunan kimselerde henüz bir hükümet darbesi yapacak düşüncede insanlar değildi. Tek çıkar yol, büyük bir halk nümayişi ile padişah üzerine tesir yapmaktı⁷⁰. Çünkü pâdişâh değiştirmekle meselenin çözülemeyeceği aşıkardı. Artık yavaş yavaş meşrutiyet idaresi düşünölmeye başlanmıştı⁷¹.

Mithat ve Hüseyin Avni Paşalar Abdülaziz'i hem devlet için, hem de kendileri için zararlı gördüklerinden düşmanca bir tavır içinde idiler. Bu arada İstanbul medreselerindeki talebeleri de el altından kışkırtıyorlardı. 10 Mayıs 1876 günü Fatih, Bayezid ve Süleymaniye medreseleri talebeleri dersleri boykot ederek gösterilere başladılar. Bunlara Şirvanizade Ahmet Hulusi ve Gürcü Şerif Efendi gibi üst rütbede bazı alimler de katıldı. Gerçi Hasan Fehmi Efendi'nin şeyhülislamlıktan alındığını evvelce toplananlar işitmişti. Ama Gürcü Şerif Efendi'nin bu makama yükseltilmesinden çoğu memnun olamadıkları ve sadrazamlığa kimin atandığını bilemedikleri için akşama kadar dağılmayıp sokaklarda dolaştılar. Ve bir takımı bu durumda sabahladılar. Harekat planı, bu sırada görevinden azledilmiş bulunan Mithat Paşa'nın Topkapı dışındaki konağında yapılmıştı. Mithat Paşa talebelere verilmek üzere para da göndermişti. Nümayişler Yıldız Sarayı'nın önüne kadar gelerek

⁷⁰ Karal; *a.g.e.*, c. VII, s. 102. ; Mahmut Celalettin; *a.g.e.*, c. I, s. 91. ; Ahmet Cevdet; *Tezakir*, c. IV, s. 151. ; Mithat Paşa; *a.g.e.*, c. I, s. 183.

⁷¹ Karal; *a.g.e.*, c. VII, s. 112.

şeyhülislam ile sadrazamın azledilmesini istediler. Bunun üzerine Mahmut Nedim Paşa'nın Bâb-ı âli'ye varışından biraz sonra ser-kurena Hafız Mehmet Bey gelerek, padişah tarafından görevden alındığını hemen tebliğ etti ve mührü hümayunu alarak geri döndü. Mahmut Nedim Paşa da sokaklardaki kalabalık içinden korka korka geçip sahilhanesine gitti. Abdülaziz 12 Mayıs Cuma günü, sadrazamlığa Mütercim Rüştü Paşa'yı, şeyhülisamlığa Hasan Hayrullah Efendi'yi, Seraskerliğe de Hüseyin Avni Paşa'yı tayin ettiğini, Mithat Paşa'nın da Meclis-i Vükela üyeliğine memur edildiğini ilan etti. Böylece talebenin gösterisi son buldu. Sonradan hal ekranı olarak anılan bu muhalif grup, yeni kurulan Mütercim Rüştü Paşa kabinesine girerek artık istedikleri iktidarı ele geçirmişlerdi⁷².

Âli Paşa'nın ölümünden itibaren Bâb-ı âli'de iki hizip belirmeye başlamıştı. Mahmut Nedim ve Sakızlı Esat paşalarla şeyhülislam Hasan Fehmi Efendi gibi Sultan Aziz'in emirberleri vaziyetindeki saraycı devlet adamlarına mukabil Mütercim Rüştü, Hüseyin Avni ve Mithat Paşalarla şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi gibi Abdülaziz düşmanlığında ittifak etmiş bir muhalif zümre teşekkül etmiştir. Sultan Abdülaziz'in felaketini elbirliği ile hazırlayan bu intikamcı ve kinci zümreye "erkan-ı erbaa" "erkan-ı müttefika" "erkan-ı hal" isimleri verilir⁷³

İşte Sultan Abdülaziz Mehmet Rüştü, Hüseyin Avni ve Mithat Paşaları iktidar mevkiine getirmekle halkın kaygılarını gideririm ve kendisine kapılanmış birini şeyhülisamlık makamına oturtmakla talebelerin taşkınlığını yatıştırırım düşüncesinde bulundu. Hatta görevlendirmelerin yürürlüğe konması sırasında Rüştü Paşa'ya hitaben "*sizi halk istediğinden görev verdim*" demiş ve Rüştü Paşa "*efendimiz halk bizi ne bilsin. Adımızın yayılması bize yönelen yüksek ilginizin neticesidir*" yollu cevap verdiği halde, ilk söylediğini tekrarlamış ki, bundan bu yeni takımın uzun müddet yerlerinde kalamayacakları anlamı çıkarılmıştı⁷⁴.

Vükela heyeti padişahın husumetine maruz bulunduğunu anlıyordu. Onun zaman kazanmak istediğini ve uygun göreceği anda; Mahmut Nedim Paşa'yı tekrar

⁷² Küçük; "Abdülaziz", *TDVİA*, c. I, s. 183. ; Karal; *a.g.e.*, c. VII, s. 103. ; Mahmut Celalettin; *a.g.e.*, c. I, s. 91-96. ; Abdurrahman Şeref; *Tarih Musahabeleri.*, s. 192. ; Ahmet Lütfi; *Tarih-i Lütfi*, c. XV, s. 76-77. ; Mithat Paşa; *a.g.e.*, c. I, s. 185-190.

⁷³ Danişment; *a.g.e.*, c. IV, s. 255.

⁷⁴ Mahmut Celalettin; *a.g.e.*, c. I, s. 95-96.

sadaret mevkiine getireceğinden de hiç şüphe etmiyordu. Böyle bir durumda ise yalnız mevkilerini kaybetmekle ve İstanbul'dan sürülmekle iktifa edilmeyecek, belki de son ayaklanma hadiselerinin failleri olarak cezalandırmalarına girişilecekti. Bu ihtimallere karşı koyabilmek için tek çıkar yol, Abdülaziz'i tahttan indirmektir⁷⁵.

Gerçekten de birkaç gün sonra padişah tarafından yine Mahmut Nedim Paşa'ya sadrazamlık teklif olundu. Fakat onun Mehmet Rüştü, Hüseyin Avni ve Mithat Paşalar İstanbul'dan uzaklaştırılmadıkça bu makamı kabul etmeyeceğini bildirmesi ve buna da padişah tarafından cesaret olunamaması sebebiyle, yeni takım yerlerinde kaldılar. Ne var ki böyle bir değişikliğin yapılmaya kalkışıldığını mabeyn ileri gelenlerinden olan taraftarları haber verdiklerinden, Sultan Abdülaziz hakkında kin ve düşmanlıkları şiddetlendi, makamlarını korumak uğruna padişahın ortadan kaldırılmasına kadar gitmeye yöneldiler⁷⁶.

Gösterilerin ve Mahmut Nedim Paşa'nın devrilişinin diğer yanı, Abdülaziz'i ve özelde onun harcamalarını daha fazla denetlemeye çalışmak veya meşruti bir rejimin, ya padişahın tahttan indirilmesinin ya da ikisinin birden gerçekleşmesi ihtilalini yakınlaştırmaktı. İstanbul'da Mayıs ayının son iki haftasında, çoğu insanın gözünde padişahın kaprislerine ket vurmaktan başka anlam taşımayan, yeni bir siyasal darbe yapıp "meşrutiyet" in ilan edileceği şeklinde yaygın bir spekülasyon vardı⁷⁷.

Mithat Paşa'nın düşüncesine göre nihai amaç meşruti yönetimin kurulmasıydı. Sultan Abdülaziz'e karşı kişisel bir kin beslemiş görünmeyen Mithat Paşa'nın padişahın değişmesini istemesinin nedeni, yalnızca daha iyi bir yönetimin gelmesiydi. Ve anlaşılan veliaht Murat'ın meşrutiyet rejimi yanlısı olacağı konusunda teminat almıştı⁷⁸.

Askeri Mektepler Nazırı Süleyman Paşa askeri darbe taraftarıydı. Ve anlaşılan Hüseyin Avni Paşa'nın yaklaşmasından önce, kendi inisiyatifiyle çeşitli subaylarla tahttan indirme olayını konuşmaya başlamıştı. Ama Süleyman Paşa,

⁷⁵ Karal; *a.g.e.*, c. VII, s. 105. ; Mahmut Celalettin; *a.g.e.*, c. I, s. 91. ; Davison; *a.g.e.*, c. II, s. 101. ; İnal; *a.g.e.*, c. I, s. 110-111.

⁷⁶ Mahmut Celalettin; *a.g.e.*, c. I, s. 96. ; Davison; *a.g.e.*, c. II, s. 101.

⁷⁷ Davison; *a.g.e.*, c. II, s. 102-103.

⁷⁸ Davison; *a.g.e.*, c. II, s. 105.

kuvvetli bir yurtsever olmanın yanı sıra, meşrutiyet rejiminin de güçlü bir destekçisiydi; yani, Mithat ile Hüseyin Avni Paşa'nın görüşleri arasında bir köprü işlevi görüyordu⁷⁹.

Süleyman Paşa, Abdülaziz'in tahttan indirilişinden dört gün önce Hüseyin Avni ile yaptığı bir görüşmede, kısa ve öz olarak eğer yeni padişah da despot birisi olursa olayın bütün anlamını yitireceğini ve yeni padişah ancak danışma yöntemini kabul ederse bağlılık yemini edeceğini söylemişti⁸⁰.

Abdülaziz'in iktidar dizginlerini bırakmak istememesi kendisini yeni bakanlarla çatışmaya sürüklemişti. Hüseyin Avni Paşa padişahın tahttan indirilip yerine Şehzade Murat'ın getirilmesi görüşünü benimsemiş görünüyordu. Mithat Paşa bu düşünceye karşı çıkmamakla birlikte böyle bir olasılığı önlemek üzere padişahın bir anayasayı kabul etmesi için çalışmış olabilir. Serasker olarak Hüseyin Avni Paşa herhangi bir darbeye liderliği alıp yeni bir rejimin baş kişisi olarak ortaya çıkmayı beklediğinden Harbiye Akademisi'nin başkanı Süleyman Paşa'nın yardımını sağladı.

Süleyman Paşa anayasa ve reform yanlısı idi. Sırların açığa çıkması korkusu planlarının zamanından önce uygulanmasını gerektiriyordu. 30 Mayıs sabahı Dolmabahçe Sarayı Süleyman Paşa komutasında iki tabur asker tarafından sarıldı. Şehzade Murat öldürüleceği korkusuyla dairesinden çıkmak istemedi. Ancak sadrazamın kendisini beklediğini yazılı olarak öğrendikten sonra seraskerliğe gidip tahtı kabule razı oldu. Kendisi tahta çıkıp da Abdülaziz Topkapı Sarayı'na gönderildikten sonra da bu korkusu devam etti⁸¹.

Abdülaziz'i devlet başkanlığından uzaklaştırma hareketi, görünüşte Bâb-ı âli ile saray arasındaki bir ihtilafın neticesidir. Abdülaziz, kendi iradesiyle sadrazamlığa ve vükela heyetindeki yüksek mevkilere tayin etmiş olduğu zatlar tarafından hal edilmiştir. Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa; sadaret mührü ile, padişah otoritesini temsil ediyordu. Şeyhülislam Hayrullah Efendi ulemayı; Serasker Hüseyin Avni

⁷⁹ Davison; *a.g.e.*, c. II, s. 106.

⁸⁰ Davison; *a.g.e.*, c. II, s. 106.

⁸¹ Shaw, *a.g.e.*, c. II, s. 206-207. ; Ahmet Cevdet; *Tezâkir*, c. IV, s. 154-155. ; Mithat Paşa; *a.g.e.*, c. II, s. 63-64.

Paşa orduyu, Mithat Paşa halk umumi efkarının ve bilhassa Genç Osmanlıların meşrutiyet idaresinin kurulması hakkındaki isteklerinin temsilcisi idi⁸².

Padişahla bu zatlar arasındaki fikri ve ruhi hiçbir yakınlık mevcut değildi. Kaldı ki söz konusu devlet ricali arasında da böyle bir yakınlık kurulmuş bulunmuyordu. Bununla beraber, onları birleştiren tek unsur, padişahın kendilerine karşı beslediği kin ve bu kinin vicdanlarında padişaha karşı yarattığı emniyetsizlikti. Bu sebeple, kendi güvenliklerini sağlamak ve sonra, devletin buhranlı durumuna bir nizam vermek için, sert tabiatlı şahsi ve keyfi idarenin lezzetini tatmış olan Abdülaziz'in yerine, yumuşak tabiatlı Sultan Murat'ı geçirdiler.

Fakat bu yaptıklarını kendilerine mal etmenin türlü mahzurlarını kestirdikleri için, hal sebebi olarak da padişahın istibdatçılığını ileri sürdüler ve millet adına hareket ettiklerini ilan ettiler. Nitekim Mehmet Rüştü Paşa, sadaret mührünü Abdülaziz'e iade ederken; "*Millet Abdülaziz Han hazretlerini hal etti, artık bu mühre gerek kalmadı*" demişti. Bu suretle, hal keyfiyetini millete mal etmekle, kendisini ve arkadaşlarını sorumluluktan kurtarmak istediği muhakkaktı. Milletın Abdülaziz'i istemediği de hakikatti⁸³.

Milletin, aydın sınıfın istediği sadece sert tabiatlı padişahın yerine yumuşak tabiatlı bir padişah getirilmesinden de ibaret değildi. Bu sınıf Osmanlı Devleti'nde mizaçlara göre mütemadiyen değişen bir idare yerine, hukuki müesseselere dayanan bir meşrutiyet idaresinin kaim olmasını istemekte idi. Abdülaziz'in hal işinde anlaşmış bulunan vükeladan yalnız Mithat Paşa samimi olarak bu isteğin dikkate alınmasına taraftardı.

Diğerlerine gelince, onlardan her birinde, iktidarda tıpkı Abdülaziz'in hareket ettiği gibi kontrolsüz ve murakabesiz hareket etmek arzusu yaşıyordu. Bu sebeplerdir ki, Abdülaziz'i hal etmek için verilen fetvada onun istibdadından veya milletın haklarından bahsedilmeyerek, şuurunun yerinde olmadığı, siyasi meselelerden anlamadığı ve devlet hazinesini nefsi için kullanıp din ve dünya işlerini karmakarışık hale getirdiği tespit edilmekle iktifa kılınmıştı⁸⁴.

⁸² Karal; *a.g.e.*, c. VII, s. 111. ; Mahmut Celalettin; *a.g.e.*, c. I, s. 109

⁸³ Karal; *a.g.e.*, c. VII, s. 111. ;

⁸⁴ Karal; *a.g.e.*, c. VII, s. 111. ; İnal; *a.g.e.*, c. I, s. 143.

BEŞİNCİ BÖLÜM

II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİ

A. II. ABDÜLHAMİT'İN TAHTA ÇIKIŞI VE MEŞRUTİYET'İN İLANI

1. II. Abdülhamit'in Kişiliği ve Tahta Çıkışı:

a. Abdülhamit'in Kişiliği ve Yetiştirme Tarzı:

Sultan Abdülmecit'in cariyelerinden Tirimüjgan Kadın'dan olan II. Abdülhamit, babasının 21 Eylül 1842'de tahta çıkmasından kısa bir süre sonra doğmuştur. Henüz yedi yaşında iken annesi veremden ölmüştür. Eğitimi Osmanlı sarayında yetişen diğer şehzadelerde olduğu gibi özel hocalarla sağlandı. Türkçe, Farsça, Arapça, Fransızca ve diğer ilimleri tahsil etti. Osmanlı tarihini de Vakantüvis Lütfi Efendi'den öğrendi. Guatelli ve Lombardi adındaki iki İtalyan'dan musiki tahsil etti. Ata binmesini, fayton sürmesini severdi. Silaha karşı da merakı vardı. Mükemmel bir nişancı idi. İçkiye düşkün değildi. Kadınlarla münasebeti de saray hayatına göre dengeli idi. Marangozlukla uğraşmaktan büyük zevk alırdı. Dolap, çekmece, masa gibi eşyalar yapardı¹.

Düşünce ve kararlarında isabetli idi. Şehzadeliği yıllarında babasının etkisiyle saraya giren yeni tür Avrupa adetlerinden hoşlanmazdı ve aşırılığa kaçacak derecede savurganlıktan kaçınmasıyla kardeşleri arasında sivrilmişti. Anne sevgisinden mahrum oluşu, babasının kendisine karşı soğuk davranması onu çocuk yaşından itibaren yalnızlığa mahkum etmiştir. Taht için uzak bir namzet oluşu dolayısıyla saray muhiti de kendisine pek ilgi göstermemiştir. Saray halkı ve devlet büyükleri

¹ "Hanedan-Padişah Biyografileri"; *Osmanlı*, c.12, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s.232.; Shaw; *a.g.e*, c. II, s. 217. ; İnal; *a.g.e*, c. III, s. 1266.

zeki, fakat düşünce ve kanaatlerini asla dışarıya vurmayan Şehzade Abdülhamit'i pek sevmezdi².

Zamanının büyük bir bölümünü Dolmabahçe Sarayı dışında, Tarabya'daki bir yazlık köşkte, Kağıthane'deki bir kasırda, annesinin Maçka'daki evinde ve kız kardeşinin sarayında geçirir, bu fırsattan yararlanarak çeşitli mevkilerden Osmanlılar ve yabancılarla ilişki kurar, kendileriyle imparatorluğun sorunlarını ve bunların nasıl çözüme kavuşturulabileceğini konuşurdu. O günlerde kendisine özellikle yakın olan kişiler Tarabya'daki komşusu olan Thompson adında bir İngiliz ve Tanzimat döneminin alt düzeydeki bürokratları olan İbrahim Ethem, Mehmet Esat ve Safvet Efendilerdi. Bu kişiler ileride kendisine sadrazam olarak hizmet edeceklerdir. Şehzade Abdülhamit'in özel parasal işleri ünlü Galatalı Ermeni banker Agop Zarifi'nin elindeydi. Abdülhamit bu bankerden ileride kendisine yardımcı olacak mali ve iktisadi bilgiler edinmişti. Böylece genç şehzade biraz asık yüzlü ve inatçı olsa bile imparatorluğu kurtarma görevi için kendisini en iyi biçimde hazırlamaya çalışan içtenlikli bir gençti³.

Son dönem padişahlarının başından geçen olaylar kendisini derinden etkilemiştir. Dedesi II. Mahmut'un son anda katledilmekten kurtulması, IV. Mustafa'nın katledilmesi, babası Abdülmecit'in Kuleli Vakası'nda katledilmekten kurtulması, Abdülaziz'in tahttan indirilmesi, arkasından ölmesi veya öldürülmesi Abdülhamit'i kuruntulu veyahut ihtiyatlı olmaya iten olaylardandır. Bundan dolayı etrafını güvenilir adamlarla çevirmeye dikkat ederek şöhretli ve şöhretsiz kimseleri rütbe ve hediye ile doyurarak kendine bağlamak hevesine düşmüştür. Böylece pâdişâh sarayına sokulanlar padişahın bu kuşkusunu öğrenince ona dokunacak en ufak haberleri bile duyurmayı görev saymışlardır⁴. Bütün bu olaylar Abdülhamit'in ileride devlet yönetiminde takip edeceği yol için önemli birer etken oldular.

Abdülhamit ile ilgili diğer bir görüş de onun korkak olduğu görüşüdür. Bu görüşün de doğruluğu tartışılır. Çünkü Yıldız camiinden çıkarken kendisine karşı düzenlenmiş olan suikastta herkes sağa sola kaçışırken onun arabayla saraya giderek

² Küçük; "Abdülhamit", *TDVİA*, c. I, s. 217. ; Karal; *a.g.e*, c. VIII, s. 246.

³ Shaw; *a.g.e*, c. II, s. 217. ; Küçük; "Abdülhamit", *TDVİA*, c. I, s. 217.; İnal; *a.g.e*, c. III, s. 1266.

⁴ Şeref; *Tarih Musahabeleri.*, s. 284-285. ; İnal; *a.g.e*, c. III, s. 1268. Zürcher; *a.g.e*, s. 121. ; Yusuf Hikmet Bayur; *Türk İnkılabı Tarihi*, c. I, Kısım II, Ankara 1991, s. 218-219.

işlerine devam etmesi onun çok metin bir kişiliğe sahip olduğunu göstermektedir. İşte başından geçen bu olaylar zinciri kendisini dikkatli davranmaya mecbur etmiş ancak bu davranışları kendisi için korkak ve kuruntulu yorumlarının yapılmasına neden olmuştur⁵.

b. Abdülhamit'in Tahta Çıkışı

Sultan V. Murat tahta çıkışının hemen akabinde cinnet geçirmişti. Ancak bu durum, önce basit bir hastalık şeklinde yorumlanmıştı. Sultan Murat'ın hastalığı için göreve getirilen doktorlardan başka, Viyana'dan bu hastalığın uzmanı olan meşhur bir doktor daha getirilerek tedavisine pek çok özen gösterilmiş ise de, iyileşmesi mümkün olmayarak uzamış ve uzadıkça da bazı halk arasında dedikodular çoğalmaya başlamıştı. Gerçi bütün vükela ve özellikle Rüştü Paşa ile Mithat Paşa gece gündüz elden geldiği kadar büyük gayret sarf etmişlerse de, bütün işlerin bağlı olduğu hilafet makamı ve saltanatta hakiki baş vurulacak makam olmadıkça ve o kuvvet bulmadıkça yapılan şeylerin hiçbir tesiri olamayıp hususiyle bizzat pâdişâhın emrine muhtaç işleri geri kalmış ve cülus üzerine iki aydan fazla süre geçtiği halde yabancı devletlerin sefirleri henüz güven mektuplarını sunmaya bile imkan bulamamışlardı⁶. Bu durum sadrazam Mütercim Rüştü Paşa hakkında "Memleketi padişahsız idare etmek hoşuna gitti" diye ileri geri konuşmalara neden olmuştu⁷.

Mithat Paşa, Kanun-ı Esasi'yi kabul ettirmek amacıyla giriştiği Abdülaziz'i tahttan uzaklaştırma işinden arzu ettiği neticeyi elde edemeyince gücenmişti. Diğer taraftan Hüseyin Avni Paşa'nın katlinden sonra, sadrazam her istediğini yapmakta serbest kalmış, Sultan Murat'ın dalgınlık hali uzamıştı. Bu durum karşısında Şehzade Abdülhamit'in tahta çıkışını çabuklaştırmadıkça, Kanun-ı Esasi'nin ilanına çare bulunamayacağını anlayan, Mithat Paşa, Sadrazamı saltanat değişikliği meselesinde iknaya çalıştı⁸.

⁵ İnal; *a.g.e*, c. III, s. 1268.

⁶ Mithat Paşa; *a.g.e*, c. I, s. 205.

⁷ Ahmet Cevdet; *Tezâkir*, c. IV, s. 168.

⁸ Mahmut Celalettin; *a.g.e*, c. I, s. 168. ; Davison; *a.g.e*, c. II, s. 120-121.

Mithat Paşa; önce yalnız başına ve sonra sadrazamla birlikte Kağıthane çiftliğine gidip şehzade ile görüştü, Kanun-ı Esasi hakkındaki görüşünü uzun uzadıya anlattı. Mithat Paşa Şehzade Abdülhamit'e; meşrutiyeti geciktirmeden ilan etme, devlet yönetiminde ancak sorumlu danışmanlarının görüşlerine göre hareket etme ve saray katipliklerine Sadullah, Ziya ve Namık Kemal Beyleri atama gibi koşulları yerine getirirse tahta geçebileceğini söylediğine dair rivayetler vardır. Ancak bu söylenenlerin gerçek olup olmadığı tartışma konusudur. Mithat Paşa ve yandaşlarının böyle bir yola başvurmalarının sebebi, sarayın nüfuzunun Abdülaziz'in hükümdarlığının son beş yılında olduğu gibi yeniden canlanmasını önlemeyi umuyorlardı. Abdülhamit'in başka bir vaatte daha bulunduğu, üstelik bunu yazılı biçimde yaptığı şeklinde söylentiler çıkmıştır. Buna göre, Sultan Murat sağlığını tekrar tam olarak kazanırsa Abdülhamit tahttan feragat edecektir. Bu söylentiler, Abdülhamit'in naiplik (Pâdişâh vekilliği) hakkındaki tutumu dikkate alındığında tamamen ihtimal dışı görünür. Mithat Paşa İslam akait kitaplarına göre pâdişâh naipliği ya da geçici padişahlık olamayacağını bilemeyecek kadar cahil değildi. Nasıl olursa olsun, bugüne dek bu söylentileri doğrulayan hiçbir belgesel kanıt gün ışığına çıkmamıştır⁹.

Zaten bu durumu Sultan Abdülhamit de Hatıra Defteri'nde tamamen reddetmektedir: *"Mithat Paşa'nın cülusumdan önce benimle pazarlık yaptığı söyleniyor. Güya Mithat Paşa, daha biraderim Sultan Murat tahtta iken benimle konuşmuş ve padişah olabilmekliğim için bana bazı şartlar koşmuş. Bu şartlar, Kanun-ı Esasi'nin ilanı, Ziya Bey ve Kemal Bey'in saraya alınması, biraderim Sultan Murat iyileştiği takdirde benim tahttan feragat etmem gibi maddelermiş. Bununla da yetinilmemiş de biraderim Murat'ın iyileşmesi halinde tahttan feragat edeceğime dair benden bir tezkere alınmış. Ben bu tezkereyi ele geçirmek için Mithat Paşa'yı perişan etmişim. Bunların aslı yoktur. Gerçek şudur ki, sadrazam Rüştü Paşa ile Mithat Paşa benimle biraderimin hastalığı sırasında bir görüşme yapmışlar, fakat bunların hiçbirini ne şart olarak ileri sürmüşler, ne de hatta söz konusu etmişlerdir. Bu görüşmede, yalnız biraderimin rahatsızlığı bana bildirilmiş ve tahta geçeceğim tebşir edilmiştir. Ancak Mithat Paşa, biraderimin Kanun-ı Esasi'ye mütemayil*

⁹ Davison; *a.g.e.*, c. II, s. 122. ; Mahmut Celalettin; *a.g.e.*, c. I, s. 168. ; Berkes; *Çağdaşlaşma*, s. 307.

bulduğunu, bu yolda bazı hazırlıkların olduğunu söyleyerek benim bu konudaki fikirlerimi öğrenmeye teşebbüs etmiştir. Ben de Kanun-ı Esasi'nin ilanından yana olduğumu kendilerine söyledim. Gerçekten o yıllarda böyle düşünmekteydim ve nitekim Mithat Paşa'yı uzaklaştırdıktan sonra da hem Kanun-ı Esasi'yi ilan ettim, hem meclisi topladım ve bütün savaş boyunca meclis çalışmalarını sürdürdü. Gerisi yalandır. Ben, nasıl bir padişah olayım ki, vezirime senet imzalayayım? Vezirim nasıl bir mecnun olmalı ki, padişahına şart koşabilsin. Bunlar, düşüncesi küt kimselerin sonradan yakıştırdıkları şeylerdir. Mithat Paşa, haris ve atılgan bir vezirdi ama, deli değildi. Ziya Bey'in, Kemal Bey'in saraya yerleştirilmesi, cülus edecek bir padişaha şart koşulmaz. Bunlar o çeşit maddeler değildir. Hem sonra Ziya Bey ile Kemal Bey saraya alınsalardı, bunlar benim ellerimi kollarımı mı bağlayacaklardı? Bir sözümle kendilerini işlerinden çıkaramaz mıydım ki, böyle akıllara sığmaz bir şart dermeyan edilsin!”¹⁰

Şehzade, tabiatıyla saltanata hevesli olmakla beraber, zamanın ve meselenin son derece karışıklığı ve Sultan Murat taraftarlarının çokluğu nedeniyle, korku ve tereddüde düşüyordu. Sultan Murat'ın hastalığı ise, tahttan indirilmesi konusunda çoğunluğun ittifakına yol açmıştı. Doktorlar tarafından iyileşmeyeceğine dair raporlar düzenlenmiş ve “daimi cinnet” denilen hastalığa yakalandığı belirtilerek, tabii olarak tahttan indiğini açıklayan bir fetva verilmişti¹¹.

İlginçtir ki, cinnet getirdiğine dair fetva verilerek tahttan indirilen Sultan Abdülaziz'in yerine akıllı diye getirilen Sultan Murat, aradan üç ay, üç gün geçtikten sonra daimi cinnet fetvasıyla tahttan indirilmiştir. Bu olay bir olay olarak tarihlerde yerini almıştır.

Sultan V. Murat'ın tahttan indirildiğine dair fetvanın verilmesi üzerine sadrazam, şeyhülislam ve Mithat Paşa, Hırka-i Saadet dairesine giderek fetvayı Abdülhamit'e verip, ittifakla hilafet makamına getirilmesine karar verildiğini arz ettiler. Bu esnada sultan Murat taraftarlarının suikasta teşebbüs edecekleri endişesiyle, biat merasiminin Babüssaade dahilinde bulunan Arz Odası'nda yapılması istenmişti. Ancak, sadrazam, eski Osmanlı adeti üzerine Babüssaade

¹⁰ İsmet Bozdağ; *Abdülhamit'in Hatıra Defteri*, s. 50-51, İstanbul 1997.

¹¹ Berkes; *Çağdaşlaşma*, s. 306.

önünü kesin olarak tercih etmekle, taht oraya koydurulmuştu. Bunun üzerine Sultan II. Abdülhamit 31 Ağustos 1876 günü tahta oturdu¹².

Padişahın tahta geçtikten sonra nasıl bir tavır ve davranışta bulunacağı merak konusuydu. Çünkü halk ve vekiller yeni padişahı çok fazla tanımıyordu¹³.

Buna karşılık pâdişâh; Bâb-ı âli arasında gönül birliği ile iş görmenin geleneğinin kurulmamış olduğunu, başta sadrazamlık olmak üzere, büyük hizmet mevkileri liyakatten çok entrika ile elde edildiğini, bu mevkilerde namus erbabı kimselerin fazla tutunamayacağını biliyordu¹⁴.

Sultan Abdülhamit adil bir pâdişâh olarak hizmet etmek, her şeyden önce, vükela elinde oyuncak olmamak ve onlara karşı güveni sağlamakla mümkün olduğundan tedbirli davranmak zorundaydı. Bu sebeple kendisinden önce tahta çıkan iki padişahı tahttan indirmiş ve kendisini tahta çıkarmış olan sadrazam Mehmet Rüştü Paşa ile Mithat Paşa'ya güveni yoktu. Bütün bunlara rağmen başka bir ihtimal olmadığı için bunlarla çalışma yolunu tuttu. Fakat öte yandan da güvенеbileceği adamlarla bir saray ekibi kurmaya çalıştı¹⁵.

Eniştesi Damat Mahmut Paşa'yı saray müşirliğine, Sait Paşa'yı (İngiliz Sait Paşa) saray ferikliğine, ve Mahmut Paşa'nın tavsiyesi üzerine Sait Beyi (Sadrazam Sait Paşa) saray baş katipliğine getirmişti. Bu tayinlerden sonra daha mühim olarak ve sadrazama danışmadan Redif Paşa'yı da seraskerliğe getirmişti. Bu suretle, tahta güvenlikte kalabilmek için kendisine bağlı bir ekip kurulmuş oldu¹⁶. Bu ekibi teşkil edenler, sadrazam Mehmet Rüştü Paşa ile Mithat Paşa'yı beğenmemekte idiler. Fakat devletin içinde bulunduğu buhranlı durumda, onların iktidarda kalmalarının muvafık olacağını düşünüp, olayların gelişmesini ve fırsatların meydana çıkmasını beklediler.

Pâdişâhın tahta çıkması münasebetiyle, millete ilan etmesi gereken Hatt-ı Hümayûnunun hazırlanmasını Mithat Paşa'ya havale etmesi, Seraskerlikten Abdülkerim Paşa'yı azlederek Redif Paşa'yı getirmesi, Kanun-ı Esasi'nin

¹² Mahmut Celalettin, *a.g.e.*, c. I, s. 169-170. ; Karal; *a.g.e.*, c. VIII, s. 1. ; Küçük; "Abdülhamit", *TDVİA*, c. I, s. 217. Davison; *a.g.e.*, c. II, s. 122. ; Joan Haslıp; *II. Abdülhamit*, Ter. Zeki Doğan, İstanbul 1998. s. 90. İnal; *a.g.e.*, c. III, s. 1267. ; Turhan; *a.g.e.*, s. 162.

¹³ Davison; *a.g.e.*, c. II, s. 124.

¹⁴ Şeref; *Tarih Musahabeleri*, s. 211.

¹⁵ Karal; *a.g.e.*, c. VIII, s. 2. ; Davison; *a.g.e.*, c. II, s. 124. ; Uzunçarşılı; *Mithat ve Rüştü Paşaların Tevkiflerine Dair Vesikalar*, Ankara 1987. s. 1.

¹⁶ Karal; *a.g.e.*, c. VIII, s. 2.

hazırlıklarını idareye kalkışması pâdişâh ile sadrazamın arasının açılmasına neden oldu. Sadrazam halk nezdinde de itibarının silinmekte olduğunu görünce sadarettten çekilmeye karar verdi¹⁷.

2. Mithat Paşa'nın Sadrazam Oluşu ve I. Meşrutiyet'in İlanı:

a. Mithat Paşa'nın Sadrazam Oluşu:

Mehmet Rüştü Paşa, sadarettten çekilirken kendi yerine, Mithat Paşa'nın getirilmesini tavsiye etmişti. Sarayın ekibi de bu tavsiye istikametinde pâdişâha telkinde bulundular. Devletin içinde bulunduğu koyu buhranı ancak Mithat Paşa'nın halledebileceği yolunda genel bir kanaat hasıl olmuştu. Bu değişikliğin gerçek sebebi şudur: Mehmet Rüştü Paşa, Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde rol oynayan vekillerden biri olması dolayısıyla padişahın güvenine layık olamadığından kendisinin artık devlet yönetiminde söz sahibi olması mümkün olamazdı. Ayrıca bir çok mühim devlet meselesinde ortaya atılmış olduğu görüşlerin kabul edilmemesi, aksi iradelerle geri çevrilmesi ve mabeyn ileri gelenlerinin bundan faydalanarak, sadrazamlık nüfuzunu kıracak hareketlere devam etmesi, onu günden güne ümitsizliğe düşürmüştü. Diğer taraftan Abdülaziz, çoğunluğun arzusu diye işbaşından uzaklaştırılmasından sonra devlet işlerindeki buhran gitgide büyümüş ve bundan dolayı şahsına karşı kin beslenerek, halk arasında aleyhinde dedikodular çoğalmış olduğundan, Rüştü Paşa en ufak bir bahane ile istifa etmeyi, hasta gibi görünmeyi ve kendini naza çekmeyi günlük alışkanlık haline getirmişti. Bu durum iki üç ay devam etmiş, Abdülhamit ise, Rüştü Paşa'nın o zamanki itibarından dolayı azlini birden bire düşünmediğinden, istifasını birkaç defa geri çevirmiş, fakat bazen *"Eğer sadrazamın maksadı, bizi işe karıştırmamak ise, gazete okumakla vakit geçirelim"* nüktesiyle düşüncesini belirtmişti.

¹⁷ Karal; *a.g.e*, c. VIII, s. 3-4. ; Şeref; *Tarih Mus.* s. 200.

Gerçi, tahttan indirme işindeki rolü sebebiyle, Mithat Paşa'nın da devlet idaresinden uzaklaştırılması sarayca gerekli görülüyordu. Fakat, halk arasındaki şöhreti sebebiyle, tahta geçtikten kısa bir süre sonra böyle bir yola başvurmak uygun görülmediğinden, bir defa onun da sadrazamlığa getirilmesi ve daha sonra düşürülmesi tercih edilmişti¹⁸.

II. Abdülhamit Mithat Paşa'nın sadarete getirilmesi ile ilgili Hatt-ı Hümayûn'da da belirttiği üzere "zaman" ve "zaruret" gereği Mithat Paşa'yı sadrazam yaptığını açıklamıştır. Gerçekte onu hiç sevmediği ve fikirlerini de beğenmediği halde, yerli ve yabancı kamuoyu karşısında itibarı ve şöhreti bulunduğu için takdir eder görünüyordu. Mithat Paşa da pâdişâhın bu düşüncesini bilmekte ve ona itimat etmemekte idi. Aralarında, hükümet idaresi hakkında fikir ayrılığı, tahta geçtikten kısa bir süre sonra başlamıştı¹⁹.

Ayrıca pâdişâh Namık Kemal'in Mabeyn katipliğine, Ziya Paşa'nın da Mabeyn baş katipliğine getirileceği hususunda Mithat Paşa'ya vermiş olduğu iddia edilen sözü de tutmamıştı. Buna rağmen, Mithat Paşa'nın sadrazamlığı kabul etmesine başlıca sebep, millete olan güveni idi. Nitekim arkadaşlarına " Benim arkamda koca millet var" demiş ve bu suretle sadrazamlıkta, Abdülhamit'in sorun çıkarmasını da hesaba katmıştı²⁰.

b. I. Meşrutiyet'in İlan Edilmesi:

Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet sisteminin kabul edilmesi, bir çok müzakerelerden sonra bir umumi mecliste oy birliği ile kararlaştırılmış ve Kanun-ı Esasi tasarısının hazırlanması için de Mithat Paşa'nın başkanlığında özel bir komisyon teşkil edilmişti²¹. Bu komisyonda meşrutiyet taraftarları olduğu kadar, meşrutiyetin aleyhinde olanlar da vardı²².

Bu mühim meselenin gerçekleştirilmesi, Sultan V. Murat'ın tahta çıkışından beri lüzumlu görülmüş olduğu halde, bazı muhaliflerin ortaya çıkması ve Sultan

¹⁸ Mahmut Celalettin; *a.g.e*, c. I, s. 222-223.

¹⁹ İnal; *a.g.e*, c. I, s. 341-343. ; Haslıp; *a.g.e*, s. 97.

²⁰ Karal; *a.g.e*, c. VIII, s. 5-6. ; İnal; *a.g.e*, c. I, s. 354.

²¹ Mahmut Celalettin; *a.g.e*, c. I, s. 220.

Murat'ın şuurunun bozulması yüzünden vakit kaybedilmişti. Nihayet, Abdülhamit işbaşına geçtiği sırada, esasında bu meseleye onay vermesi, amacın gerçekleşmesini kolaylaştırdığı gibi, devletlerin barışa esas kabul ettikleri idari ıslahat tekliflerinin değiştirilmesine, kamuoyunun güven ve sempatisinin kazanılmasına da etkili bir vasıta olacağı ümidini uyandırmıştı. Bu da, vükela ve komisyon üyelerinin Kanun-ı Esasi hazırlamaktaki çabalarını arttırmıştı. Bilhassa, konferans toplanması teklifi ortaya çıkınca, bu teklifin müzakeresine girilmeden önce, Kanun-ı Esasi'nin ilanı ön plana alınmıştı. Kanun-ı Esasi'nin ön plana alınması, konferansta bahis konusu edilecek idari ıslahat karşısına, Kanun-ı Esasi çıkarılarak, ona uymayan tekliflerin reddi hususunda konferansa katılan devletlerin temsilcilerinin susturulacağı düşüncesinden çıkmıştı.

Kanun-ı Esasi tasarısı özel komisyon tarafından pâdişâha takdim edildiğinde, Abdülhamit, bu tasarıyı Namık Paşa gibi muhalif olan bazı eski devlet adamlarına gösterdi. Hatta, sadrazam Mehmet Rüştü Paşa, meşrutiyet taraftarı olmadığını ve Avrupa devletlerinin baskısı olmasa Kanun-ı Esasi'ye onay etmesinin mümkün olmadığını söylüyordu.

Namık Paşa ve Rüştü Paşa Kanun-ı Esasi'ye muhalefet etmek yerine pâdişâhın geleceği ile ilgili maddelerde padişahı taraftan tavır koydular. Mesela, "Tasarının başlangıcında, hükümdarın vazifelerini belirten maddeler, pâdişâhımızın kudret ve şanını halkın gözünde düşürür, pâdişâhın nüfuz ve yetkisi sınırlandırılmaz" diyerek, o maddelerin tamamen çıkarılmasını istedi. Ayrıca, tasarının, sadrazamlığın kaldırılıp başvekilliğin getirilmesi ve diğer vekillerin Başvekil tarafından seçilmesi ile ilgili hükümlerine itiraz ederek, sadrazamlığın devamını ve vekillerin eskiden olduğu gibi, pâdişâh tarafından seçilip tayin edilmesi lüzumuna işaret etti. O sırada, Mabeyn ileri gelenlerinden Mithat Paşa'ya karşı olan nüfuzlu kimseler bundan istifade ederek, "Vükelayı seçmek yetkisinin Başvekil verilmesi istenmesi, idarenin dizginlerini Başvekil olanlara verdirmek maksadından ileri gelmektedir. Mithat Paşa, makam ve mevki düşkünü olduğundan, bu suretle Başvekalet makamına gelip istediği gibi hareket etmek istiyor" diye çeşitli ithamlarla pâdişâhın kafasını karıştırdılar. Ancak, Mabeyn ileri gelenlerinin bu hareketleri,

²² Findley; *Reform*, s. 190.

padişahı koruma veyahut geleceğini teminat altına almak gibi bir niyete dayalı değildi. Belki meşrutiyet sisteminin her devlette geçerli olan prensiplere göre düzenlenmesiyle ve vekillerin sorumluluk esasının belirlenmesi sonucu üzerine, vazifeli olmayan adamların, bilhassa Mabeyn'in nüfuzlu kimselerinin, devlet işlerine karışmaları imkanının tamamen ortadan kalkacağını ve bunun da şahsi nüfuz ve menfaatlerine dokunacağını anlamalarından ileri gelmişti.

Bununla beraber sadrazamın, "hükümdarın vazifeleri ile ilgili maddelerin tasarıya konulmaması" yolunda arz ettiği şahsi görüşleri, kabul edilmeyip bunlar "padişahın hukuku" başlığı altında ayrıca belirtildi. Ancak, sadrazamlığın bırakılarak vükela seçiminin olduğu gibi pâdişâh tarafından yapılması kabul edildi.

Bunun üzerine, tasarının vekiller tarafından incelenmesine ve arkasından görüşülmesine başlandı. O sırada, yine Mabeyn ileri gelenleri, "Meşrutiyet hükümeti içinde istibdat" tabiri ile tarif edilebilecek düşünceleri, pâdişâhın kime emniyeti kalmazsa, onu sürgün etmeye yetkili bulunmasına dair, kanuna bir madde konmasını, pâdişâha kabul ettirdiler. Bu durum pâdişâhın şahsi otoritesini alabildiğince kuvvetlendiriyordu.

Kanun tasarısı üzerindeki görüşmeler sona ermekte iken, Mehmet Rüştü Paşa'nın istifası üzerine Mithat Paşa ikinci defa sadrazamlığa getirildi.

Kanun-ı Esasi'nin pâdişâh tarafından resmen Bâb-ı âli'ye gönderilmesi kararlaştırıldığından, Daire-i Hümayûn önündeki meydana 23 Aralık 1876 Cumartesi günü bir kürsü konulup, bayraklarla donatıldı. O gün hava gayet kapalı olmasına rağmen, yine binlerce, insan toplanmış ve nizamiye askeri taburları ve bandoları selama durmuşlardı. Bütün vekiller ulema, devletin ve azınlıkların ileri gelenleri hazır olup, Hatt-ı Hümayûn'un gelmesini beklemişlerdi. Bu suretle toplanan heyet, Mabeyn baş katibi Sait Bey vasıtasıyla Kanun-ı Esasi'nin ilanına dair Hatt-ı Hümayûn'un gelişi sırasında kürsünün etrafından toplandılar. Sadrazam Mithat Paşa, Hatt-ı Hümayûnu karşılayıp aldı ve memuriyet icabı mühim vazife kendisine düşmesine rağmen, okumak üzere Mahmut Celalettin Paşa'ya verdi.

Hattı Hümayûn'un okunmasından sonra, Mithat Paşa bir konuşma yaptı ve eski Edirne Müftüsü de dua etti. Bu arada, donanmadan ve diğer askeri mevkilerden yüz bir pare top atılarak, sevinç gösterilerinde bulunuldu. Bahsedilen ilan gününün her sene devletçe resmi günlerden sayılması ve toplar atılıp şenlikler yapılması,

Mithat Paşa'nın isteği üzerine pâdişâh tarafından kabul edildiğinden, hattın okunmasından sonra vükela saraya giderek bizzat ve daire memurları da ayrı ayrı mektuplarla pâdişâha tebriklerini arz ettiler. Meşrutiyet taraftarları da o gece şenlikler düzenleyerek Mithat Paşa'nın konağının önüne gelip "Yaşasın Sultan Abdülhamit, yaşasın Mithat Paşa" diyerek bağırdılar²³.

Kanun-ı Esasi'nin kısa bir değerlendirmesini yapmak gerekirse; Kanun-ı Esasi'ye göre "Devlet-i Osmaniye" ülkesiyle bölünmez bir bütündür. Başkent, hiçbir ayrıcalığı olmayan İstanbul'dur. Saltanat ve hilafet hakkı ve makamı Osmanoğulları soyuna ve bunun en büyük evladına aittir. Devletin dini İslam'dır. Pâdişâh aynı zamanda halife olup, dini hükümleri uygulatır.

Kanun-ı Esasi sisteminde egemen gücün yine hükümdar olduğu, egemenliğin yine ona ait bir hak olduğu meydandadır. Önemle vurgulamak gerekirse, pâdişâh bu egemenlik hakkını artık sadece monarşik egemenlik geleneklerinden ve dinsel kaynaklardan almamaktadır. Kendi tek yanlı iradesinin ürünü bir ferman da olsa Kanun-ı Esasi, yani bir yazılı anayasa onun saltanat ve egemenlik haklarının ve meşruiyetinin yeni dayanağıdır. Bu demektir ki, o zamana kadar meşruluk kaynağını gelenek ve dinsel inançlardan alan monarşik egemenlik, şimdi insan iradesi ürünü bir hukuki belgeden meşruluk olarak beşerileşmektedir.

Pâdişâh, yürütme organının da başı ve hatta kendisidir. Vekiller Heyeti ya da Meclis-i Vükela'nın başkan ve üyeleri olan sadrazamı, şeyhülislamı ve vekilleri kendisi seçer, atar ve gerektiğinde azleder.

Heyet-i Mebusan, seçimle gelmiş ilk Osmanlı meclisidir. Bunun önemi şundandır ki, seçim ve temsili vekalet yoluyla seçmen ile mebusları arasında kurulan ilişki, milleti de bir siyasal varlık olarak anayasal sisteme katmaktadır. Heyet-i Mebusan azasının her birini umum Osmanlıların vekili ilan eden bir hukuk sistemi (Madde 71), pâdişâhı artık siyasal sistemin mutlak ve biricik egemeni olmaktan çıkarmaktadır. Bu meclisin yetkileri ne kadar kısıtlı, sultanınkiler ne kadar geniş olursa olsun, halkın ya da milletin temsil yoluyla devreye girdiği bir düzende , artık pâdişâh egemenlik hakkının tek sahibi sayılamaz. Millet, adı konmuş olmasa bile, pâdişâhın mutlak olan egemenlik hakkına rakip olmak üzere ortaya çıkmıştır.

²³ Mahmut Celalettin; *a.g.e.*, c. I, s. 220-224.

Pâdişâh, gerçekten meşruti bir sistemde bakanlar kurulunun ve parlamentonun sahip olması gereken pek çok önemli yetkiyi kendinde alıkoymuş, bunları “padişahın kutsal hakları” alanında tutmuştur. Ama heyetlerin yetki ve çalışmalarına konan başka sınırlar da vardır. Bakanlar kurulunun seçimi ve işleyişi konusunda tek ve gerçek söz sahibi olan hükümdar, aslında yürütme organının ta kendisidir. Meclis-i Umuminin toplanması, tatili ve gerektiğinde feshi pâdişâhın kutsal haklarından (Madde 7).

Meclis-i Umumi üyelerini pâdişâha bağımlı kılan husus da, ettikleri yeminin içeriğidir. Bunlar yalnız vatana ve anayasaya değil, aynı zamanda pâdişâha sadakat yemini ederler. Hatta yemin metninde “pâdişâha sadakat”, “vatana sadakat” ve anayasa hükümlerine uyma taahhüdünden önce gelmektedir.

Padişahın bir başka yetkisi de, olağan üstü durumlarda (örfi idare / sıkı yönetim), özel düzenlemelerle ülkeyi yönetme hakkına sahip bulunmasıdır (113. madde).

Şimdi can alıcı bir noktaya parmak basmanın sırası gelmiş bulunuyor. Pâdişâhı, bütün anayasal sistemin merkezi ve en üstün gücü olarak tanıyan Kanun-ı Esasi, onu bir de “sorumsuzluk” düşüncesi ile taçlandırmaktadır: “ Zat-ı Hazret-i Padişahinin nefsi-i hümayûnu mukaddes ve gayri mesuldür” (Madde 5). O kadar ki pâdişâh anayasaya bağlılık yemini bile etmemektedir. Oysa, 37 yıl önce yine tek yanlı bir işlemle Tanzimat Fermanı’nı çıkarmış ve ilan etmiş olan bir başka hükümdar, vermiş olduğu sözleri bir “yemin” ile bağlamıştı²⁴.

B. ABDÜLHAMİT’İN YÖNETİME EGEMEN OLMASI:

II. Abdülhamit’i iktidarın yeniden sarayın elinde olması düşüncesine iten neden Anayasanın işletilmesinden çok konferansın başarısızlığı olmuştur. Daha öncede belirtildiği gibi pâdişâh zaten hiçbir zaman Mithat Paşa’ya itimat etmemişti. Anayasanın politik amaçlarını çok açık olarak görmüş ve reformlar konusunda yapılan tüm olumlu hareketlerin mimarı olarak Mithat Paşa’nın etkinliğini artırdığını görmüştü.

Bununla beraber, Mithat Paşa'nın Kanun-ı Esasi konulmasına itiraz edenleri men etmek için pâdişâhın tahta çıkışından hemen sonra, Muhyiddin ve Şerif Efendileri, Ramiz Paşa'yı ve bunların arkadaşlarını bir ajan raporu ile sürgüne göndermekte ısrar etmiş, pâdişâh da buna şiddetle karşı çıkarak, muhakeme edilmelerini emretmişti. Böyle iken, Mithat Paşa, diğer vekiller ile birleşerek, adaletin yerine getirilmesine fırsat vermemiştir²⁵. Bu durum daha sonra Mithat Paşa'nın aleyhine kullanılacak ve Mithat Paşa'da 113. maddeye göre sınır dışı edilecekti.

Ayrıca saraya yakın çevreler de Mithat Paşa aleyhinde faaliyetlerde bulunuyorlardı. Özellikle Yeni Osmanlılarla olan ilişkilerini ileri sürerek sadrazamı padişahın gözünde küçük düşürmeye çalıştılar. Son olarak konferansın olumsuz sonuçlanmasından Mithat Paşa'yı suçlu bulan Abdülhamit, yabancılar İstanbul'dan ayrıldıktan sonra onu da uzun bir Avrupa yolculuğuna göndermeye karar verdi (5 Şubat 1877). Sadrazamlık mührü elinden alınan Mithat Paşa, anayasanın 113. maddesine dayanılarak sürgüne gönderildi. Daha önce Devlet Şurası başkanı olan İbrahim Ethem Paşa sadrazam oldu. Abdülhamit artık Bakanlar Kuruluna kendisi başkanlık ediyordu²⁶.

Ethem Paşa Meclis-i Mebusan'a muhalifti. Basit meselelerde bile onların ikazlarına hiddetle cevap vererek, sert ve kırıncı muamelelerde bulunuyordu. Hükümet üyeleri ile milletvekilleri arasında çıkan bu ihtilaf, pâdişâhın da dikkatini çekmişti. Memleketin siyasi bakımdan içinde bulunduğu böyle nazik bir dönemde, Ethem Paşa'nın artık sadrazamlık makamında kalması mümkün değildi. Bu sebeple pâdişâh, Ethem Paşa'yı azledip yerine Dâhiliye Nazırı Hamdi Paşa'yı tayin etti (11 Ocak 1878). Hamdi Paşa, Yıldız Sarayında yapılan görüşmeler sırasında metanet ve dirayet gösterdiğinden, müzakereleri bizzat takip eden pâdişâhın takdirini kazanmıştı²⁷.

Bu arada yapılan önemli tartışmalardan birisi de Mithat Paşa'nın geri getirilmesi idi. Bu durum Abdülhamit'in meclisten iyice soğumasına neden oluyordu.

²⁴ Tanör; *a.g.e.*, s. 136-143.

²⁵ Mahmut Celalettin; *a.g.e.*, c. I, s. 270.

²⁶ Shaw; *a.g.e.*, c. II, s. 226.

²⁷ Mahmut Celalettin; *a.g.e.*, c. III, s. 22-23.

Bunun yanı sıra Ermeni ve Rum milletvekilleri kendi milletlerinden olanları askere gitmemeleri için kışkırtıyorlar, liberal ve Müslüman olmayan milletvekili gurupları da saray erkanı ve bakanlar için güvensizlik beyanında bulunuyorlardı²⁸.

Bu olaylardan sonra sadrazam devlet işlerini yoluna koymak hususundaki fikirlerini açarak Pâdişâha; “Yıldız Köşkü’nde çekilip oturmanın zamanı değildir. Düşman, payitahtınıza kadar gelip dayandı. Devletimiz büyük bir tehlikeye maruz kaldı. Böyle sakınıp çekinme halinden çıkıp Dolmabahçe Sarayı’ndan giderek sadık tebaanızın muhabbetiyle kendinizi korumalısınız. Saray tahsisatından keserek devlet maliyesinde gerçek bir tasarrufa gidilmesine yol açmalısınız” gibi sözler söylemiş ve mebuslar tarafından haklarında dedikodu yapılan vekillerin görevden uzaklaştırılması lüzumunu tekrar arz etmişti. Bu durumu pâdişâh kendisinin tahttan indirilmesinin zemini olarak değerlendirdiğinden sadrazamı azletmiştir.²⁹

Bu durumda Mebusan Meclisi’nin toplanmaya devam etmesinin de saltanat aleyhinde bir fitne çıkmasına yol açacağı zannı kuvvet kazandığından, pâdişâh meclisin kavgasız gürültüsüz tatil edilmesi ve şiddet taraftarı mebusların İstanbul’dan uzaklaştırılmaları çaresine bakmayı kafalarına koydular. Abdülhamit ilk başta, hükümeti en çok eleştiren milletvekillerinin, halkın ve askerinin morallerini çökerteceklerinden korkarak tutuklanmalarını emretti. Ancak Ahmet Vefik Paşa’nın ısrarıyla emrini değiştirip milletvekillerinin bir an önce geldikleri yerlere dönmelerini istedi³⁰.

Sadrazam Hamdi Paşa’nın azlinden sonra Ahmet Vefik Paşa Mabeyni Hümâyûna çağrılıp sadaretle müjdelendiğinde; sadaret adının başvekalet olarak değiştirilmesi hususu ile Damat Mahmut ve Sait Paşaların azlini şart koştu. Bunların gerçekleşmesi ile Ahmet Vefik Paşa 4 Şubat 1878’de Başvekalete geldi. Bundan

²⁸ Shaw; *a.g.e.*, c. II, s. 234. ; Mahmut Celalettin; *a.g.e.*, c. III, s. 58.

²⁹ Rusların ileri hareketi karşısında, merkezden yeterli desteği alamadığını ileri süren Umum Rumeli Harp Orduları Kumandanı Süleyman Hüsnü Paşa da, 14 Ocak 1878’de bir telgraf göndererek sarayı eleştirmiş ve başarısızlığın sebebi olarak gösterdiği Serasker Rauf ve Bahriye Nazırı Said paşaların azlini, ardından da mahkemeye sevk edilmelerini istemiştir. Bu telgrafın meclis-i Mebusan Meclisi’de okunması büyük bir heyecana sebep olmuş, durumdan endişelenen Rauf Paşa, padişaha etkide bulunarak, bir yandan Süleyman Paşa’nın tutuklanmasına, diğer yandan da Meclisin kapatılmasına zemin hazırlamıştır. Fethi Tevetoğlu, *Süleyman Paşa*, Ankara, 1988, s.51 vd.

³⁰ Mahmut Celalettin; *a.g.e.*, c. III, s. 59-60. ; “Hanedan-Padişah Biyografileri”; *Osmanlı*, c.12, s.232.

sonra yönetime gelen Sadık Paşa, Ârifi Paşa, Sait Paşa, Kadri Paşa, Abdurrahman Paşa gibileri de Başvekillik unvanını kullandılar³¹.

Ahmet Vefik Paşa'nın Başvekalete gelişi saltanat merkezinin en buhranlı zamanına rastlamıŐtı. Ahmet Vefik Paşa'nın, dediğini yapabilecek gçte faal bir zat olduğundan, Başvekalete tayin edildikten sonra, devletin barıŐ yapmak ve mütareke istemek mecburiyetine kalıŐının sebeplerine dair yazılan beyannamenin Meclis-i Mebusan'a tebliğ edilmesinden sonra pâdişâh Meclisi tatil etti (14 Şubat 1878).

Ahmet Vefik Paşa Başvekalete getirildiğinde, Sait Paşa'yı azlettirmesi sebebiyle araya ihtilaf girmiŐti. Yıldız Sarayı'nda muhacirler için teşkil olunan komisyona Sait Paşa'nın başkan olması Ahmet Vefik Paşa'yı endiŐeye düŐürmüŐ, bazı maruzatının pâdiŐâha kabul edilmemesi de artık kendisinin sadarettten azledileceğinin iŐaretleriydi.

Ahmet Vefik Paşa vekiller heyeti ile anlaŐıp pâdişâhı tahttan indirip Şehzade V. Mehmet Reşat'ı tahta geçireceğine dair pâdiŐâha bir rapor sunulduğundan pâdişâh işi tetkik etmeden 18 Nisan 1878'de Ahmet Vefik Paşa'yı sadarettten azletti. Ve yerine Sadık Paşa Başvekalete getirildi.

Bu arada meydana gelen önemli bir olay da Suavi Vakası'dır. Eski pâdişâh sultan Murat yanlıŐı kişiler Ali Suavi etrafında toplandılar. Bunlar Çırağan sarayını basıp eski sultan Murat'ı tekrar padişahlık makamına oturtmak istediler. Fakat bu isyanlarında başarılı olamadılar. ÇatıŐma sırasında başta Ali Suavi olmak üzere isyancılardan tamamı öldü. Bu arada Başvekil Sadık Paşa, Yıldız Sarayı'na gidip pâdiŐâha güven vermek için "Artık Sultan Murat'ın çaresine bakılmalıdır" dediğinde, pâdişâh bu sözlerden dolayı çok üzülerek, bundan kendisi içinde bir emniyetsizlik sezmiŐ ve 27 Mayıs 1878'de Sadık Paşa BaŐvekaletten uzaklaştırılmakla Mehmet Rüştü Paşa dördüncü defa sadrazam yapıldı³². Mehmet Rüştü Paşa'nın bu defa sadrazamlığa gelişi bir karıŐıklıĐın eseri olarak yorumlanmaktadır. Ancak pâdişâhın kendisinde önce iki tahttan indirme olayına karıŐıŐmıŐ bir kişiye güveninin olması düŐünülemezdi.

³¹ Kuran; "Başvekil", *TDVİA*, c. V, s. 136.

³² Mahmut Celalettin; *a.g.e.*, c. III, s. 129-131.

Mehmet Rüştü Paşa'nın sadarete kalışı da fazla uzun sürmedi. Gerek sadrazam Mehmet Rüştü Paşa, gerekse Serasker Damat Mahmut Paşa pâdişâhın tahttan indirilip yerine V. Mehmet Reşat'ın geçirileceği yollu haberler üzerine 4 Haziran 1878'de sadareten azledilip, yerine Safvet Paşa geçirildi³³. Sadarete gelen Safvet Paşa da yerinde çok fazla kalamadı. Çünkü o da Bosna - Hersek meselesi yüzünden istifa etmek zorunda kalmıştır. Safvet Paşa'nın istifası pâdişâh için beklenmeyen bir durumdu. Çünkü bu dönemde sadrazamlar genellikle pâdişâh tarafından azledilirlerdi, bu alışık olunmadık bir durumdur.

Safvet Paşa'dan sonra sadarete getirilen Hayrettin Paşa'da padişahın istediği bir kişiliğe sahip olmadığı için sadarete uzun süre kalamamış ve kısa sürede azledilmiştir.

Bu dönemin en önemli sadrazamlarından birisi kuşkusuz Sait Paşa'dır. Çünkü Sait Paşa Abdülhamit döneminin önemli devlet adamlarından birisidir. Ekim 1879'da Ârifi Paşa'nın yerine sadarete getirilmiş ve II. Meşrutiyet'in ilanına kadar çeşitli tarihlerde yedi defa sadrazam olmuştur. Bu suretle Sait Paşa Osmanlı tarihinde sadaret makamına geçmede ve azledilmekte dikkate değer bir yere sahiptir. Sait Paşa; Yıldız Sarayı'nın tek müracaat yeri haline gelmesinde, sarayın etrafında hususi bir askeri kuvvet teşkil edilmesi ve memlekette hafiye tertibatı yapılması hep onun eseridir.

Sait Paşa'nın sadareten çekilmesinden sonra sadarete gelen Kadri Paşa ve Abdurrahman Paşa'nın sadarete dikkate değer bir hareketleri yoktur.

Bu dönemin önemli sadrazamlarından birisi de Kamil Paşa'dır. Kamil Paşa meşrutiyet yanlısı bir sadrazam olmasına rağmen çok fazla etkili olamamıştır. Kamil Paşa II. Abdülhamit'e Bâb-ı âli'nin istiklali sistemine dönülmesini tavsiye etmiştir. Ancak bu durum onun sadareten azline sebep olmuştur.

Kamil Paşa'dan sonra Cevat Paşa'nın sadarete getirilmesi II. Abdülhamit'in emirlerini münakaşasız, mütalaasız tatbik edecek bir sadrazama ihtiyaç duymuş olmasındandı. Ancak kısa bir süre sonra Cevat Paşa'nın pâdişâhın yetkilerine karışmak istemesi, kendisinin sadareten azline sebep olmuştur.

³³ Mahmut Celalettin; *a.g.e*, c. III, s. 141. ; İnal; *a.g.e*, c. II, s. 835.

Padişahın istediği sadrazam tipine en uygun sadrazamlardan birisi de Halil Rıfat Paşa'dır. Ancak onun ölümü pâdişâh için büyük bir kayıp olmuştur. Çünkü pâdişâhı rahatsız edecek her türlü hareketten kaçınırdı. Bütün bu sadaret değişiklikleri göstermektedir ki, Abdülhamit saltanatını güvende tutabilmek ve egemenliğini kurabilmek için sadaret değişikliğine sıkça başvurmuştur.

Yukarıda görüldüğü üzere Sultan Abdülhamit'in, Bâb-ı âli ile ilişkili devlet adamlarının yetenek ve dürüstlüklerine inanmaması ve imparatorluğu sarsan iç ve dış bunalımlar kendisinin giderek daha kişisel, otokrat ve mutlakıyetçi bir yönetim politikasına dönmesi sonucunu doğurdu. Abdülaziz'in ölümünü ve V. Murat'ın tahttan indirildikten sonra akli dengesinin düzelmiş olduğunu hatırlama onu güvensizliğe itiyordu. Tüm Osmanlı devlet adamlarının çıkarıcı ve yolsuzluğa yönelik olduklarına, Osmanlı memurlarının halkın yararını düşünmediklerine inanıyordu. 1877-1878 Türk – Rus savaşı ve Berlin Kongresini izleyen kargaşa, terör çetelerinin eylemleri, Avrupalı devletlerle Balkan komşularının oluşturduğu tehditler padişahı etkili bir yönetimin ancak merkezci bir yönetim olacağına inandırmıştı.

Pâdişâhın amacına varmak için başvuracağı istibdat biçimi Berlin Kongresi'nden bile önce anayasanın kendisine verdiği hakkı kullanıp parlamentoyu kapatarak Mithat Paşa'yı sürgüne göndermesiyle belli olmuştu. Abdülhamit kendisini bir reformcu olarak görüyordu ve gerçekten de öyleydi. Ancak Tanzimatçılar gibi o da, parlamentonun kendisinde topladığı demokratik temsilin zaman bakımından gecikmeye, düş kırıklıklarına, iç zayıflıklara ve daha çok yenilgi ve çözülmeye yol açtığına inanıyordu. Abdülhamit, Abdülaziz'in son yıllarındaki örneğini benimseyerek iktidarı Bâb-ı âli ve bürokratlar yerine sarayda topladı. Tanzimatın yarattığı merkezi sistemle birleştirdiği kişisel denetim yapısı yoluyla daha önce en büyük pâdişâhlar tarafından bile elde edilmeyen geniş ve mutlak bir diktatörlüğe olanak tanımıştı. Abdülhamit bu istibdat yönetimiyle parçalanmış imparatorluğunu savunabilmiş, toplumunu canlandırabilmiş, 1871'den sonra tehdit altına girmiş olan reformlardan çoğunu başarılı bir sonuca ulaştırmıştır.

1878'den sonra iktidar merkezi saray olmuştur. Abdülhamit, Abdülaziz'in Yıldız'da geliştirdiği basit mabeyn yapısını karmaşık bir bürokrasiye dönüştürmüş, hükümet ve toplumun daha önceki yıllarda büyük çapta özerk olan belirli kesimlerini bu bürokrasinin denetimine vermiştir. Pâdişâhın altında, kendisiyle iktidar

dizginlerini paylaşan ve danışmanlığını yapan önemli kişiler pâdişâhla insanlar arasında bir duvar oluşturmuşlardır.

Bunun dışında baş katip ve ikinci katipler; haberleşme, yasa ve talimat önerilerini pâdişâha sunmak görevlerini genişletip onun bütün hükümet daireleri ve memurlarıyla olan ilişkisine egemen olmuş, pâdişâhın istek ve politikalarını alt kademelere iletmış, sonuçları da pâdişâha kendi bildiklerince bildirmişlerdi. Baş katiplerin en güçlüsü Küçük Sait Paşa çeşitli bakanlıkların yanı sıra dokuz kere sadrazam da olduğundan Abdülhamit'in hükümetteki başlıca ajanı durumuna gelmişti³⁴.

Sarayda bir de gizli polis (hafiye) örgütü vardı. Pâdişâhın kişisel denetiminde olan bu örgütün başında önce kendi adamı olan Ahmet Celalettin Paşa vardı. Bunların emrinde bulunan hafiyeler ve jurnalciler hükümetin bütün dairelerine sızıp memurların hareket ve düşüncelerini jurnallerle saraya bildirmişlerdi. Saray da anayasanın 113. maddesine göre jurnal edilen kişiler hakkında işlem yapardı.

Vatana ihanet sayılabilecek düşünce ya da davranışlarından kuşkulanan kişiler görevlerinden alınıyor, kimi zaman sürgüne gönderiliyor³⁵, hatta idam ediliyordu. Bunun en ünlü örneği Anayasanın hazırlayıcısı Mithat Paşa'dır. Mithat Paşa 1878'de sürgünden döndükten sonra iki yıl Suriye Valiliği, İzmir Valiliği yapmış, ancak parlamentonun yeniden kurulması için çalışmalarından dolayı Ahmet Cevdet Paşa'nın başında bulunduğu bir komisyonun kanıtlarına dayanılarak Sultan Abdülaziz'i öldürttüğü gerekçesiyle yargılanmış ve hüküm giymiştir. Mithat Paşa sürgün yerinde üç yıl sonra kimliği belirsiz kişilerce öldürülmüştür. Mithat Paşa'nın bu durumu pâdişâhın iradesine karşı gelmeyi düşünenlere bir uyarı olmuştur³⁶.

Sonuç olarak şu söylenebilir; Bâb-ı âli sahip bulunduğu yetkileri II. Abdülhamit devrinde kaybetmiştir. Kısa sürmüş olan I. Meşrutiyet devrinden sonra II. Meşrutiyet dönemine kadar, II. Abdülhamit ile sadrazamlar arasındaki münasebetler korku ve itimatsızlık esası üzerine kurulmuş ve gelişmiştir. Sadrazamın, pâdişâh nezdindeki değeri bir katip ve daha doğrusu bir icrâ memuru değerindedir. Padişahın vehmi ve itimatsızlığı bu halde dahi, sık sık sadrazam

³⁴ Shaw; *a.g.e.*, c. II, 265.

³⁵ Danişmend; *a.g.e.*, s.510.

³⁶ Shaw; *a.g.e.*, c. II, 267-268.

değiştirmesine sebep olmuş ve bu suretle devletin en yüksek idare organında istikrar kalmamıştır. Bu durum sadrazamlarda, bazı şahsi değerleri de bulunsa, güvenle çalışmak, devlete hizmet etmek gibi yüksek duyguları krletmiştir. Her gün mevkilerinden atılmak, sürgüne gönderilmek ve hatta öldürülmek korkusu, onları bedbinliğe sürüklemiş ve bazı hallerde mukadderatını idareye çağrıldıkları devlet idaresinin keyfiligiinden korkarak yabancı himayesine sığınmakta, kendilerince bir mahsur görmemişlerdir. II. Meşrutiyet dönemine böyle bir ortamda girilmiştir.

SONUÇ

II. Mahmut devrinde meydana gelen yenilikler, beliren toplumsal değişimler, baskı ve zorlamalar gelecek devirlerde meydana gelecek değişimler bir çığır açmıştır. II. Mahmut döneminde meydana gelen değişimler Avrupa'da olduğu gibi halkın isteği ile değil, padişahın isteği ile olmuştur.

Gerek Bâb-ı âli bürokratlarının gerekse II. Mahmut'un yaptığı merkezi idareyi güçlendirme isteğinin temelinde siyasi birliği koruma isteği yatmaktadır.

II. Mahmut, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra zorunlu ıslahatlara girişmeyi imparatorluk için vazgeçilmez bir çare olarak düşünüyordu. Ayrıca gelenekleri yıkararak resmi dairelere resmini koydurması, pantolon ve ceket giymesi sakalını tıraş etmesi imparatorluğun çeşitli vilayetlerini gezmesi kendisinden sonra gelen padişahlara örnek olmuş ve imparatorlukta bu durum Avrupalılaşıma cereyanını kuvvetlendirmiştir.

II. Mahmut'un yaptığı bu yenilikler çığır açmış olsa da modern bir devletin tam olarak teşekkül ettiği söylenemez. Çünkü Batıda modern devlete geçişte monarşilerle mücadele edilmiştir. Halbuki Osmanlı İmparatorluğu'nda bu geçişi sağlayan bizzat padişahın kendisidir. Bu durum Batıdaki gelişmelerle çelişmektedir. Bütün bu yenilikleri yapan II. Mahmut'un karşısında halk diye bir kuvvete rastlanmamaktadır. II. Mahmut'un karşısındaki yegane güç Bâb-ı âli idi. Bâb-ı âli'de zaten genellikle reformları yapan ve yapılmasında öncülük eden bir kurum olmuştur.

II. Mahmut imparatorluğu aydınlatacak yenilikleri yapmış ancak bu arada kendi iktidarını güçlendirecek faaliyetlerden de geri durmamıştır.

II. Mahmut için yapılan çalışmalarda o hep Rusya'daki Büyük Petro ile karşılaştırılır. II. Mahmut'un işi şüphesiz Petro'dan daha zordu. Çünkü II. Mahmut Müslüman bir ülkede Avrupalı yeniliklerin yapmış, hatta yaşam tarzı olarak Avrupa yaşam tarzını benimsemiştir. Bütün bunları yaparken imparatorluk sürekli savaşlar içinde kıvranıyordu. Ayrıca imparatorluğu her tarafını kontrol altına alan ve devleti sıkıntıya sokan ayanlarla, Yeniçeri Ocağını kaldırmış, ancak bunun yanında güçlü valisi Mehmet Ali Paşa karşısında yenilgiye uğramıştır.

II. Mahmut bu olumsuz durumlara rağmen imparatorluğun çehresini değiştirecek reformlardan kaçınmamıştır. II. Mahmut'un yaptığı bu yenilikler kendisinden sonra gelenler için bir önderlik olmuş, modern Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün yaptığı inkılaplarda da aynı düşüncenin izleri görülmektedir.

Bülent Tanör II. Mahmut'un yaptığı yenilikleri şu şekilde özetlemiştir; Devlet – Toplum ilişkilerinde devleti güçlendirme, Devlet aygıtı içindeki merkezi otorite – yerel otorite ilişkisinde merkezi güçlendirme, merkez güçleri arasında (saray, sadrazam, ordu, ulema) arasındaki sürtüşmede de sarayı güçlendirmedir.

II. Mahmut'tan sonra tahta geçen Abdülmecit, Batılı anlamda düşünen, sefaretlerde düzenlenen balolara katılan, hatta Mustafa Reşit Paşa tarafından ilan edilmesi istenen Tanzimat Fermanı'na sonuna kadar destek veren bir pâdişâhtı. Hatta Tanzimat Fermanı'nda bir Osmanlı pâdişâhı ilk defa kendi isteği ile kendi yetkilerini kısıtlıyordu. Tanzimat Fermanı ile padişahın mutlak vekil konumunda olan sadrazamlar hiç değilse can güvenliğini sağlamış oluyorlardı. Ancak sık sık yerlerinin değiştirmelerine yapacak bir şeyleri yoktu.

Abdülmecit döneminde saltanat anlayışında bir değişiklik yapılmış değildir. O da kendisinden önceki padişahlar gibi padişahlığın Osmanlı hanedanının bir hakkı olduğunu düşünüyordu.

Bu döneme “Bâb-ı âli asrı” denilmesine rağmen Abdülmecit, sefirlerin de etkisiyle sadrazamları yerinden sık sık oynatmış, yirmi iki yıllık saltanatı süresince yirmi iki sadrazam değiştirmiş, sadrazamların kendi aralarındaki ihtilaflardan sonuna kadar yararlanmayı bilmiş, hatta onları zaman zaman birbirine düşürmek suretiyle imparatorluk içinde kendi hükmünü yürütmeye çalışmıştır. Abdülmecit için zaten en akıllıca yol bu idi. Çünkü Abdülmecit, babası II. Mahmut gibi otoriter bir kişiliğe sahip değildi. Bu eksikliğini Bâb-ı âli'de sürekli dengeleri değiştirmek suretiyle gidermeye çalışmış, özellikle Bâb-ı âli paşalarını birbirine düşürmüştür.

Sultan Abdülmecit döneminde Damat Paşalarla, (Damat Sait, Damat Mehmet Ali, Damat Fethi) yenilikçilerin önderi Mustafa Reşit Paşa arasında çok ciddi siyasi mücadeleler olmuş, bu siyasal mücadelelerde üstünlük zaman zaman damat paşalara, zaman zamanda Mustafa Reşit Paşa'ya geçmiştir. Ancak bilinen bir şey var ki, Mustafa Reşit Paşa bu mücadeleler sırasında çok yıpranmış, Mustafa Reşit Paşa'nın

yetiştirmeleri olan Âli ve Fuat Paşalar bu m¼cadeleye pek girmemişler ve çok fazla yıpranmamışlardır. Bu olaylar sırasında itibarını ve g¼c¼n¼ kaybeden Mustafa Reşit Paşa kendi yetiştirmeleri olan Âli ve Fuat Paşalara y¼netimi terk etmek zorunda kalmış bu durum da Mustafa Reşit Paşa'nın çok zoruna gitmiştir. Zaten Mustafa Reşit Paşa ile Âli ve Fuat Paşalar arasındaki ayrılık Avrupa'da takip ettikleri farklı siyasi politikalarda ortaya çıkmıştır. Mustafa Reşit Paşa İngiltere tarafında politika izlerken bu paşalar Fransız siyasetine y¼nelmiřlerdir.

Sultan Abd¼lmecit'in padişahlığının son yıllarında savurganlığının aşırı derecede artması devlet ¼zerindeki otoritesinin iyice kaybolmasına neden oldu. Abd¼lmecit g¼ kaybına uğrarken Bâb-ı âli diktat¼rleri denilen Âli ve Fuat Paşa imparatorluk ¼zerinde daha ¼nce g¼r¼lmemiř derecede otorite kuruyorlardı.

Abd¼lmecit'in ¼l¼m¼nden sonra yerine Sultan Abd¼laziz geçmiştir. Abd¼laziz'in ilk on yıllık saltanatında iktidar erki neredeyse tamamen bu yenilikçi Tanzimatçı paşalarda kalmıştır. Mustafa Reşit Paşa'nın yetiştirmeleri olan Âli ve Fuat Paşa Abd¼laziz ¼zerinde m¼thiř bir egemenlik kurmuşlardı. Hatta o derece ki Bâb-ı âli'nin paşaları Âli Paşa'nın izni olmaksızın padişahın davetine bile gidemezlerdi. Abd¼laziz Âli Paşa ile g¼r¼řmelerinde protokol kurallarına sıkıca da gelse uymak zorunda kalırdı. Mustafa Reşit Paşa'nın itibarını ve g¼c¼n¼ zayıflatan Damat Paşalar bu d¼nemde Âli ve Fuat Paşaları çok fazla g¼ duruma d¼ř¼rememiřlerdir. Bunda Sultan Abd¼laziz'in de etkisi vardır. ¼nk¼ Sultan Abd¼laziz bu damat paşaları da sevmediğinden bunları Âli ve Fuat Paşa'ya karşı kullanamamıştır.

Âli Paşa'nın ¼l¼m¼ b¼t¼n dengeleri alt ¼st etmişti. ¼nk¼ 1839'dan beri egemenliğini devam ettiren Bâb-ı âli ¼st¼nl¼ę¼n¼ kaybediyor, saray II. Mahmut zamanındaki ¼st¼nl¼ę¼n¼ yeniden kazanıyordu. ¼nk¼ Abd¼laziz'in Âli Paşa'nın ¼l¼m¼ ¼zerine sadarete getirdiği Mahmut Nedim Paşa b¼t¼n yetkileri seve seve Sultan Abd¼laziz'e terk ediyordu.

Sultan Abd¼laziz Âli Paşa'nın ¼l¼m¼nden sonra Bâb-ı âli'de etkinlik kazanan b¼t¼n ¼nemli konumdaki devlet adamlarının yerlerini değiştiriyor, kimisini s¼rg¼ne g¼nderiyor ve imparatorlukta sarayın kontrol¼n¼ en ¼st d¼zeye çıkartıyordu. Artık imparatorlukta Tanzimatın açtığı çığır yavaş yavaş kayboluyordu.

Bunun dışında Mustafa Reşit, Âli ve Fuat Paşalar zamanında imparatorlukta İngiliz ve Fransız sefirleri at oynatırken artık Ruslar ve onların başkentteki sefirleri İgnatiyef at oynatıyordu. İmparatorlukta Sultan Abdülaziz, Mahmut Nedim Paşa ve İgnatiyef söz sahibi idi. Mahmut Nedim Paşa'nın Ruslarla dostluğu kendisine "Nedimof" yakıştırmasının yapılmasına da neden olmuştur.

Sultan Abdülaziz ve Mahmut Nedim Paşa'nın azil ve sürgün politikaları ikisinin de aynı zamanda sonunu getiriyordu. Çünkü Mithat Paşa, Hüseyin Avni Paşa, Şirvanizade Rüştü Paşa, Mütercim Rüştü Paşa gibi üst düzey Bâb-ı âli bürokratları Abdülaziz ve Mahmut Nedim'e bu politikalarından dolayı kin gütmeye başlamışlardı.

Bu paşaların hepsi işbirliği ederek, talebe ayaklanmaları ile Mahmut Nedim Paşa'nın düşmesini sağladılar ve yönetimi ele geçirdiler. Arkasından da Sultan Abdülaziz'i tahttan indirerek yerine meşrutiyet yanlısı Şehzade Murat'ı tahta çıkarmışlardır.

Sultan Murat cinnet geçirdiği için ancak üç ay kalabildi. Sultan Abdülaziz'in hal fetvasında akıl sağlığının yerinde olmadığı yazılıydı. Fakat yerine akıllı diye geçirilen Sultan Murat'ın da aynı sebepten tahttan indirilmesi ilginç bir olay olarak tarihte yerini almıştır.

Sultan Murat'ın sağlığının düzelmeyeceği doktor raporları ile kesinleştikten sonra tahtın en büyük adayı olan Sultan Abdülhamit Osmanlı tahtına oturdu. Abdülhamit kendisinden önceki padişahların başından geçenleri göz önünde bulundurarak ihtiyatlı bir politika izledi. Çünkü selefleri; III. Selim ve IV. Mustafa taht mücadeleleri sonucunda öldürülmüş, Abdülmecit son anda suikasttan kurtulmuş, Abdülaziz intihar etmiş veya öldürülmüş, V. Murat cinnet geçirdiği için tahttan indirilmişti. Bütün bu olaylar II. Abdülhamit için kötü örnekler oluşturmuştur.

Tahta çıkışının hemen akabinde problem çıkarmak istemediği için I. Meşrutiyet'in ilanına ve Meclisin açılmasına ses çıkarmamış ancak Meşrutiyet'in ilanı ve meclisin açılmasının ülke meselelerinin çözümünde müspet bir tesir meydana getirmediğini görünce Meşrutiyet'in mimarı Mithat Paşa'yı Avrupa'ya sürgüne göndermiş akabinde meclisi süresiz tatil etmiştir.

Bu durum yaklaşık otuz üç yıl devam etmiştir. Sultan Abdülhamit otuz üç yıl boyunca ülkeyi Yıldız Sarayı'ndan yönetmiştir. Bu süre zarfında yönetim Bâb-ı

âli'nin kontrolünden çıkmış ve tamamen sarayın egemenliği altına girmiştir. Bu dönemde Sultan Abdülhamit egemenliğine gölge düşürecek hiçbir olaya müsaade etmemiş, sarayda kurduğu ekip sayesinde kendisine karşı yapılacak tertiplerden anında haberi olmuş ve icap ettiği anda sadrazam değişikliğine gitmiştir.

Son söz olarak söylemek gerekirse, 1808 – 1908 yılları arasında Bâb-ı âli ile Padişah arasında meydana gelen yetki mücadelesinde; II. Mahmut zamanında Halet Efendi'nin de etkisiyle sarayın Bâb-ı âli'ye karşı çok ciddi olarak görülen üstünlüğü vardır. Ancak Tanzimatın ilan edilmesinden Âli Paşa'nın ölümüne kadar geçen sürede Bâb-ı âli'nin belirgin üstünlüğüne rastlanmaktadır. Ancak Âli Paşa'nın ölümü bütün dengeleri alt üst etmiş ve Mahmut Nedim Paşa'nın olaya vakıf olamaması sonucu yönetim sarayın kontrolüne geçmiş, Ancak Mithat, Mehmet Rüştü ve Hüseyin Avni Paşaların birleşmeleri sonucu Abdülaziz tahttan indirilince bir kaos ortamı meydana gelmiştir. Sultan Murat'ın cinnet geçirmesi ve Abdülhamit'in tahta çıkışı Bâb-ı âli'nin egemenliğini kaybetmesi ile sonuçlanmış bu durum II. Meşrutiyet'in ilanı ve Abdülhamit'in tahttan indirilmesine kadar sürmüştür.

BİBLİYOGRAFYA

ABADAN, Yavuz; "Tanzimat Fermanı'nın Tahlili", *Tanzimat*, c. I, MEB Yay., İstanbul 1999.

ABDURRAHMAN ŞEREF; *Tarih Musahabeleri*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1339.

-----; *Tarih-i Devlet-i Osmaniye*, c. I-II, tarihsiz.

AHMED CAVID; *Hadika-i Vekâyi*, Haz. Adnan Baycar, TTK Yay. Ankara 1998.

AHMET CEVDET PAŞA; *Tarih-i Cevdet*, Yay. Haz. Mümin Çevik, c. I-II-III-IV-V-VI, Üçdal Neşriyat, İstanbul . 1993.

-----; *Tezakir*, c. I-IV, Haz. Cavit Baysun, TTK. Bas. Ankara 1991.

-----; *Maruzat*, Yay. Yusuf Halaçoğlu, İstanbul 1980.

AHMET LÜTFİ; *Vak'anüvis Ahmet Lütü Efendi Tarihi*, c. X, Yay. Haz. Münir Aktepe, TTK Bas. Ankara 1988.

-----; *Vak'anüvis Ahmet Lütü Efendi Tarihi*, c. XI, Yay. Haz. Münir Aktepe, TTK Bas. Ankara 1989.

-----; *Vak'anüvis Ahmet Lütü Efendi Tarihi*, c. XII, Yay. Haz. Münir Aktepe, TTK Bas. Ankara 1989.

-----; *Vak'anüvis Ahmet Lütü Efendi Tarihi*, c. XIII, Yay. Haz. Münir Aktepe, TTK Bas. Ankara 1990.

-----; *Vak'anüvis Ahmet Lütü Efendi Tarihi*, c. XIV, Yay. Haz. Münir Aktepe, TTK Bas. Ankara 1991.

-----; *Vak'anüvis Ahmet Lütü Efendi Tarihi*, c. XV, Yay. Haz. Münir Aktepe, TTK Bas. Ankara 1993.

- AHMET RASİM; *Osmanlı İmparatorluğu'nun Reform Çabaları İçinde Batış Evreleri*, Haz. H. V. Velidedeoğlu, Çağdaş Yay. İstanbul 1987.
- AKDAĞ, Mustafa; *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, c. I-II, Cem Yay. İstanbul 1995.
- AKMAN, Mehmet; *Osmanlı Devleti'nde Kardeş Katli*, Eren Yay. İstanbul 1997.
- AKTAR, Cengiz; *Türkiye'nin Batılılaştırılması*, Ayrıntı Yay. İstanbul 1993.
- AKYILDIZ, Ali; *Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, Eren Yay. İstanbul 1993.
- BAYSUN, Cavit; "Mustafa Reşit Paşa" *Tanzimat*, c. II, MEB. Yay. İstanbul 1999.
- BAYUR, Yusuf Hikmet; *Türk İnkılabı Tarihi*, c. I, Kısım II, TTK Bas. Ankara 1991.
- BERKES, Niyazi; *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Doğu – Batı Yay. İstanbul 1978.
- BERKES, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, Bilgi Yay. Ankara 1975.
- BEYDİLLİ, Kemal; "Alemdar Mustafa Paşa", c. II, *TDVİA*, İstanbul 1989.
- ; "Âli Paşa", *TDVİA*, c. II, İstanbul 1989.
- BİLSEL, Cemil; "Tanzimatın Harici Siyaseti", *Tanzimat*, c. II, MEB. Yay. İstanbul 1999.
- BOZDAĞ, İsmet; *Abdülhamit'in Hatıra Defteri*, Pınar Yay. İstanbul 1992.
- BOZKURT, Gülnihal; "Tanzimat ve Hukuk", *Tanzimatın 150. Yıldönümü Uluslar arası Sempozyumu*, Ankara 1994.

- DANIŞMENT, İsmail Hami; *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. IV, Yeni Türkiye Yay. İstanbul 1961.
- DAVİSON, Roderic. H; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform*, 1856-1876, c. I-II, Çev. Osman Akınhay, Papirus Yay. İstanbul 1997.
- DEVELLİOĞLU, Ferit; *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yay. Ankara 1997.
- FATMA ÂLİYE; *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*, Sad. Metin Hasırcı, Pınar Yay. İstanbul 1994.
- FİNDLEY, Carter; *Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform*, Çev. Latif Boyacı – İzzet Akyol, İz Yay. İstanbul 1994.
- ; *Kalemiyeden Mülkiyeye*, Çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul 1996.
- GENÇ, Reşat; *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, İstanbul 1981.
- HALAÇOĞLU, Yusuf; *Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK. Yay. Ankara 1996.
- HASLIP, Joan; *II. Abdülhamit*, Ter. Zeki Doğan, Fener Yay. İstanbul 1998.
- HAZERFEN HÜSEYİN EFENDİ; *Telhîsü'l-Beyân Fî Kâvânîn-i Âl-i Osmân*, Haz. Sevim İlgürel, TTK Yay. Ankara 1998.
- HEYD, Uriel; “III. Selim ve II. Mahmut Dönemlerinde Batılılaşma ve Osmanlı Uleması”, *İslam Dünyası ve Batılılaşma*, Çev. Erbay Aydın, Yöneliş Yay. İstanbul 1997.
- İNAL, Mahmut Kemal; *Son Sadrazamlar*, c. I-II-III, Dergah Yay. İstanbul 1982.
- İNALCIK, Halil; “Osmanlı Padişahı”, *AÜSBFD*, c. XIII, S. 4, Ankara 1958.

- ; *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, Eren Yay. İstanbul 1996.
- İPŞİRLİ, Mehmet; “Bâb-ı âli”, *TDVİA*, c. IV, İstanbul 1991.
- KARAL, Enver Ziya; *Osmanlı Tarihi*, c. V-VI-VII-VIII-IX, TTK. Yay. Ankara 1996.
- KAYNAR, Reşat; *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, TTK. Yay. Ankara 1991.
- KORAY, Enver; “Yeni Osmanlılar”, *150. Yılında Tanzimat*, TTK. Yay. Ankara 1992.
- KÖPRÜLÜ, Orhan Fuat; “Fuat Paşa”, *TDVİA*, c. XIII, İstanbul 1996.
- KURAN; Ercüment; *Türk Çağdaşlaşması*, Der. Mehmet Erdoğan, Akçağ Yay. Ankara 1997.
- ; “Başvekil”, *TDVİA*, c. V, İstanbul 1992.
- KÜÇÜK, Cevdet; “Abdülmecit”, *TDVİA*, c. I, İstanbul 1988.
- ; “Abdulaziz”, *TDVİA*, c. I, İstanbul 1988.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat; *Tarih Araştırmalarında Usul*, Kubbealtı Neşr. İstanbul 1994.
- LEWIS; Bernard; *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kırıralı, TTK. Bas. Ankara 1993.
- MAHMUT CELALETTİN PAŞA; *Mirât-ı Hakikat*, c. I-II-III, Dersaadet, 1326.
- MARDİN, Şerif; *Türkiye'de Toplum ve Siyaset Makaleler I*, İletişim Yay. İstanbul 1993.
- ; *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, Çev. Mümtaz'er Türköne / Fahri Unan / İrfan Erdoğan, Red. Yay. Haz. Ömer Laçiner, İletişim Yay. İstanbul 1996.

- MEHMET MEMDUH; *Mirât-ı Şuûnât*, c. I, Sad. Hayati Develi, Nehir Yay. İstanbul 1990.
- MERİÇ, Cemil; *Umrandan Uygarlığa*, Yay. Haz. Mahmut Ali Meriç, İletişim Yay. İstanbul 1996.
- MERT, Özcan; “Ayan”, *TDVİA*, c. IV, İstanbul 1991.
- MİTHAT PAŞA; *Mithat Paşa'nın Hatıraları*, c. I-II, Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yay. İstanbul 1997.
- MUSTAFA NURİ PAŞA; *Netâyicü'l-Vukuât*, c. I-II-III-IV, Sad. Neşet Çağatay, TTK Bas. Ankara 1992.
- OKANDAN; Recai Galip; “Amme Hukukumuzda Tanzimat Devri”, *Tanzimat*, c. I, MEB Yay. İstanbul 1999.
- ONGUNSU, A. Hamit; “Tanzimat ve Amillerine Umumi Bir Bakış”, *Tanzimat*, c. I, MEB Yay. İstanbul 1999.
- ORTAYLI, İlber; *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yay. İstanbul 1995.
- ÖZÇELİK; İsmail; *Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknikler*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara 2001.
- ÖZKAYA, Yücel; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*, TTK Yay. Ankara 1994.
- ÖZTUNA, Yılmaz; *Âli Paşa*, Kül. ve Tur. Bak. Yay. Ankara 1988.
- PAMUK, Şevket; *100 Soruda Osmanlı – Türkiye İktisadi Tarihi 1500 – 1914*, Gerçek Yay. İstanbul 1993.
- PEIRCE, Leslie; *Harem-i Hümayûn*, Çev. Ayşegül Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul 1998.
- SERTOĞLU, Mithat; *Osmanlı Tarih Lügatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986.

SHAW, Stanford – Ezel Kural; *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, c. I-II, e Yay. İstanbul 1994.

ŞEMSETTİN SAMİ; *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yay. İstanbul 1995.

TANER, Tahir; “Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku”, *Tanzimat*, c. I, MEB, Yay. İstanbul 1999.

TANÖR, Bülent; *Osmanlı – Türk Anayasal Gelişmeleri*, YKY, İstanbul 1998.

TANPINAR, Ahmet Hamdi; *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1997.

TEVETOĞLU, Fethi; *Süleyman Paşa*, Kül. ve Tur. Bak. Ankara 1988.

TİMUR, Taner; *Osmanlı Çalışmaları*, İmge Yay. Ankara 1996.

TUNAYA, Tarık Zafer; *Batılılaşma Hareketleri*, Arba Yay. İstanbul 1996.

TURHAN, Mümtaz; *Kültür Değişmeleri*, M.Ü.İFAV, Yay. İstanbul 1997.

UBICINI, M. A; *Modernleşme Sancısı*, Çev. Cemal Aydın, Timaş Yay. İstanbul 1998.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK, Bas. Ankara 1988.

-----; *Osmanlı Tarihi*, c. I-II-III/I-III/II-IV/I-IV/II, TTK. Yay. Ankara 1996.

-----; *Mithat ve Rüştü Paşaların Tevkiplerine Dair Vesikalar*, TTK Bas. Ankara 1987.

YAZICI, Nesimi; “Tanzimat Döneminde Osmanlı Haberleşme Kurumu”, *150. Yılında Tanzimat*, Ankara 1992.

-----; “İlk Türkçe Gazetemiz Takvim-i Vekayi ile İlgili Bazı Düşünceler”, *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi*, Ankara 1990.

-----; “Tanzimat Dönemi Basını Konusunda Bir Değerlendirme”, *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslar arası Sempozyumu*, Ankara 1994.

ZÜRCHER, Erik Jan; *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yay. İstanbul 1996.

Tanzimat Devrinde Babıâli.

[14 Kânunusani 1867 tarihli *Ayinei Vatan* Mecmuasından]

Hüsrev Paşa

Sârim Paşa

Mehmet Ali Paşa

Mustafa Naili Paşa

Tanzimat devri sadrazamları

Kibrıslı Mehmet Paşa

Mütercim Rüşti Paşa

Yusuf Kâmil Paşa

Mahmut Nedim Paşa

Tanzimat devri Sadrazamları

Mithat Paşa

Ahmet Esat Paşa

Şirvanîzade Mehmet Rüştü Paşa

Tanzimat devri Sadrazamları

Hüseyin Avni Paşa

ÖZGEÇMİŞ

01/06/ 1972 tarihinde Zonguldak'ın Safranbolu ilçesine bağlı Ovacuma kasabasında doğdu. İlkokulu ve ortaokulu Safranbolu'da, liseyi Karabük'te tamamladı. 1994 yılında Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği bölümünde tamamladı.

